DİVAN EDEBİYATI BEYANINDADIR

ABDÜLBAKİ GÖLPINARLI

ABDÜLBÂKİ GÖLPINARLI

DİVAN EDEBİYATI BEYANINDADIR

MARMARA KİTABEVİ
İSTANBUL
1945

Divan Edebiyatını yeni bir görüşle inceleyen bu eserin tertibi İstanbulda MARMARA Basımevinde yapılmış ve Marifet Basımevinde 1945 yılında basılmıştır.

Hayat daimi bir oluştur ve yaşıyan, her an kendi kendisini imal etmektedir. Kaya gibi yerinde duran, nabzı bile atmıyan, kaynayıp taşmıyan, köpürüp coşmıyan, hayat ve hayatiyet eseri göstermiyenlere şu kadarcık bir sözüm var: Siz, durduğunuzu sanıyorsunuz ama zaman akıyor ve siz de bu akışın içindesiniz.

Fuzûlî der ki :

Âşiyân-ı murg-ı dil zülf-î perîşânındadır
Kande olsam ey perî gönlüm senin yânındanır

Işk derdiyle hoşam el çek ilâcımdan tabîb
Kılma derman kim helâkim zehri dermânındadır

Çekme dâmen nâz edüp üftâdelerden vehm kıl
Göklere âçılmasun eller ki dâmânındadır

Mest-i hâb-ı nâz olup cem'et dil-î sad-pâremi
Kim anın her pâresî bir nevk-i müjgânındadır

Gözlerim yâşın görüp şûr etme nefret kim bu nem
Ol nemekdendir ki la'l-î şekker-efşânındadır

Bes ki hicrânındadır hâsiyyet-î kat'-ı hayât
Ol hayât ehlîne hayrânam ki hicrânındadır

Ey Fuzûlî şem'veş mutlak açılmaz yanmadın
Tâblar kim sünbülünden rişte-î cânındadır

Belki güzel, fakat çevir bu yaprağı artık!

Bâki de şöyle sayıklar :

Zülfünî görsem izârın üzre ey vech-î cemîl
Sânuram zencîr şeklin bağlamıştır selsebîl

Secde-î hâk-î ser-î kûyunla mâh-ı çârdeh
Çihre-î zerdin gubâr-âlûde kılmış bir zelîl

Câmi'-i ışkında yârın çerh bir kındîldir
Âftâb-ı âlem-efrûz âna bir rûşen fitîl

Yollar etdî çihre-î zerdinde seyl-î eşk ile
Çeşm-i giryan benzer ol sakkaaya kim eyler sebîl

Muntazır olsâ nola nerkis gubâr-ı râhına
Tûtyâya Bâkıyâ muhtâc olur çeşm-î alîl

Bu yaprağı büsbütün çevir; bu, sana hiç bir şey söyliyemez.

Nef'î de

Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkîdir gönül
Ehl-i ışkın hâsılı sâhib-mezâkıdır gönül

Bir nefes dîdâr içün bin can fedâ etsem nola
Nice demlerdir esîr-î iştiyâkıdır gönül

Dildedir mihrin ko hâk olsun yolunda cân-u ten
Ben ölürsem âlem-î ma'nîde bâkidir gönül

Zerredir ammâ ki tâb-ı âftâb-ı ışk ile
Rûzgârın şemse-î tak-u ruvâkıdır gönül

Etse Nef'î nôla ger gönliyle dâim bezm-i hâs
Hem kadeh hem bâde hem bir şûh sâkidir gönül

Der. Bırakalım; hiç, ama hiç ayılmasın!

Nâilî merhum da

Hevâ-yı ışka uyup kûy-ı yâre dek gideriz
Nesîm-i subha refîkız behâre dek gideriz

Pelâs-pâre-i rindî be dûş-u kâse be kef
Zekât-ı mey verilür bir diyâre dek gideriz

Virüp tezelzül-i Mansûr'ı sâk-ı arşa temam
Hudâ Hudâ diyerek pây-ı dâre dek gideriz

Tarîk-ı fâkada hem kefş olup Senâî'ye
Cenâb-ı Külhani-î lây-hâre dek gideriz

Felek düşerse kef-î Nâilî'ye dâmânın
Seninle mahkeme-î Girdigâr'e dek gideriz

Demiş. Varsın gitsin; o bilinmez diyara, o gidilince gelinmiyecek ülkeye gitsin de gelmesin!

Nedîm Efendi de

Nâz olur dem-beste ceşm-î nîm-hâbından senin
Şermeder reng-î tebessüm la'l-i nâbından senin

Âçılur elbet nesîm-î nevbehâr essün hele
Bend-i dil muhkem değil bend-î nikâbından senin

Zâhidâ ma'zûr tut cildinde sıklet var biraz
Gılzetin fehmôlunur hacm-ı kitâbından senin

Bezme bir dâhî dönüp gelmek değildî niyyetin
Gittiğin vakt anladım ömrüm şitâbından senin

Zülf-i pür-çîninle hem-dûş oldu cânâ kad çeküp
Sünbül-î hâb-ı tegâfül câmehâbından senin

Çeh değil sîb-î zenahdânında yer kalmış Nedîm
Zahm-ı engüşt-î nigâh-ı intihâbından senin

Diye söylenmiş, incelikler göstermiş. Göstermiş ama ne o âlem kalmış, ne incelikleri!

Şeyh Galib de şöyle demiş:

O bahr-i cezbede kim gönlüm ıztırâba gelür
Güher derûn-ı sadefden çıkup habâba gelür

Döner sahîfe-i Erjeng'e bâliş-î hıştim
Gehî ki cilve-i nâzı hayâl-i hâba gelür

Safâ-yı nûr-ı sabûhı bulan siyeh-mestin
Gözüne kâse-i horşîd bir harâbe gelür

Riyâz-ı reng-i cemâle gider bu hûn-ı sirişk
O râhdan ki geçüp bûy-ı gül gülâba gelür

Hat-î freng gibî zülf-ü ebruvan geç-ü meç
Ne anlanur rakam-ı mekri ne hisâba gelür

Edeple dâmen-i zülfün öper gelüp bir bir
O fitneler ki şeh-î hüsne intisâba gelür

Ve hayaller kurmuş, yeryüzüne bakmamış bile. Ama ne olmuş, demeseydi, o hayalleri kurmasaydı âlemde ne eksiklik olurdu ki?

Biz de bu dili kullandık, bu dilden ve bu dille, anlıyanlara kötü şeyler yazmadık. İşte o gevelemelerden bir tanesi :

Kaametin gülşene bir neşve-i müzdâd gelir
Gül bu sahn-î emele mest-ü ser - âzâd gelir

Ney susar bülbül öter gonca gülümser yer yer
Müjde-î fasl-ı behâr eylemeye bâd gelir

Medd-ü cezrî elemin gamzene tesîr etmez
Bezm-i gamdan nigehin şâd gider şâd gelir

Zevk-ı hicrânın ile öyle harâb oldu ki dil
İşve-î dem - be demin âşıka bîdâd gelir

Âşk gam - perveriyim vaslına ersem lebime
Bâkiyâ nağme-i şâdî yine feryâd gelir

Fakat ne çıktı bundan, biz ne anladık, âlem ne anladı ? Yeter, çevir bu yaprağı da, çevir ve bir daha açma artık !

Hâlâ bu dili kullananlar varsa kendileri söyliyecekler, kendileri dinliyecekler, az bir zaman sonra susacaklar, bu gök kubbede seslerinin aksi bile kalmıyacaktır.

Hâlâ bu yolda gezenler varsa bu hayâl ıkliminde yapayalnız gezecekler, arkalarından gelen kimseyi de göremiyecekler, izleri bile silinecektir.

Biz, bize gelelim şimdi :

Giriş

Yüzyıllar önce :

Saadetlü padişah, ölmeden saraya ölümün ağırlığı çöker. Baltacılar, ağır ağır gezinirlerken ayaklarının seslerinden ürkerler. Enderun hademesi fısıltılarla konuşur; İç ağaları, dışarı çıkmağa korkarlar; cüceler, biraz daha yere gömülürler; ak ağaların beyaz yüzleri biraz daha sararır ; harem ağalarının kuzgunî suratları ağarır; dilsizlerin gözleri, biraz daha küçülür, işaretleri görülmez olur.

Haremde valde sultan, derin bir yastayken hanım sultanlar, beşiklerin başlarında sessizce ağlarlar, fakat, çocukları kız olanlar yalnız üzülürler. Erkek masumlar bile beşiklerinde huysuzluk etmez olurlar, yalnız masum ve anlamaz gözlerle analarının yaşlı gözlerine dalarlar. Herkes, dışarda ayak sesleri sezer, herkes korkudan ne yapacağını şaşırmış bir hale gelir. Sahip devletin küçük, büyük bütün oğulları, her an cellâtları beklerler, tertibini bozarak aptes alırlar, rikatlarını şaşırarak namaz kılarlar, şımarıklıkları derin bir sükût ile artık tamamiyle örtülür. En fazla müteessir olması icap eden veliaht, en derin bir ümitle en engin bir korku arasında bocalarken nihayet saadetlü padişah irtihali dari baka eder ve ... ertesi günü, dünkü korkak veliahtın emriyle beş, on, onbeş; nekadarsa şehzadei civanbaht, şehadet derecesine yücelir; beş, on, onbeş ; ne kadarsa şehzadenin

kayıtları görülür; küçüklü, büyüklü, irili, ufaklı tabutlar, babalarının tabutunu ve birbirlerinin tabutlarını takip ederek saray kapısından Ayasofyaya doğru buhurdanlardan tüten dumanlar ve kokular, hafızların ve naat okuyanların ağızlarından yükselen dini ve mistik nağmeler ve teraneler arasında parmak üstünde aheste aheste sağa sola selâm vere vere gider. Sarayda hıçkırıklar boğulur, göz yaşları silinir, düşen devletlilerin yerine geçen yeni devletliler, yeni hileler düzmeğe, saraydakiler, bu yeni devletlileri elde etmek için yeni vesileler bulmağa koyulurlar ve Kanunu Âli Osman, bu suretle icra edilmiş olur.

Bu sırada şair, henüz sahip devlet ölmeden ölümüne, yenisi tahta çıkmadan cülûsuna en güzel tarihi düşürmek, en san'atlı mersiye ve kasideyi yazmak için odasına kapanır, sol dizinin üstüne oturur, sağ dizini diker, önündeki çekmecenin üstünde duran yazı takımından eline bir kamış kalemi alır, hokkaya banar, gözlerini duvardaki celi sülüs ve tâlik levhalara diker, sedirin üstüne açıp sıraladığı yazma divanları, o divanlardaki tarihleri süzer, sağ dizine aldığı Hind abadisi kâğıda arada bir gıcırtılarla birşeyler yazar, hesaplar, oflar, puflar, nihayet uyuklamıya başlar, yatak odasına geçer, rakamlı ve mısralı bir uykuya dalar, vezinle horlar, kafiyeyle sağa sola döner. Üç beş gün sonra divanların sayesinde tarihler düşürülmüş, mersiye ve kaside ayni zamanda yazılmıştır. Bîat merasimini müteakip yazılar sunulur, bekleme odasında hünkârın daveti sabırsızlıkla beklenir. Maksat, yeni padişahın iltifatına nail olmak de-

ğildir. Çünkü eskisine acınmak, binlerce vesileye baş vurularak elde edilen mevkii kaybetme korkusundandır. Bütün bu yazılar, birer vasıtadır; gaye, haznedarın sunacağı mühürlü atlas kese ve kesenin içindeki altınların kemiyeti, ne suretle olursa olsun bu ihsanların kesilmemesi ve eksilmemesidir.

Günün birinde uzaktan uzağa bir uğultudur duyulur. Yavaş yavaş üsküfler seçilmeğe, teberlerin, kılıçların parıltıları görülmeğe, «İstemeyiz», yahut «Vezirin başını isteriz» naaraları duyulmağa başlar. Sarayın kapıları kapanır, içerden bir nefes bile duyulmaz. Saray kapısına gelen kalabalık, gürültüyü hadden aşırırsa ya vezir, bizzat çıkar, bir iki kişiyi devirir, nihayet gözü patlar, kallavisi düşer, ayağına takılan bir çelme ile yere yıkılır, üstüne üşüşenler, cesedini param-parça ederler, ayağına ip takılıp yerlerde sürünür, ölüsüne hançerler saplanır, gürültü gök kubbeyi sarsar... Yahut da sarayın surundan boğulmuş ve henüz boynundaki ipin izi kaybolmamış sapsarı yüzlü bir ceset, aşağıya atılıverir. Padişah, tahttan indirilmeden bu kazayı atlattığına memnun, sinirlerini yatıştırmak için o akşam hasekilerle dem çekerken şair, odasında önüne bir divan açar, şarap kadehine dalar, öldürülen eski velinimete düşünmez bile. Bütün düşüncesi, yenisine çatmaktır. O, önündeki divandan ilham alarak yeni velinimete bir kaside yazmakla meşguldür.

Hayat membaı güneşin öldürücü hararetine karışan isimsiz sefalet, köylünün yüzünü sarı kara bir renge boyamıştır. Avurdu, avurduna çökmüştür. Cansız gözlerle görmeden bakar. Çıplak ayağına geçirdiği hırpani çarıklar, altı şahrem şahrem olmuş ayaklarını yere bastırmamak için değil, âdet olduğu için giyilmiştir. Önündeki tuz yüklü eşeği, kendisinden zayıftır. Yanında, elindeki sopa kadar kuru ve çıplak bir küçük var, kendisinin küçüğü, yarının büyüğü; eğer yetişirse. O, koca öküzün ayağı kırılmadıkça ve kırılınca da etine müşteri çıktıkça et yemez, şeker nedir bilmez. Yalnız misafir gelince tavada kavurup dibekte döğdüğü iki tane kahveyi misafire içirir, seyreder. Gecesi uyku ile baygın, gündüzü işle yorgun geçer. Tekne başında soyunur, lime lime çamaşırını ip başında giyer. Yalnız saraya ait has araziyi ekmekle, tımar ve zeamet hırsını yatıştırmakla meşguldür.

Fakat şair, bütün bunlardan habersiz, velinimetlerle mehtap safalarında vakit geçirir, çırağan zevklerinde bulunur, helva sohpetlerinde nükteler söyler ve yine evine kapandı mı bütün bu âlemler için divanları karıştırarak kasideler düzer; sevgilisine de hep birbirinin ayni ve önceki şairlerden farksız gazeller yazar!

Nihayet günün birinde ele bir köylünün ayranı kabarır, birkaç babayiğitle dağa çıkar. Bunlar da geçinmek için köylüyü yemeğe mecburdurlar. Fakat köylü, hünkârdan ve paşa kullarından o kadar bezgindir ki eşkiya hakkında menkabeler düzer, toktan alıp açı doyurduğuna inanır, evliyalığına hükmeder. Sonunda paşa kulları, yahut yeniçeri ordusu gelir,

yine köy haraca kesilir, bu sefer tohumu da, öküzü de elden gider ve eşkiya, ya öldürülür, başları İstanbula yollanır, yahut yaralı olarak tutulurlar, bağlanıp merkeze sürüklenirler. Ülke yıkım üstüne yıkılmalarla yıkım yıkım yıkılırken şair, bu gazayı tarihlerle, kasidelerle kutlamaktan utanmaz!

Ordu, kendi ağırlığını yağmalayıp dağılmış, zor zoruna bir sulh yapılmıştır. Tarih, bunu müphem satırlarla kaydederken şair, derhal padişahın bu zaferini tebrik eder, hünkâra ve vezirine kasidelerle zafer çelenkleri örer!

Mahbubunun busesinden aldığı hararet, daha dudaklarında ve son kadehin lezzeti, damağındayken bir örfilinin düştüğünü, başka bir örfilinin müftil enâm olduğunu duyan şair, alkol kokusunu, süründüğü gül yağiyle bastırıp ayakları dolaşarak babı fetvaya gider, dili dolaşa dolaşa müftil enamı candan tebrik eder ve o akşam yeni bir tarih düşürmek, yeni bir kaside meydana getirmek için eski, yeni bütün divanlara bir kere daha baş vurur!

Köy, şehirden nefret eder, şehir, köye bakmağa tenezül etmez. Merkez, civarı ancak para almak için düşünür, civar, merkeze inmez bile. Medrese, bütün yeniliklere düşmandır; saray, hepsiyle hoş geçinmeğe

taraftar. Avrupa bir küfür diyarıdır ve Avrupalı, tek bir millet. Şarap, meyhane, bozahane, rakkas ve rakkase. Helva sohbetleri, Çırağan safaları, Hüseyni Baykara meclisleri. Hafız cemiyetleri, hatimle teravi, kandiller, mahyalar, şehrayinler, iftarlar, diş kiraları. Babı fetvalar, yeniçeriler, sipahiler, bozgunlar, medrese ve tekke ziddiyeti, evliyalar ve şeyhler. Kadınlık eden gençler, erkekçe birbirlerini seven kadınlar, esrar ve afyon. Bakımsızlık, yolsuzluk, sefalet, isyan, açlık ve tıkabasa yeyip içmek. Bu tezatlar âleminde, bu tezatlardan meydana gelen bozuk düzen cemiyette şair, yalnız gününü gün eden, gidene ağlanmıyan, gelene gülen, sefaleti görmiyen, saadeti gaye bilen; hatta bir şeyhe mürit olup her yıl kendi ölümüne tarih düşüren ve yıl geçince eskisini yırtıp yenisini düzen, ölümünden sonra bile halkı aldatmağa, kendisini erenlerden göstermeğe çalışan bir zavallı.

İşte divan edebiyatının hüküm sürdüğü devir ve işte bu edebiyatı temsil eden şair!

I

Tabiat ve Divan Edebiyatı

Divan Edebiyatı Şairi, tabiatı, bizi güzellikleriyle hayran eden, şiddetleriyle ezen, yıkan tabiatı buğulu gözlerle görür; gördükten sonra gözlerini yumar ve gördüklerini kafasındaki mecazlar diline adapte eder de öyle yazar. Ve tabiîdir ki bu çeşit anlatılan tabiat, tabiîlikten çıkmıştır. Divan Edebiyatının tabiatı, bir odanın ortasında düzülen, yahut küçük bir sahifeye bin bir renkle çizilen bir tabiattır. Meselâ Fuzûli'ye göre gece şudur: «Yeni ay anahtarı, hazinesini açar, kâinat kadehini mücevherlerle doldurur. Felek testisi, güneş kaynağının suyunu gizler, katra katra yıldızları saçar. Akşam kızıllığiyle mavi renkli gök, lâle rengine boyanır, âdeta cam bir kadehten gül renkli şarabın görünüşüne döner. Zaman sâkisi, yeni ay kadehini döndürmeye başlar. İşret fidanı, bu şarabın sızmtılarından gelişip yetişmeye koyulur[1].»

Sabah, Fuzûli'nin diliyle şöyle anlatılır: « Bilmem ki sabah, hangi ayın derdiyle ağlamada? Her gün, halka gizli bir dağ göstermede. Yıldızlar battı, güneş doğdu; ihtimal sabah, bir aşk esiridir de inci göz yaşlarını döktü, ateşli bir ah çekti. Sabah, her an, sevgili, senin dudağını anmada; artık seher çağları, ölüleri diriltirse şaşılır mı? Yahut da sabah, bir ressamdır da altın kalemle her an âlem sahifesine sevgilinin yanağını resmetmededir (2) l.»

Fakat Fuzûli, bizce bu gece de fuzulidir, bu sabah da. Geceyi hastaya sormalı, ustaya değil. Gece ibadetlerle kabahatların gizlice ve hatta bazan beraberce işlendiği bir âlem. Gündüzün de âlem yine o âlemdir. Ancak mahmurluk sökenlerle hiçbir şey düşünmiyenler, geceyi beklerler, geceyi daha çok severler. Fakat elemler şairi Fuzûli, elemlerinde o kadar ferdîdir ki «Şikâyetname» sini yalnız hak etmediği para, kendisine verilmediğinden yazar ve ona göre «Lâcivert gök, gece gündüz sevgilisinin, yalnız Fuzûli'nin sevgilisinin aşkiyle yanıp yakılmadadır. İşte ancak bu yüzden halka gâh kanlı göz yaşları gösterir, gâh sapsarı bir yüzl (3) . »

Bu şairlerde bahar, hatta her bahar ve her şairin baharları birdir. Bâki'ye göre «Bahar nefesleri İsa gibi ruh bağışlar ve çiçekler, yokluk uykusundan göz açarlar. Yeşillikler hayat bulur; bir derecede ki selvi ve çınar, hareket etseler ellerindedir âdeta ! (4) » ve Nef'î'ye göre de «Rüzgâr, o kadar canlar bağışlamada ve hayat vermededir ki bu nefesiyle, âdeta İsa'nın nefesiyle bahse girişmiştir, imtihan olmadadır ! (5) » Nedim'e, Galib'e ve bilmem kime göre de bu, hep böyledir. Fuzûli, baharı anlatırken «Sâki, kadehi getir, mevsim, dünyayı bezeyen ilkbahar. Yer yeşil, hava canlara can bağışlamada. Gül yaprağı gibi dağılma. Mecliste, neşeli bir işret için ne lâzımsa hepsi hazır. Lâle açıldı, konca güldü, işret günleri geldi. Yeşillik hal diliyle işret edin demede âdeta. Kendi haline bak, geçmişin, geleceğin gamını yeme. Çünkü şimdi gül seyri zamanı, şarap kadehinin devredeceği

çağ. Seher çağında Tanrı hakkıyçin gül bahçesine gir, gülün divan kuruşunu seyret, hakikaten de ne güzel seyirdir bu. Gül padişahın gönderdiği dürülmüş konca fermanı açıldı, içindeki emir anlaşıldı: Gül zamanı gül renkli şarap kadehini fevtetmeyin ([6]) !» Bahar hakikaten bumudur, bu kadar alelâde sözlerle anlatılacak kadar alelâde bir şey midir bahar? Gül ve lâle açtı, konca güldü, hava güzel, yer yeşil, âlemi düşünme içelim, ha?

Nef'î de baharı bu kadar alelâde görmede: «Bahar geldi, yine gül bahçesi güzelleşti, yine yeryüzünün letafeti, gökyüzünden üstün. Her lâle, yine anberler yakan bir ışık yaktı, dumanından da gül bahçesinin üstünde amberler saçan bir bulut peyda oldu... Birbirine ulanmış, zincirlenmiş dalgalar, suya öyle bir yaraştı ki yasemin göğüslü güzellerin göğsüne büklüm büklüm saçlar bile o güzelliği veremez, ([7])» ve saire. Ve netice içelim içelim: «İlk bahar rüzgârı esti, sabalı çağı güller açıldı, sâki medet, bizim de gönlümüzü açsın, sun Cem kadehini. Gül devri, işret günleri, zevku safa zamanı. Bu kutlu nefesli mevsim âşıkların bayramıdır. Yine nisan ayı geldi, hava amberleşti, amber tabiatini kazandı. Âlem cennet içinde cennet oldu, her köşe bir İrem bahçesi.» ve nihayet Mevlâna'nın bir beytinden çalınma şu söz: «Tam olarak o rint, zevkeder, bu çağın zevkını o çıkarır ki bir elinde lâle renkli kadeh bulunsun; Bir eliylede büklüm büklüm saçlara sarılsın!([8])»

Eveleme develeme, devekuşu kovalama, çnngi çem-

ber, miski anber, tazı tuzi ve hep bu. Her şairin her baharı bu tekerlemelerle kutlanmadal

Divanda gül, kulaktır; Evet, kulakl Nef'î, «Seher yeli, ansızın vuslat müjdeni verir diye taze gül fidanı gibi baştan ayağa kulağız» der. (9) Şeyhulislâm Yahya da der ki: «Güller de açılmadı, ağhyan bülbülün sözüne kim kulak verir artık? Zavallı, halini kime şikâyet edecek?» (10) Ve ağzına bir katra şarap koymıyan bu örfili koca şeyhulislâm da mademki demekte; bülbül feryada başladı, gül, kadehini doldurdu. Çoşun, neşe zamanı geldi, taşkınlıklarda bulununl (11) Belki ömründe meyhaneyi görmemiş olan Müftilenam, ah demektedir; safa kadehiyle gönüllerden gamın uzaklaştığını, yine meyhanenin mamur olduğunu görsekl Şarap kadehinin ziyası, güneş kadehine düşse de o kapkaranlık evin, yani güneşin, evet, güneşin nurlarla dolduğunu seyretsekl (12) Ve nihayet dayanamıyor, mesçidde diyor, riyayi âdet edinenler, bırak, riya ede dursunlar. Sen meyhaneye gel, orada ne riya var, ne mürayi ! (13) Evet, böyle diyor ve bizi kendisinin, kapısının önünden bile geçmediği meyhaneye çağırıyor. Demez miyiz şimdi, bu adamların sarhoşları, sahiden sarhoş. Sarhoş olmıyanları da içmeden, ağızlarını kokutmadan sorhoş taklidi yapan şakacıktan sarhoşl

Bu edebiyatın, söylemeye hacet var mı bilmem? Sonbaharı ve kışı da mecazlarla yapılma bir sonbahar, bir kıştır. Nedim, «Irmağın önce baştan ayağı donmadımı ki? Yeşillikte çınarın eli düşmedimi ki? Güz yeli, kulunç yeli gibi tesir etmiş; korkarım bu

hastalık, selvinin bedenini sarsar. Hani yeşillikteki neşe kızgınlığı? Acaba bülbül denen kaşmer ne halde? Dam kenarındaki buzlar, yalın hançer durup sabah yelinin bahar kokusunu getirmesine bile mâni oluyorlar. Bu kasırga, bir gün daha böyle sürerse ateşte yaşıyan semender bile ateş içinde donacak. Ateş koru, donmasın diye yakut taş gibi pamuklara sarılsa yeri var» (14) der ve sevgilisine «Bu yıl samurunu kırmızı şala kaplat, yani siyah saçlarını al yanaklarına dök. Lâle bulunmazsa eline şarap kadehini al da ey yürüyen selvi, güz mevsiminin hükmünü böyle ver!» (15) Diye hitap eder. Yaz, kış, ilkbahar, güz, gece, gündüz; her an bu edebiyatın mihveri, şarap ve sevgilidir. Altın püskürmeli bir Hind abadisinin üstündeki bu çekik gözlü minyatür mahbubunun elinde bir şarap kadehi vardır; etrafı kırmızı lâleler, gülürânalar, yeşilliklerden tüten dumandan meydana gelme mor sümbüllerle; göğü sevgiliye imrenmiş ve bazan biri doğudan, biri batıdan ve beraber doğmuş güneş ve ayla, inci gözyaşlarından meydana gelen yıldızlarla; bodur, fakat düz ve zayıf selvilerle, ellerini göklere açmış çınarlarla, sevgilinin boyundan küçü kköşkler, gözünden büyük havuzlarla bezenmiştir. Eğer varsa ilerideki deniz bile «Sevgilinin vuslatına susamış ve dudağı kuru bir halde toprak üstüne serilmiş zavallı bir susuzdur.»(16) Göğündeki ay, bir anda hem hilâl olabilir, hem bedir. Yerinde bir anda hem sümbül açar, hem gül. Selviler kadar boylu bir gül fidanında sevgilinin yüzü kadar bir konca ve önündeki köşkten iri bir gül vardır. Gökteki güneş kadar büyük

bir bülbül, hem de çok güzel ve boz tüyleri tuvaletli bir bülbül feryad eder, fakat feryadı duyulmaz. Belki güzel bir minyatürdür bu, fakat neyleyim? Hakikî güneş, hakikat güneşi, alıcı ziyasiyle bu minyatürü sarartmış, soldurmuş; artık seçilmiyor bile. Yakıcı hararetiyle bu yaprağı kavurmuş, kıvırmış, artık açılmıyor bile. Hem de bu sahifeyi yeniden tazelemek için artık o boyalar yok ki. Tazelendiğini farzetsek bile asmak için kavukluklu, ocaklı duvar; sedirli, şilteli oda; göbekli, avizeli tavan; şahnişinli, çeşmi bülbül pencereli ev lâzım. Yollu diba entarili, ipek şal kuşaklı, kerrakeli dört kaşlı bir civan gerek. Başında kenarı yıkık külâh, «Ucu meyhane kapısının süpürgesi olmuş» perişan bir sarık olmalı. Ama bu dekor, ne vakit umumîleşmiş ki? Dün mü, evelisi gün mü? Bu dekor, ancak İstanbul'un bakıp görmiyen, duyup işitmiyen, düşünüp sezmiyen dalkavuk münevverlerini, taşralarda da daha nakış, daha iğreti ve daha yapmacık olarak paşalarla paşa kullarını çerçevelemiştir. Halk, bu dekoru masallarına bile almıya tenezzül etmemiş, kopyasını almaktansa aslını rivayet etmeyi tercih etmiştir. Bu soluk, kıvrık ve kavruk, minik ve tek, yalnız bir tek sun'i sahifede ne tabiat vardır, ne hayat! Yaşıyanlara ve yaşamayı sevenlere bu müzehhep sahife hitap edebilir, onları tatmin eder sananların irfanına acınır doğrusu.

Bu yazıda nesir olarak geçen örneklerin asılları :

1 Şeb ki miftâh-ı meh-i nev ola gencîne-güşâ
Kıla peymâne-i gerdûnı cevâhir - peymâ

Gizleyüp çeşme-i horşîd suyın küze-i çerh
Katre katre kıla encüm reşehâtın peydâ

Lâle-reng ola şefakdan felek-î mînâ-fâm
Taşra salmış gibi aks-i mey-i gül-gûn mînâ

Meh-i nev câmını devre getüre sâki-i dehr
Nahl-i işret reşehâtından ala neşv-ü nemâ

§

2 Kangı mâhın bilmezem mihriyle olmuş zâr subh
Her gün eyler halka bir dâg-ı nihan izhâr subh

Battı encüm çıktı gün yâ bir esir-î âşkdır
Döktü dürr-i eşk çekti âh-ı âteş-bâr subh

Nola ger emvâta ihyâ verse subhun demleri
Zikr-i la'lindir kim eyler dem - be dem tekrâr subh

Bir musavvirdir ki zerrin kilk ilé her dem çeker
Safha-i gerdûna nakş-ı ârız-ı dildâr subh

§

3 Germdir şâm-u seher mihrinle çerh-i lâcüverd
Geh sirişk-i âl eder izhâr geh ruhsâr-ı zerd

§

4 Rûh - bahş oldu Mesihâ - sıfat enfâs-ı bahâr
Açılar dîdelerin hâb-ı ademden ezhâr

Tâze can buldu cihan erdi nebâtâta hayât
Ellerinde harekât eyleseler serv-ü çenâr

§

5 Nesim ol demlü can - bahş-u hayât - efzâ - ki bir demde
Dem-i Îşi ile da'vâ-yı bahs-ü imtihân üzre

§

6 Getür sâki kadeh kim nev-behâr-ı âlem - ârâdır
Zemin sebz-ü hevâ can - bahş-u gülşen râhat - efzâdır

Perişân olma kim gül-berk tek hâlâ bu gülşende
Neşât-ı ayş içün esbâb-ı cem'iyyet müheyyâdır

Açıldı lâle güldü gonce geldi işret eyyâmı
Zebân-ı hâl-i sebze işret îmâsına güyâdır

Gör öz hâlini hem çekme gam-ı mâzi vü müstakbel
Ki hâli mevsim-î gülgeşt-ü devr-î câm-ı sahbâdır

Seher gülzâra gir billâh bu mevsimlerde kim her dem
Temâşâ kıl gülün divânını kim hoş temâşâdır

Açıldı gonce tûmârî vü ma'lûm oldu mazmûnı
Budur kim fevt kılmaz mevsim-i gül câm-ı gül-gûnı

§

7 Behâr erdi yine düştü letâfet gülsitân üzre
Yine oldu zeminin lûtfu galib âsmân üzre

Yine her lâle bir şem'-i muanber yaktı dûdundan
Sehâb-ı anber - efşan oldu peydâ bûstân üzre

. . . . . .

Yaraştı ol kadar meve-i müselsel âba kim vermez

O hüsnü zülf-ü pür ham sine-i simin - berân üzre

§

8 Esdi nesim-i nev-behâr açıldı güller subh-dem
Açsun bizim de gönlümüz sâki meded sun câm-ı Cem

Gül devri ayş eyyâmıdır zevk-ü safâ hengâmıdır
Âşıkların hayrâmıdır bû mevsim-i ferhunde - dem

Erdi yine ürdibehişt oldû hevâ anber - sitişt
Âlem behişt ender behişt her gûşe bir Bâğ-ı İrem

. . . . . .

Zevkı o rind eyler temâm kim tûta meat-ü şâdkâm
Bir elde câm-ı lâle - fâm bir elde zülf-i ham - bebam

§

9 Nâgeh getürür dêyü sabâ müjde-i vaslın
Başdan ayağa şâh-ı gül-i ter gibi gûşuz

§

10 Güller de nâ - şüküfte anâ kim kırlak tutar
Hâlin kimê şikâyet edê andelib-i zâr

§

11 Gül sâgarın pür etti gelin pür hurûş olun
Yan'nî erişti vakt-i tarab bâde - nûş olun

§

12 Gönüllerden safâ câmiyle gam dûr olduğun görsek
Harâbâtın yinê bir dâhi ma'mûr olduğun görsek

Ziyâsı düşse câm-ı âftâba câm-ı sahbânın
Yinê ol hâne-i târik pür nûr olduğun görsek

§

13 Mescidde riyâ - pişeler etsün ko riyâyı
Meybâneye gel kim ne riyâ var ne mürâyi

§

14 Ayâğı donmadı mı cûyın evvelâ baştan
Ya düşmedî mi çenârın eli çemende meğer

Hazan yeli esei etmiş misâl-i rih-ı merak
Bu hastelik beden-i servi korkarım sarsar

Kanî çemendeki germiyyet-i tarab şimdî
Aceb ne hâlde bülbül dediklerî kaşmer

Komaz getirmeğe bûy-ı behârı bâd-ı sabâ
Kenâr-ı bâmda yahlar durup yalın hancer

Donar sovukdan efendi semender âteşte
Bir iki gün dahi böyle eserse bu sarsar

Bürûdet öyle ki buzlanmasun deyû lâyık
Konulsa penbeye yâkût - pâre veş ahker

§

15 Dök zülf-i siyeh - kârın o ruhsâre-i âle
Semmûrını kaplat bu senê kırmızı şâle

Al destine ger lâle bulunmazsa piyâle
Ver hükmünü ey serv-i revan köhne behârın

§

16 Cânâ zülâl-i la'linê muhtâc tenhâ dil değil
Hâk üzre kalmış hûşk - leb deryâ-yı umman teşnedir

II

Divan Edebiyatında Aşk

Fuzulî, o ilâhî âşık, «Sevgili, senin civarında elime giren ancak bir dert, bir belâ. Aşkının yolunda, yokluktan başka bir dileğim, bir garazım yok (1)» demekte. Fakat bir de bakıyoruz; «Sabah, usturasını çarka çekmiş; güneş, kılıcını taşa çalmış da o işveli aya intisabını göstermiş. Su nasıl dalgalanır da her zaman habbeler meydana getirip durursa başlar da anbean usturasının hareketinden neşelenmede, tertemiz olmada! Başımdaki saçlar gibi her kılımın ucunda bir baş olsaydı da sevgilim kesseydi; yine onun kanlar döken usturasından kaçınmazdım...(2)» diye gâh bir berberi gömiye, «O selvi, seher çağı naz ve edalarla hamama salına salına yürüdü. Hamam, yüzünün ışığiyle aydınlandı. Yakasından vücudu görünmedeydi. Elbisesini soyundu, yeni ayını gösterdi, çıplak vücudünü mavi bir fotaya sardı, sanki kabuklar içindeki badem, bir menekşe içine düştü. Havuzun dudağı, yüce ayağını öperek yüceldi. Aynanın gözü, lâtif yüzüyle ziyalandı. İnci terleri, satılır sandılar da çok kişiler, ham bir düşünceye kapılıp keseye el attılar... (3)» diye hamama girip yıkanan bir oğlana gazel yazmıya başlıyor. İki asır sonra gelen Nedim de «Hamamiye» sinde «Vücudü ham gümüşten beyaz, gülden yumuşak, boyu yeni yetişmiş fidandan düzgün, tamamiyle renk ve alım, her kılı işve ve cilve,

baştan ayağa kadar güzellik (4)» ten ibaret bir çocuğu anlatmada. Hadi bunlar, diyelim ki bir hayâldir. Fakat neden başka bir şey hayâl etmiyor bu adamlar? Sevgilisine kenarı yıkık külâhı pek yakıştıran Nedim, ona artık dadiyle lalanın karışmamasını istemekte, (5) bir başkasının Sâ'dâbâ'da kaçıp gittiğini, yüzünün yanmasından anlamada (6), «Sen tamamiyle gezememişsindir, gel de seni ben gezdireyim (7)» diye onu kandırmada, başka birisine, annesinden cuma namazına gidiyorum diye izin alıp kaçmasını tenbih etmede (8), on beş yaşında sarıklı, cubbeli, gül yanaklı ve kerrakeli bir diğer sevgiliye diller dökmede (9), bir diğerine «Bu konuşma şivesini, sana kız kardeşin mi öğretti? (10)» diye sormada, tıraş olan bir başkasına da bir şarkı yakmadadır. (11)

Hind'den, İran'dan mı Yunan'a gitmiş, Yunan'dan mı âleme yayılmış? Ne olmuşsa olmuş işte. Yalnız bu gayri tabiî aşk, şairlerimizin birinde, üçünde, beşinde değil, hepsinde vardır. Çar ebru güzel, yalın yüzlü mahbup, tıflınaz, taze nihal civan ve hattı sebz-yeşil yazı, yani sevgilinin yanaklarında yeni terliyen sakal, Divan Edebiyatının başlangıcından ta «Hubanname» ve «Deftiri aşk»a kadar bütün bu şairlerin ağzındaki çengel sakızıdır. Kızdan bahis, pek ayıptır ve bu edebiyatta yok denecek kadar azdır. Fakat

Şâiriz şeyn verir şânımıza
Giremez fâhişe dîvânımıza

hükmü, bir nassı kaatı'dır, makabline de şumulü vardır. Acaba bu şairler, öğdükleri gençlere Aristo

mantığını mı öğretiyorlar, Sokrat felsefesinden mi bahsediyorlar, rast makamını mı geçiyorlar, vahdet feyzini mi veriyorlardı? Şairlerin içinde sevgiliy can nakdini verenlerle bayramdan bayrama elini öpmekle kanaat edenler var. Fuzûli'yi, bir kadın aşkını, Mecnun'un Leylâ'ya sevgisini yazdığından kınayanlar bile çıkmıştır. Hatta tabiî aşkla yanıp kavrulanlar bile bu umumî telakkiye uymuşlar, kendilerini kınanmadan kurtarmak için sevgililerini sakallı, bıyıklı olarak öğmeye mecbur olmuşlardır. Zamparaya çarşaf giydirilen ve rakkas bulunmazsa rakkaseyi erkek kılığında oynatan bir devirde bundan başka ne olabilirdi ki?

Haydi, bütün bunları hoş görelim, zevk meselesi deyip geçelim. Bari bu adamlar, sevgilerini ve sevgililerini, duydukları elemleri, sürdükleri zevkleri, feragatlerini, fedakârlıklarını, aşklarının seyrini, çeşidini, anlatabilmişlermidir? Aşk, zaman içinde zamandır; Âşık, mekân içinde mekân seyreder. Ömür içinde bir ömürdür sevgi. Bu neşeyi, bu tatlı acıyı, bu insana dünyayı, olduğundan güzel gösteren, yahut bütün âlemi kararlan, hiçe saydıran, bir an içine bin bir an sığdıran sihri aksettirebilmişlermidir? Bilmem, kendilerine soralım. İşte Divan Edebiyatından bir aşk ve bir sevgili:

«Anberler saçan sakal, yanağına bir habeş köledir, adı da Reyhanî O Kara ben Bilâl'dır, dudaklarınsa biri yakut, öbürü mercanî Kara saçın mübarek olsun; yakası amber ne de güzel kaşlar ya! O aya Zühal yıldızı kul olsaydı şerefe erer, yomsuzluktan kurtulur, kutlu bir hale gelirdi.» Ne anlattı ve ne anladık?

Bir gazel daha okuyalım:

«Yanağın sanki duru bir su, çenen sanki o suda bir habbe! Gönlüme yüzünün güneşinden akseden nurlar, sanki suya vurmuş parlak ay. Gönül sahifesi, güzel yazılarının, sakal ve bıyığının aksiyle âdeta resimli bir kitap. Kanlarla dolu gözlerim, gam meclisinde sanki iki şişe şarap. O ayın güneşi (sevgisi) bütün dünyayı tuttu, âdeta güneşin ışığı!» (13) Baki'yi bırakalım, Fuzûli de bir aşkını ve sevgisini bize şöyle anlatmada: «Hür ve dileğince uzayıp gitmiş selvi, bana boyunla bir görünmede; zaten başı dönen, neye baksa yürüyor görür! Can bedende görünmez deseler inanmam; ne vakit bedenine baksam bana can görünmede. Halim ne olacak diye müneccimlere sordum, talih evine baktıları da kan görünüyor dediler. Ahvalimi sevgiliye arzedeyim dedim ama o görününce ben, kendimi göremiyorum ki. Ey, onu görünce ah etme, sabret diyen, sana kolay görünüyor bu amma bana ne de güç! Ey ay, ne yaman okçusun ki bakış okunla yerlere yıktığın avda ne yara görünmede, ne temren! Galiba gölünü yine bir güzelin zülfüne vermiş ki Fuzûli'nin hali, pek dağınık görünüyor!» (14) Fuzûli'nin en güzel gazellerinde biri olan bu gazelde iki güzel beyitten başka ne var? İki güzel beyit var ama bu sevgide ve bu sevgilide bir hususiyet yok! Haletî, bir okçu güzeline ve anlaşıldığına göre bir Yeniçeri erine «Okun düşmanların göğsünü yaraladıkça deli âşık, hasretle göğüs geçirmede» diyor. Bu suretle sevgilinin düşmanı yerinde olmayı istiyen, onun tarafından oklanmak için gö-

güs geçiren hakikaten deli âşık, yine ayni gazelinde «Sevgili ok atsa derhal gözümü nişanlar, keşke hedef gibi baştan ayağa göz olsaydım (15)» demekte. Hayyam'a özenip sözde rubailer yazan ayni şair, sevgilinin nazlana nazlana ve binde bir yanına gelip de derhal gittiğini, ancak para ve civa ile anlatabiliyor: «Güneş yanağı, hüzünler yurdu olan evime ışık saldı mı o ay, derhal ve alelacele gider, ağlayıp inleyen gönlümün haline acımaz. Gelmede gümüş paraya benzer, gitmede de civaya! (16)»

Nedim bile «Nezaket haddeden geçmiş de sana kol kanat olmuş. Şarap, şişeden süzülmüş de sana al yanak kesilmiş. Gülün kokusu imbikten geçirilmiş, nazın da ucu işlenmiş; birisi sana ter olmuş, öbürü mendil (17)» yahut «Ey nazla sarhoş olan sevgilim, seni kim böyle pervasızca büyüttü, bu çeşit selviden daha yüce boylu kim yetiştirdi seni? Nazik tenin kokudan daha hoş, renkten daha temiz. Sanki gülüstâna, seni koynunda beslemiş (18)» derken bize sevgisinin ve sevgilisinin hususiyetlerini, sevgisindeki anları, safhaları söylememekte, divan edebiyatı estetiği içinde hünerler yapmaktadır. Bu hünerlerin cidden güzelleri var, fakat çok defa ve çoğu bayağı. Ve nihayet her şairin sevgilisi uzun boyludur, selviye benzer, selvidir, hatta. Yüzü güneş yahut ay, ay yahut güneştir. Gözü nerkisdir, ahudur, kanlıdır, katildir, zalimdir, sarhoştur, hastadır. Bakışı oktur, hançerdir. Yanağı yine güneştir, ateştir, gül bahçesidir. Beni ve saçları misktir, amberdir, sakalları yeşilliktir. Dudakları ya şekerdir, bu takdirde bıyıkları karınca

olur, şekere üşüşen karınca! Yahut laaldir, yakuttur. Dudakları vardır bu sevgilinin de ağzı yoktur, yani sözüm ona, çok küçüktür o ağız. Ya noktadır, ya bir katra kan; fakat yoktur doğrusu! Dişleri incidir, çene çukuru kuyu. Göğsü ya endam aynasıdır, ya bir akar su. Bazan dudağı abıhayat, sakalı ve bıyığı, yahut saçları karanlıklar diyarı olan bu selvi boylu güzelin, yahut abıhayat fıskıyesi gibi sıçrayıp boy atmış dilberin beli de o kadar incedir ki şair, kemerini görmese hani, hemen yok diyecektir! İşte on asırdır bütün divan şairleri, bu tek ve yapmacık sevgiliyi sevmişlerdir. Pek yamandır bu dilber. Hep cefa eder, vuslatını dirhem dirhem satar ve bütün âşıklar, gözlerinden kanlar saçarlar, rakipten şikâyetler ederler ve sözün doğrusu, yalnız kendi yapmacık ve aslı değişmez, sözü değişir kopya sanatlarını sevmişlerdir bu adamlar. Böyle aşk mı olur, böyle sevgili mi olur? Ey aklı selim, sana hitap ediyorum, haksızmıyım ben?

Bu yazıda nesir olarak geçen örneklerin asılları

1 Hâsılım yok ser-i kûyında belâdan gayrı
Garazım yok reh-i ışkında fenâdan gayrı

§

2 Subh çekmiş çerha tiygın tâşa çalmış âftâb
Zâhir etmiş ol meh-i dellâke ayn-i intisâb

. . . . . .

§

3 Kıldı ol serv seher nâz ile hammâma hırâm
Şem'-i ruhsârı ile oldu münevver hammâm

Görünürdü bedeni çâk-i giribânından
Soyunup çıktı yeni âyını gösterdi tamâm

. . . . . .

4 Vücûdu hâm gümüşten beyâz-u gülden nerm
Boyû henûz yetişmiş nihâlden hemvâr

Tamâm reng-ü behâ mû-be mû kirişme vü nâz
Tamâm hüsn serâpây şu'le-i dîdâr

§

Artık usandık, biraz da sahife numarası verelim :

5 Halil Nihat tertibi Nedim Divanı, S : 200, İlk beyit,

6 S : 195, İlk şarkının ikinci dörtlüğü,

7 S : 192, » » son »

8 S : 202, İkinci şarkının dördüncü dörtlüğü,

9 S : 203 –204,

10 S : 136, 7 nci beyit,

11 S : 203, 2 nci şarkı,

12 Ruhsâsına hatt-ı anberi - reyhan
Abd-i habeşidir âdı reyhan

Ol hâl-i siyeh Bilâl-ü lebler
Yâkût biri birisi mercan

Zülf-i şiyehin mübârek olsun
Zi hâcib-i anberin - girîban

Îrüp şerefe şaid olurdu
Kul olsa eğer o mâha keyvan

13 Ârızın âb-ı nâbdır gûyâ
Ẓekanın bir habâbdır gûyâ

. . . . . .

§

14 Serv-i âzâd kadinle bana yeksan görünür
Neye sei-geşte olan baksa hırâman görünür

. . . . . .

§

15 Oldukça okun zahm-zen-i sine-i a'dâ
Göğsün geçirir hasret ile âşık-ı şeydâ

. . . . . .

Tîr atsa nişanlar gözümü yâr nolaydı
Baştan ayağa dide olaydım zireh asâ

§

16 Mihr-i ruhu verse beyt-i ahzânıma tâb
Elbette eder o mâh avdette şitâb
Hâl-i dil-i zâra etmeyüp rahm olur
Gelmekde çü sim gitmede çün sîmâb

17 Haddeden geçmiş nezâket yâl-ü hâl olmuş sana

. . . . . .

§

18 Mest-i nâzım kim büyüttü böyle bi pervâsını

. . . . . .

III

Hayat bağlılığı ve Divan Edebiyatı

Divan Edebiyatı şairince dünyanın mihveri yalnız kendisidir. Bu şairlerden muhitini, içtimaî nizamdaki bozgunluğu, ihtiyaçları, umumî hayatı gören, hatta mahallî vak'alara, velev şahsî olsun, bir ehemmiyet veren yok dense yeri vardır. Aşk, hicran, ihtiraslar, ihtibaslar, bütün bunları meydana getiren iktisadî cemiyet şartları, divan şairini bedbin etmiştir. Fakat şair, bunların hiç birini sebepleriyle, neticeleriyle sezmez. Tabiî söylemeğe lüzum yok ki tahlil zahmetine katlanmamış, bu zahmete katlanmayı aklına bile getirmemiştir. Muayyen kalıplarla ya bedbinliğini bir sarhoş neşesi halinde izhar eder, yahut tasavvufî bir azamet ve istiğna ile yine kendisini âleme mihver yapar, yoklukta bile hudutsuz bir varlık bulur, mistik ve yapmacak bir neşe ile avunur gider.

Onbeşinci asrın sonlarında yaşıyan Bursalı Müderris Ulvi, «Bugün işret et, şarab iç, yarının gamını anma, bu yalan dünyayı sana ısmarlamadılar ki(1)» der; yirminci asrın başlarında ölen Vezir Ziya Paşa da ayni düşünceyle «Aklın, düşüncen varsa şarap iç, güzel sev. Dünya varmış, yahut yok olmuş, ne umurunda senin?(2)» beytini söyler. On yedinci asrın ilk yıllarında ölen Sipahi de, Ulvi'nin beyitine dört mısra daha ekleyip altışar bentli bir müseddes

yapmış, meselâ son bendinde aynı görüşle « Var, Sipahi gibi sarhoş ve meyhor olmıya bak. Şarapçının evindeki sekiye otur. Keyfiyetimizi anla, sırlara (ve esrar içerek o musibet şeye, onun keyfine) vakıf ol. Zahit, üzüm şarabiyle kör kütük ve kötürüm ol. Bugün işret et, şarap iç, yarının gamını anma. Bu yalan dünyayı sana ıslaarlamadılar ki (3) » öğüdünü vermişti.

Onaltıncı asır şairlerinden Cenani, baştan aşağı bu fikirlerle dolu bir müseddesinde « Âlemin hali böyledir. Şikâyet etme, sus. Cihan halkının nasibi gâh yaradır, elemdir, gâh işrettir, zevktır. Başında akıl, fikir varsa Tanrıya teslim ve razı olmaktan geçme. Haline şükret, Cenanî'den şu nasihati duy : Vuslata gülüp hicran için elem çekme. Âlemin ahvali böyledir, gâh neşe olur, gâh gam (4) » öğüdünü verir; ondokuzuncu asır şairlerinden sayılan Vasıf da yine bu fikirlerle dolu olan bir müseddesinde der ki : «Zorla maksadını kim elde edebilir, kim bu zafere yol bulabilir? Kaderin hükmü neyse elbette zuhur edecek. İşlerini Tanrıya ısmarla da ne elem çek, ne keder. Ârifsen sözümü kabul kulağına inci bir küpe gibi tak: Âlemde hüner, mihneti kendine zevk etmedir. Felegin gamı, neşesi böyle gelir, böyle gider! (5) » Bir asır içinde Fuzûli, Bağdat'ta «Şarap habbeleri gibi meyhanede yurt tutup üzüm salkımındaki üzümler gibi bir araya baş koyalım; alırlarsa dini de, dünyayı da şaraba satalım da sarhoş, dalgın meyhane erleri olalım, hiç bir şeyden pervamız kalmasın (6) » der, yahut mahrumiyetler içinde zaruri bir istiğnaya bürünüp « Felek, bana ne mal, mülk verirse memnun

olurum, ne beni maldan, mülkten ayırırsa hüzünlenirim. Gerçi müflisim, sarhoşum, aşağılık bir kişiyim, herkes beni hor görür ama anbean ben, kendimi Karun gibi hazinelere sahip sanırım, öyle hayallere kapılırım. Gönülde vefa paralariyle dolu hazinem var ama gizli. Gözlerim laal ve inci hazineleri ama bu laal ve inciler geçip gidici (7)» diye öğünür, yahut yerinirken Zatî, İstanbul'da yazdığı bendin terci beytinde «Bu dünya kimseye baki değil. Sâki, dolu içelim, kadehi dolu dolu sun (8)» demektedir.

On sekizinci asırda lâle devrini yaşıyan Nedim'in neşesine dikkat edin, bu taşkın neşede nasıl bir elem gizlidir «Bu dünyanın baharını bir yarı neşe say; lâleliğini çekilmiş, içilmiş bir kadeh şaraba müsavi bil. Gönlün gam tozundan tamamiyle arınması lâyık mı? Ey hoca, Kâbenin tozlarını yılde bir süpürürler (9)» diyen bir adamın neşesi, ancak ve ancak gününü gün etme kaygısından doğan, yarının meçhuliyetinden meydana gelen melânkolik ve marazî bir neşedir. Ayni şairin «Gönülde, evvelce ne yakıcı istekler, dudakta ne zaptedilmez ahlar, ateşli hular vardı» beytiyle başlıyan ve «Ey Nedim, ey âşık bülbül, neden susuyorsun? Sende evvelce çok sesler, çok nağmeler, çok sözler vardı (10)» beytiyle biten gazeli, lâle devrinden sonra yazdığını sanıyoruz. Bunda hiç bir mâni de yok, çünkü Patrona isyanından sonra bir müddet yaşadığı muhakkak. O kasırların, çağlıyanların, lâlelerin, lâleliklerin, o çerağan safalariyle helva sohbetlerinin, oralarda yaşıyanların, oraları seyredenlerin, o zevk ve safaları tertip edenlerin ve nihayet bizzat Nedim'in

ne olduğu da malûm! Bu kadar müthiş bir akıbet, Divan Edebiyatında belki bu bir beyitle müphem bir suretle anılmada; başka hiç bir akis bırakmamış!

Bağdat — İstanbul. Hatta Herat — Bağdat — İstanbul ve onuncu asır — ondokuzuncu, hatta bu gün bile bu zavallı edebiyatı sürükliyenlerle ve hayranlarile yirminci asır. Ne geniş saha, ne uzun zaman. Bu geniş sahadaki muazzam hadise dalgalarından ve bu uzun zamanda tekevvün eden tarihten, Divan Edebiyatında bir iz bile yok. Bu geniş sahada, bu uzun zaman içinde esen hava, hep ayni mistik havadır, dayulan hep şarap kokusu! Galip, bize bu yokluğu bir terciinin bent beytinde şöyle söylemekte: «Belâ, şaşkınlık girdabını dalgalandırmada, kaptan yok. Yazıklar olsun ki yokluk sahillerini, yalnız namevcut - yok sesi tuttu! (11) »

Şairlerimiz, mühim gördükleri hadiseleri, eğer bir sanat gösterme imkânı varsa, eğer böyle bir fırsat bulurlarsa güya tarihlerle tespit etmişler. Fakat bunlar da vakalardan ziyade şahıslara, daha doğrusu şahısların vereselerine, veresenin servetine ve yapılacak mezar taşının heybet ve azametine bağlı sun'î şeyler. Yazıldıkları divan, yırtılmadan, güveler tarafından yenmeden önce okunmaz olmuş, kazıldıkları mezar taşı, kırılmadan, düşmeden evvel silinmiş, mahvolmuş yazılar! Adı Mahmut olanı « Makamı Mahmud » a yücelten, Halili cennette İbrahim Peygamberle eş eden, bir bestegârın matemini, makam adlarını sayarak tutmıya, bir şairi, Peygamber'in şairi Hassan'la bir araya getirmiye uğraşan, hatta «Kel Memiş, sanki dünyaya

gelmemiş» gibi soğuk kelime oyunlarına mevzu olan ruhsuz yazılar! On yedinci asrın sonlarındaki «Vak-ai Vakvakiye» ye şairin biri, bir tarih düşürmüş, beraber okuyalım: «Göğüsler delen felek la ğçavarını seyret; Atmeydanı'na kavak ağacını nasıl da diktil Dallarına bunca çıplak vücudu astı da âdeta o ağacın her yaprağı, pejmürdelerin defteri oldu. Âlemin ibret hatifi şöyle tarih söyledi: Pek Ulu Tanrının (Ve ecelin) takdir hükmü. Baki olan Ulu Tanrı ulu olsun!» (12) Hep ayni fatalizm, hep ayni mistisizm, hep ayni şaşkınlık ve mütavaat! Ne bir teessür, ne bir isyan! Bunu okuyunca bize düşen söz de ancak, peki, Ulu Tanrı ulu olsun bakalım demektir.

Ayni teknikle ve ayni düşünceyle Tanzimatçı Ziya Paşa da tercii bendinde ancak yeni kozmoğrafya kanun ve nazariyelerini anlatmış, Mesnevi'den aldığı dünyadaki zerrelerin hep birbirini yediğini, nereden aldığını anmağa lüzum bile görmeden gevelemiş, herkesin Tanrı hakkında ayrı bir zanna düştüğünü, fakat hepsinin de muratlarının bir olduğunu, evet, binlerce defa söylenen bu sözleri bir kere daha söyliyerek tasavvuf yapmış, dünyada kimisinin devletle, zevkle, kimisinin sefaletle, kederle ömür sürdüğünü söylemiş, nihayet her şeyin Tanrı takdiriyle meydana geldiğine hüküm vermiş, her bendin sonunda «Tenzih ederim Tanrıyı; akıllar, sanatında şaşırıp kalmışlar; aklı, fikri olanlar, kudretine bakıp âciz olmuşlardır» (13) mealindeki beyti tekrarlamış durmuştur. Ayni şair, ayni şiir parçasında «Yarabbi, bu ne iştir ki her

bilgili kişi, akıl denilen belâya düşmüş de âlemde huzur ve istirahattan mahrum kalmış» (14) demekte. Çok doğru, hakikaten de böyle akıl, bir belâdır insana. Terkibi bendindeyse bu Tanzimatçı şair, bütün yeniliklere muarızdır. Hatta «Bütün nizamlar, kâğıtlarla ilân ediliyor. Tebaayı lafla refaha ulaştırma da yeni çıktı» (15) diye gazetenin bile aleyhinde bulunur. Bilhassa Frenk fikrine uymanın şiddetle aleyhindedir. Nihayet diğer bir şiirinde «Devlete doğrulukla çalışan kişi, mutlaka derde uğrar. Bu memlekete karşı doğrulukta bulunmak, deliliğin ta kendisi» (16) der ve «Bir senin çalışmanla zamanenin usulü değişmez ki. Âciz bir kul, çalışmasiyle takdirin hükmünü bozamaz» (17), «A efendi, zamana nizam vermek, sana mı düştü? Öyle merhemlerle bu yara onulmaz ki. Sen, bu delice fikirlere sarılma, meramın rahata kavuşmaksa asrın gidişine uy, varsın gitsin!» (18) sözlerini vezinle, kafiyeyle söylemekten çekinmez. Hülâsa bu Tanzimatçının fikirleri. Terkibi bendindeki şu beyitle hülâsa edilebilir: «Hür olmak istersen cihanın ne zevkinde, safasında ol; ne gamında, kederinde!» (19) ve «Harabat»ında «Bir şairin isteklerinin sonu, en son istediği şey, bir şişe şarabla bir yasemin yanaklı sâkidir» (20) deyib işin içinden çıkar.

Hasılı Divan Edebiyatında hayat ve hayatiyet olmadığı gibi hayata bağlılık ve yaşama ihtirası da yoktur. Şair, önceden de söylediğimiz gibi gününü gün etmeğe çalışır. Onca mademki herşey mukadderdir ve kendi de nihayet ölecektir, herşey yok

olup gitmededir, birgün daha zevk etmek kârdır. Yaşamayı böyle gören bir adam; yaşatmayı düşünürmü hiç? Elbette bu düşünce sahibinin giden ağasıdır, gelen paşası. Elbette bu düşüncenin neticesi dalkavukluktur, neşesi sarhoş neşesi. Ve elbette bu fatalizm, bu derin melankoli ve mistisizm, dünyadan habersizdir, müspet düşünceye yanaşmaz ve ferdiyetci bir sarhoş meydana getirir!

Bu yazıda nesir olarak geçen örneklerin asılları :

1 Ayş-u nûş eyle bu gün anma gam-ı ferdâyı
Sana ısmarlamadılar bu yalan dünyâyı

§

2 İç bâde güzel sev varısa akl-u şûurun
Dünyâ varımış yâ ki yoğolmuş ne umûrun

§

3 Var Sipâhi gibi mestâne-vü mey-hâr olagör
Sâkin-i mastaba-i hâne-i hammâr olagör
Anla keyfiyyetimiz vâkıf-ı esrâr olagör
Zâhidâ hâde-i engûr ile evkâr olagör
Ayş-u nûş eyle . . . . . .

§

4 Âlemin hâli budur etme şikâyet ol hamûş
Gâh nasîbi ayş olur halk-ı cihânın gâh nûş
Geçme teslim-ü rızâdan varısa başında hûş

5 Hâline şükret Cenâni'den bu pendi eyle güş
Vuslatâ handân olup hicrân içün çekme elem
Böyledir ahvâl-i âlem gâh şâdî gâh gam

§

6 Kim olur zan ile maksûduna rah-yâb-ı zafer
Gelür elbette zuhûrâ ne ise hükm-i kader
Hakk'a tefviz-i umûr et ne elem çek ne keder
Kıl sözüm ârif isen güş-ı kabûle gevher
Mihneti kendüye zevketmedir âlemde hüner
Gam-u şâdi-i felek böyle gelür böyle gider

§

6 Mey habâbı gibi meyhânede bir ev dutuban
Ikd-ı engûr gibi bir saya baş çatuban
Alsalar din ile dünyayı şarâba satuban
Mest-ü medhûş-u harâbâtiy-ü bi-bâk olalım

§

7 Ne mülk-ü mâl bana çerh verse memnûnam
Ne mülk-ü mâlden âvâre kılsa mahzûnam
Egerçi müflis-ü mest-u muhakkar-û dûnam
Demâdem öyle hayâl eylerem ki Karûn'am
Gönülde nakd-i vefâ genci liyk pinhâni
Gözüm hızâne-i la'l-ü güher veli fâni

§

8 Bu cihan kimseye değil bâki
İçelim dolu dolu sun sâki

§

9 Bir nim neş'e say bu cihânın behârını
Bir sâgar-ı keşideye tut lâle-zârını

Dil gird-i gamsız olma revâ mı ki Kâ'benin
Ey hâce yılda bir süpürürler gubârını

§

10 Sinede evvel ne muhrık ârzûlar vâr idi

. . . . . .

§

11 Belâ meve - âver-i girdâb-ı hayret nâhudâ mefkûd
Adem sâhillerin tuttû dıriga bang-i nâ-mevcûd

§

12 Bâğbân-ı felek-i sine - küdâzı seyret
Ât meydânına dikti şecer-i vakvâkı

Şâhsârına asup bunca ten-i uryânı
Oldu pejmürdelerin defteri her evrâkı

Hâtif-i ibret-i âlem dediler târihin
Hükm-i takdir-i ecel celle celilül bâki

§

13 Sübhâne men tahayyere fi sun'ihil ukûl
Sübhâne men bikudretihi ya'cizül fuhûl

§

14 Yârap nedir bu dêhrde her merd-i zû-fünûn
Olmuş belâ-yı akl ile ârâmdan masûn

Bu beyit, yalnız «lafların kıtlığında asmalar budayım» gibi mânasız değil. Hem mânasız, hem de bozuktur. «Yarabbi, bu ne iştir ki her bilgi, her hüner sahibi kişi, akıl belâsiyle huzur ve istirahattan» masun olmuştur diyemeyiz, mahrum olmuştur deriz. Huzur ve istirahat, herkesin istediği şeydir. Divan şairininse tek istediği şey, meyli, mahbuplu, çenkli, çaganeli bir huzur ve istirahattır. Masun kelimesini iyi şeyler hakkında değil, kötü şeyler hakkında kullanırız. Divan Edebiyatının ahenkli, uyuşturucu, adamı melankolik ve mistik bir hale getiren, hem bir cemiyetin, hem de

bir ferdin ahlâkını bozan telâkkilerine akıl sahibi, kapılmaz; aklı, onu bu akibetten masun kılar gibi. Fakat «fünun» kelimesiyle kafiyeli olduğu için Ziya Paşa, bunu caiz görmüştür. Zaten kafiye, vezin ve ahenk, bu edebiyatta neleri caiz görmemiştir ki?

15 Evrak ile ilân olunur cümle nizâmât
Elfâz ile terfih-i raiyyet yeni çıktı

. . . . . .

§

16 Derde uğrar kim sadâkat etse elbet devlete
İstikamet mahz-ı cinnettir bu mülk-ü millete

§

17 Bir senin sa'yin usûl-i dehri tagyir eylemez
Abd-i âciz sa'y ilê tahvil-i takdir eylemez

§

18 Sen mi kaldın hey efendi dehre vermekçün nizâm
Öyle merhemler ilê bulmaz bu yâre iltiyâm

§

19 Hür olmak eğer ister isen olma cihânın
Zevkında, safâsında, gamında, kederinde

§

20 Bir şâire müntehâ-yı maksad
Bir şişe şarâb-ı bir semen - had

IV

Divan Edebiyatında mecazlar saltanatı

Divan Edebiyatı, şöyle de hülâsa edilebilir: Kelimeler üzerine kurulmuş mecaz saltanatı. Bu saltanatın hüküm sürdüğü zihinde kelimeler, fikirlerin kalıbı değildir; her an fikir, bu kelimelere kalıp olur. Fikirler, kelimelerle ifade edilemez; kelimeler, fikirle ifade edilir! Şair, düşünemez, düşündüğünü söyliyemez, mutlaka aynı şeyleri, aynı tarzda, yalnız uslûp hususiyetiyle meşrep hususiyetinin meydana getirdiği bir ayrı renkte söyliyebilirse söyler. Mazmunlar hep aynıdır, mecazlar hep aynı. Hattâ bu mecazlar hakkında kitaplar yazılmış, acemi şairlere örnekler verilmiştir. Mecazlar âleminin ötesi yasaktır şaire. Fakat hakikî hayat da bu mecazlar âleminin, bu altı, üstü, önü, ardı kapalı avuç içi kadar yerin ötesindedir ve orada ancak halk şairleri, divan şairlerinin beğenmedikleri halk şairleri vardır. Bu edebiyatta meselâ çınar ellerini açmış, yahut yummuş, yahut da soğuktan eli düşmüş bir adamdır. Bâki, baharı anlatırken «Cihan yeni can buldu, nebatata hayat geldi. Selviyle çınar hareket etseler ellerinde (1)» der. Yahya, kışı tavsif ederken «Âlemin soğukluğuna bak hele; ilkbahar geldi de hâlâ çınar, ellerini koynundan çıkarmıyor (2) diye mırıldanır. Nedim «Derenin ayağı, önce baştan donmadımı ki? Yayut da

çınarın eli yeşillikte düşmedimi ki ([3])» diye sayıklar. Bütün bunların sebebi, çınar yaprağının nasılsa ve evvelce ele benzetilmesidir. Şair, bu yüzden ele bir de ayak katar, ayağa tabii bir baş lâzım. Baş, evvel, başlangıç mânasına da gelir. İşte bu âcayip halita, son beyti meydana getirir ve okuyanlar «Cemiyeti elfaz — lâf topluluğu» var diyerek en ziyade bu beyti beğenirler. Mah yani ay dendi mi mihr yani güneş sözü de ardından gelir ve bu son kelimenin sevgi mânasına da gelmesi, şaire bu kelimeyi iki mânada kullanmak için bir vesile verir ve şair, sabahı anlatırken «Bilmem ki sabah, hangi ayın sevgisiyle (güneşiyle) böyle ağlamakta ve her gün halka gizli bir dağ göstermekte ([4])» der. Dağlama, ateşle olur, ateşin güneşle münasebeti vardır. Nihan yani gizli kelimesiyle izhar, yani gösterme, meydana getirme kelimesi de mâna bakımından birbirine zıd iki kelime. İşte bütün bu kelimeler, beyte girdi mi ne de güzel olur bu beyit ya!

Şair, divanının tamam olmasını ve (s) kafiyeli bir gazelinin de bulunmasını ister. Kafiyeli sözleri birer birer sıralar: Küus, harus, bus, abonus, Feylekus. Ve şarabı güvercin kanına benzetir, horozun gözü de kırmızı, sevgilini dudağı da laal renginde. Kadeh şaire, dünyayı bambaşka, şeşl beş gösterir. Cem'in de böyle bir kadehi vardır. İskender'in de gemileri bir aylık yoldan görüp yakan bir Camı cihannüması, dünyayı gösteren bir kadehi varmış ya. İşte bütün bu evvelce hazırlanmış, binlerce defa gevelenmiş şeyler, şöyle garip bir gazel meydana getirir: «Yine kadehler güvercin kaniyle dolarak kadehin dönüşü, bize bir ho-

roz gözü gösterir, bir neşe verir mi acaba? Mecliste laal dudaklarının kadehini öğdüm de şarap kadehinin dibinde kalan yudum, beni pek beğendi, gelip ayağımın bastığı toprağı öptü. Yanağına büklüm büklüm saçları dökülmüş; yüzü, âdeta tutulacak yeri ve pervazı abanoz bir aynal Eğer Feylekos'un oğlu İskender, dünyayı gösteren yüzünü görse aynasını icat etmeye lüzum görmezdi... (5)» Pervane kelimesinin söylenişi perva ne de olabilir. Derhal şair «Pervane ışığın koynuna gömlekle girmede; aydın bir gönülle ışığın içini kendisine yer etmiş, (6) ne pervası var ki? beytini söyleyiveririr. Hatta kelimenin yazılışı, bir başka mâna verirse şair, bu fırsatı hiç kaçırmaz. Cut, cömertlik, el açıklığı demektir. Fakat meful halinde Cudi, Nuh peygamberin gemisinin oturduğu dağın da adıdır. Akik Yemen'de olur, Alelâde taşken Süheyl yıldızının tesiriyle renklenir. Bu da araya girdi mi işte güzelim bir beyit: «Eger Cudinin Süheyli, ziyasile feyiz verirse Yemen ülkesi, akik suyu üstünde Nuh gemisine dönerl (7)»

Bir iki örnek daha: Güneş, Hamel yani koyun bürcüne girdi, nevruz oldu, bahar geldi değil mi? Şair der ki: «Devri zamanede öyle bir vezir ki koyun bürcündeki güneş bile onun mevkiine ve ululuğuna nispetle âdeta bir koyun eminidirl (8)»

Ayak kelimesi hem ayak, hem de kadeh mânasına gelir. Desti de hem eli, hem de bildiğimiz testi. El, ayak; başı, koltuğu hatırlatmaz mı ya? Beyit hazırdır: «Gâh desti(eli), başının altında, gâh ayağı

(kadehi) koltuğunda. Gam hastası, düşe kalka sevgilinin lûtuf kapısına düştü, yıkıldı! » (9)

Küçük bir sevgili, kuzucuğum diye sevilebilir. Fakat bu kelimenin hatırı için koyun unutulur mu hiç? Ve şair hemencecik « Hava sertleşti, soğudu, kuzucağım, koyundan çıkma (10) » der ve bir an içinde okuyanın burnunu bir koyun, bir ağıl kokusudur sarar!

Böyün mutlaka selviye, saçın sümbüle, gözün nergise, kaşın yaya, bakışın oka, kirpiklerin mızrağa, yahut temrene, dudağın laale, göğsün aynaya; yahut gülün padişaha, bülbülün âşıka, çimenin döşemeye, bilmem neyin bilmem neye benzediğinden kâfi derecede bahsetmiştik. Şu edebiyatı bir asrileştirsek, meselâ tank göğüslü, tayyare gibi uçarı, kızdı mı şarapneller saçan, bomba gibi patlıyan bir sevgilinin alârm gecesi gibi zülüflerinden bahsetsek, böyle bir gazel yazsak tuhaf mı olur dersiniz? Fakat ayni şey değil mi? Maamafih zamanında bu tuhaflıklardan da nümuneler verilmedi değil. Ali Emirî merhum, bu çeşit gazeller yazdı ve meselâ « Telsiz telgraf» redifli gazelinde telsiz telgrafla Tanrının kudretini ve varlığını anladı ve anlattı. Sağ olsaydı bu günkü savaş tayyareleriyle ve tanklarla da acaba Tanrının adaletini anlar ve anlatırmıydı dersiniz?

Hasılı divan şairleri, ilhamlarını tabiatten, iç ve dış âlemden değil, birbirlerinden ve divanlardan alırlar. İlham perisi, onlara elifin boyundan görünür, mimin ağzından söyler, yahut henin gözlerinden güler. Bu peri, eski divanların arasında küflenmişti, fakat

şimdi hiç kalmadı. Eskilerce bir inanış vardır : Kitabın ilk yaprağının üstüne «Yâ kebîkec» yazılırsa güve yemez. Kebîkec, kitapları güveden koruyan meleğin, yahut cinin, şeytanın adıdır. Hocanın biri, mollasından bir kitap ister. Molla, kitabı eline alınca görür ki lime lime; güve delik deşik etmiş. Hocam der, kitabı güve yemiş! Hoca bağırır: Ya Kebîkec yazmadınmı? Molla cevap verir: Yazdım, yazdım ama önce Kebîkeci yemiş de sonra kitabı yemiş! Yangına karşı evleri koruyan «Ya Hâfız» levhasiyle kitapları koruyan «Ya kebîkec» yazısı, asırlarca bir iş göremedi; levha kırıldı, Kebîkec yendi. Zaman güvesi, artık divan edebiyatının perisini de, bu perinin ilham ettiği baharı da, hazanı da, neşeyi de, elemi de ve bütün mecazlar saltanatını da yedi, bitirdi. Önce Kebîkeci yedi de sonra öbürlerini!

Bu yazıda nesir olarak geçen örneklerin asılları:

1 Tâze can buldu cihan erdi nebâtâta hayât
Ellerinde harekât eyleseler serv-ü çenâr

§

2 Gör âlemin bürûdetini geldi nevbehâr
Koynundan ellerini çıkarmaz dahî çenâr

§

3 Ayâğı donmadı mı cûyın evvelâ baştan
Ya düşmedi mi çenârın elî çemende meğer

§

4 Kangı mâhın bilmezem mihriyle olmuş zâr subh
Her gün eyler halka bir dâg-ı nihan izhâr subh

§

5 Hûn-ı kebûter ile pür Ôlup yine küûs
Devr-i piyâle göstere mî dîde-î harûs

Mecliste câm-ı la'l-i lebin vasfın eyledim
Tahsinler etti cür'a banâ kıldı bâk - bûs

Ruhsâr-ı sâf-u pâki ham-î zülf-i yârde
Âyinedir ki deste vü pervâzı âbunûs

Câm-ı cihan - nümâ - yı cemâlin göreydi ger
Etmezdi vaz'-ı âyine ferzend-i Feylekûs

Bâki

§

6 Girer koynûna şem'in gice pîrâhenle pervâne
Derûnunda yer etmiştir dil-i rûşenle pervâ ne

Yahya

§

7 Vâye - bahş olsa eğer tâb-ı süheyl-i cûdi
Keşti-i Nûh'a döner âb-ı akik üzre Yemen
Nedim

§

8 Vezîr-i devr-i zeman kim hameldeki hurşid
Celâl-ü câhına nisbetle bir emîn-i ganem
Nedim

§

9 Gehi zîr-i serde desti geh ayâgı koltuğunda
Düşe kalka haste-i gam der-i lûtf-ı yâre düştü
Şey Galip

§

10 Serd oldu hevâ çıkma koyundan kuzucâğım
Nedim

V

Şehir – İstanbul Ve Divan Edebiyatı

Divan edebiyatına saray ve enderun edebiyatı diyenler oldu. Hemen her şairde tesadüf edilen padişah, şehzade, bazan sultan ve umumiyetle vezir medihleri, savaşları öğen ve mağlûbiyetle neticelense bile padişahı, misli görülmemiş muzaffer bir kahraman haline sokan kasideler, yapılan saraylara, köşklere, çeşmelere düşürülen tarihler ve bunlara benzer daha nice bayağı şeyler düşünülürse hakikaten bu edebiyata saray ve enderun edebiyatı diyenlerin hakkı vardır. Fakat asıl bu edebiyat, yapmacık bir şehir edebiyatıdır, hem de yalnız İstanbul şehrinin edebiyatı.

Divan edebiyatında umumî olarak ve ancak «Şehname» den ilham alınarak İran ve Turan adlarına, vaktiyle nısfı cihan sayıldığı için Isfahan'a, Hafız'dan itibaren ve yine ancak Hafız tesiriyle Şiraz'a, laal çıktığı için Bedahşan'a, akik çıktığından Yemen'e, misk ve nafe münasebetiyle Hıt'a ve Huten'e, zülüf, yahut kaş ve ben dolayısiyle Hind, Habeş ve yüz, aydınlık ve güzellik dolayısiyle Rum ülkelerinin adlarına... böyle hiçten ve lüzumsuz münasebetlerle bir kaç şehir ve ülkenin yalnız adlarına rastlarız. Bu edebiyatın nemalandığı topraklardaki şehirlerden, Anadolu ve Rumeli şehirlerinden bula bula Edirne, Bursa ve Manisa'yı Mevlevi şiirlerinde de fazla olarak Konyayı buluyoruz.

Bu da padişahın zaman zaman Edirne'de, Bursa'da, Manisa'da bulunması ve Mevlâna'nın Konya'da yatması yüzündedir. Ve şair, İstanbul'u nasıl övmüşse ve överse bu şehirleri de öyle övmüştür ve öyle över. Havası güzeldir bu şehirlerin, suları lâtiftir. İçlerinden akan sularla yeşillikleri, adeta mavi atlasla bezenmiş yeşil bir kumaşa benzer. İnsanın canına can katar bu şehirler ve Hızır'ın abıhayatı, buralardaki sulardır. İskender, bu suları aramıştır da bulamamıştır. İran'da bahçelerinin benzeri yoktur ve nihayet bülbülleri, hiç şüphe yoktur ki padişahı, yahut sevgiliyi öğer, güller sevgilinin yüzüne bakar da utanır, selvilerse ner de onunla boy ölçüşecek? Hep bu, hep bunlar, hep bu nağmeler! Ülkeler alınır, şehirler kaybedilir. Bunların adları, yalnız adları, şairlerin düşürdükleri tarihlerde, tarihçilerin şaşırdıkları vakayinamelerde anılır.

Hep İstanbul'u öven divan edebiyatında acaba İstanbul'u bulabilir miyiz? İmkân mı var? Divan edebiyatı şairlerinin en büyüklerinden birine, Nedim'e göre işte İstanbul:

« Eşsiz örneksiz, bir taşına bütün Acem ülkesi feda olsun. İki deniz arasında yekpare bir inci, âlemi aydınlatan güneşle tartılsa yeri vardır. Bir nimetler hazinesi ki incisi, ikbal ve devlet; bir İrem bağı ki gülü, şeref ve yücelik. Yüce cennet altında mı, üstünde mi? Hakikaten de bu ne hal, bu ne hoş hava ve su! Onu dünyaya değişmek insafa sığmaz, gül bahçelerini cennete benzetmek hata..... Camilerinin her biri bir tecelli dağı, oralardaki dua mihrapları da meleklerin kaşları! Sokaklarında bilgi kumaşları satılma-

da. Hüner pazarı, bilgi ve bilginler madeni! Meşçillerinin her biri bir nur kaynağı; kandilleri ışıkla ay gibi dudağına kadar dolmuş. Kaynakları insana can bağışlamada; hamamları cana sefa, ruha şifa vermede.....(1)» Ve bu, böyle gider işte. Biraz sonra da hemen Damad İbrahim Paşa'nın medhine girişilir; zaten bu mukaddime, o medih için yazılmıştır. Nerde boğaz, nerede Haliç, nerede Çamlıca, nerde Marmara ve Adalar? Nerde Galatanın, fetihten beri meşhur olan meyhaneleri ve sefaheti, sefaleti? Nerde balıkçı kahveleri, koltuk meyhaneleri? Nerde o zamanlardan beri halk yatağı olan Aksaray, Haseki, Samatya? Nerde sura yakın ve sur dışı mahalleler? Nerde birbirine çatışmış evler, gün görmez sokaklar, çıkılmaz yokuşlar, inilmez yarlar, bozuk kaldırımlar, ziflri karanlık, lutufkâr ay ışığı? Nerde mezarlıklar, selviler, mezarlıklarda geceliyen diriler, ayva sarısı yüzler, kan kırmızı külhanbeyler, hamurla beslenen, samurla gezen beyzadeler, koçu arabaları, kibar gezintileri, konak yavrusu evler, saray bozması konaklar, kalfalar, halayıklar, harem ve selamlık? Nerde ziyafetlerle korunan makamlar, iftarlarla alınan cennetler, kara vicdanlı ak sarıklılar, keramet tellâlı şeyhler, medrese ve tekke, daraağacı ve kement? Nerde tokluk, nerde açlık, nerde Yeniçeri isyanları, korku, ümit, hile, rüşvet, mevki ihtirası ve can kaygısı? Nerde, nerde İstanbul?

Sâdâbâdı anlata anlata bitiremiyen Nedim, Cetveli sim de bir zevrakçeye bindi mi, cennetin yanına, yamacına varacağına kani; Tavanlıköprüyü, güzelleri

seyretmek için kurulmuş görmede; toprağını Tatar diyarına, sizde böyle misk olurmu ki diye seher yeliyle göndermeyi kurmada; «Şehname» de böyle bir şey olmadığına göre Kisralar devrinde benzeri bulunmadığını söylemede, ejderhanın ağzından akan âbıhayata imrenmede, köşkünü, yine ve yine cennet köşklerine benzetmede (2), sevgilisine «Çubuklu pek kalabalık, Göksuyun da havası hoş değil; tenhaca Sâdâbâda gidelim (3)» diye teklifte bulunmada, safdiller de hâlâ, yalnız bu adları duyup Nedim'in İstanbul'u öğdüğünü, lâle devrini ve on sekizinci asrı olduğu gibi resmettiğini sanmada!

İstanbul halkı ve taassup, bu sefahate kızar, Yeniçeri ocağı için için kaynar, İbrahim Paşa, bu hoşnutsuzluğu görür de görmezlikten gelir, üzüntüsünü şarapla avutur, padişah, her şeyden habersiz, derin sarhoşluk humariyle gerinir dururken Nedim, kasrın etrafında yer yer taze ay yüzlülerin dolaştığını, hepsinin de sürmeli gözlü, şirin sözlü, Leylâ yüzlü ahular olduğunu, suların alkış seslerini andırdığını ve ancak âdalet sahibi padişahı öğdüklerini (4) söylemektedir. Nerde İstanbul ve İstanbullu? Nerde borçla geçinen divan kâtibi, yarının ne olacağını bilmiyen esnaf, rüşvet ve mürabahayla korku içinde bir saltanat süren tüccar, gününü gün edemiyen halk, her şeye isyan eden ocak, tabasbusla yaşıyan paşa, hatta entrikalar yuvası saray, içten yıkılış ve dıştan şatafat? Nerde İstanbul, nerde İstanbullu, nerde nerde?

Tabiî manzaralarını tabiî güzelliğini, tabiî yüzünü göremediğimiz İstanbul'un zavallı İstanbullusunu divan

edebiyatında beyhude aramamalı. Bu edebiyattaki İstanbul, şairlerin sarhoş kafalarındaki yapmacık İstanbul'dur, bu düzme İstanbul'un bir kaç yerinin adı ve bazan bu yerlerin yine bir sarhoş kafadan doğan, bir dumanlı gözle görülen ve çetrefil, yapma ve yayvan sözlerle öğülen sun'î manzarasından başka İstanbul'a ait bir şey yoktur bu edebiyatta!

Bu yazıda nesir olarak geçen yazıların asılları:

1 Bû şehr-i Sitanbûl ki bî - misl-ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır

. . . . . .

Halîl Nihat tertibi, S 57—58,

§

2 Aynı divan, S 52—53, 53—54,

§

3 Aynı divan, S 154, beyit, 14.

§

4 Gezermiş kasrın etrâfında yer yer tâze meh-rûlar
Mükahhal gözlü şîrin sözlü Leylî yüzlü âhûlar
Heman alkış sadâsın andırırmış çağlayan sûlar
Ederlermiş duâsın pâdişâh-ı ma'delet-kârın

Nedim - Şarkılar

VI

Divan Edebiyatında Köy ve Köylü

Şehir ve şehirlinin hakikî bir izi bile bulunmıyan divan edebiyatında köyü ve köylüyü aramak, o kadar abes bir külfet ki! Divan edebiyatında köyün izi yoktur ama köylünün sözü vardır. Bu edebiyatta köylü «Türk» dür. En meşhur divan şairlerinden biri

Câhilim türk-i merkeb-etvârım

dediği gibi

Türke Hak çeşme-i ırfânı harâm etmiştir

mısraı da bir muhkem kaziye haline gelmiştir. Anadollu vezirler, sırası gelince «Türk» diye söğülür ve Fakirî «Tarifat» ında Rumi'yi, yani şehirli münevveri zarafetle, bilgiyle övüp bunların kimisinin kâtip, kimisinin şair (yani hepsinin de dalkavuk) olduğunu söyledikten sonra münafık ve birbirini çekemez olduklarını da ilâve eder (1). Türke, yani köylüye gelince der ki: «Sırtında kürk, başında börk. Ne mezhep bilir, ne dinden anlar. Aptes filan şöyle dursun, yüzünü bile yıkamaz. Mezhep ehli daima bu sözü söylerler: Yarabbi, aşağılık kişiyle çoban şerrinden sen sakla! (2)

Ve köylü, bu hakaretleri kabullanmış, hatta kanıksamıştır. Sırası geldikçe o da, o zamanlardan kalma «Türk ne bilir bayramı lık lık içer ayranı; Türke

beylik vermişler, önce babasını öldürmüş; Türkün bildiğini tilki bilmez» gibi ata sözlerini söyler; Türk değilmiyiz, kusura bakma diye özür diler, Türkün yediği yal, giydiği çul der, Türklük baş ağrısından çetin diyerek kendi kendinden şikâyet eder! Söylemeğe hacet yok ki bu telâkki, münevverden halka inen, şehirden köye yayılan bir telâkkidir.

Hiç olmazsa Tanzimatçıların alafrangası Abdülhak Hâmid'de «Bedevi» adı verilen bir köylü ve cennete benzer bir köy var. Adam, köylüyü balla, pekmezle beslenir, kaymakla, börekle gelişir, kaygıdan uzak, neşeyle eş canlı bir sultan; köyü de zümrüt yeşilliği solmıyan, altın ekini tükenmiyen, masallar ırlıyan billûr deresi bulanmıyan bir saadet yurdu sanmış ve:

Bir zamanlar karâr-gâhım idi
Bedevîler gibî beyâbanlar

Diyerek hakikaten böyle köylerde bulunduğuna inananları inadırmıştı. Hiç olmazsa Fikret «Yeşil Yurd» unda kartpostallarda görülen köyleri sayıklamıştı. Hiç olmazsa beşlerden biri, köyde bır «Çoban çeşmesi» ni hecelemişti. Fakat divan edebiyatında bu inanış ve inandırış, bu sayıklayış ve heceleyiş bile yoktur. Çoğu timar ve zeamet sahibi olan divan şairleri, köylüyü yeyen ve ancak sofrasından artanı şairlerin başına atan, ancak etini sıyırdığı kemiği şairin suratına fırlatan köy ağalarını bile övmemişlerdir!

Bu yazıda nesir olarak geçen örneklerin asılları :

1 Nedir kimlerdürür bildin mi Rûmi
Kila hâsıl zarâfetle ulûmi

Kimi münşî derile kimi şâir
Zarâfetle kılâlar sihr-i sâbir

Veli ettikçe sohbet ittifâkî
Çekerler biri birine nifâkı

§

2 Nedir bildin mi sen âlemde Türkü
Olâ eğninde kürkü başta börkü

Ne mezheb bile ne din nê diyânet
Yumaz yüzin nice abdest tahâret

Meseldir bûnı derler ehl-i mezheb
Avam çôban şerinden sakla yâkab

VII

Medih ve Divan Edebiyatı

Fuzûli'nin «Şikâyetname» si, devrinin memur zihniyetini, rüşvet düşkünlüğünü, ahlâkî rezaletini oldukça kuvvetli bir surette ve hiç olmazsa yalnız bir cepheden göstermededir. Taşlıcalı Yahya, Mustafa Sultan gibi âlim ve şairleri koruyan, halka kendisini sevdiren mert bir şehzadenin hiç yoktan ve babasının huzurunda boğdurulmasını büyük bir cesaretle protesto etmede, sonradan Rüstem Paşadan rezilcesine af dileyerek evvelce yazdığı yazıyı inkâr edecek kadar küçülmekle beraber hiç olmazsa bir aralık içten gelen bir isyanla vezire, hatta padişaha haykırmaktadır. Ruhi, terkibi bendinde devrini değil, bütün devirleri, devrindekileri değil, bütün insanları tenkit etmede, hilkate bile itirazlarda bulunmadadır. Fakat doğrusunu söylersek ne Fuzûli, bu ahlâki düşkünlüğün sebeplerini araştırmış, ne Yahya, bu saray faciasını doğuran ihtirası bütün seyriyle bize göstermiş, ne Ruhi, bu acı ve umumî tenkitte insanlığın haline bir çare aramıştır. Esasen bu söylediklerimiz ve daha bunlar gibi bir kaç sönük, bir beyitlik, üç cümlelik örnekler, divan edebiyatının asırlar süren bulanık akışına karşı çıkan üç beş çürük setten başka nedir ki?

Halbuki bunlara karşılık medhi ele alalım: Her

şair, zamanındakileri, ahlâklı, ahlâksız, iyi, kötü, bütün zamanındaki büyükleri değil, büyük tanınanları da değil, mevkiiyle büyük olanları, hattâ bunlar içinde birbirlerine rakip, muarız ve düşman olanları bazan birer birer, bazan aynı zamanda methetmiştir. Hem de nasıl medih ve ne sudan medihler? Bunlar bir kaç sınıfa ayrılır: Padişah medihleri, vezir medihleri, şeyhülislâm ve kadı medihleri, defterdar vesaire medihleri. Üslûp hususiyeti müstesna bu medihler, bu kısımlar içinde hep birbirinin aynıdır.

Padişahlar, Cem'le, Dârâ ile, Kisra'larla, Keyhusrev'lerle, Nuvşirvan'la, Feridun'la karşılaştırılır. Cem, padişahın meclisine özenir; Dârâ, ululuğuna meftundur; Kisra, büyüklüğüne hased eder, yüceliğine hayrandır. Keyhusrev, yahut İskender, bu padişahın saltanatını görünce şaşırır, ağzının suyu akar. Nuşirvan'la Feridun, adaletine parmak ısırır. Bazan bu geçmiş şahlardan biri kapıcısıdır, öbürü perdecisi. Biri rikâbında yürür, öbürü önünde yeler. Padişahın kadri gök gibidir, gölgesi hüma kuşunun gölgesi. Dokuz kat gök, onun yücelik sarayının basamaklarıdır. Din ona sığınır, iman onunla kaim. Tanrının gölgesidir. Güneş, atının ya nalını öper, ya özengisini. Ay, onun bir emir çavuşudur. Müşteri, ya kadısıdır onun, yahut yüzük kaşındaki bir taş. Zühalle Merih, yayiyle okundan tirtir titrer. Utarit de yazıcısıdır, Zühre, meclisinde çalgıcı. Aklıkül, ona hayran bir kul. Dünya onunla durur. Halk kan ağlar, kara çullar giyerken şair padişahın zamanındaki adaleti; hani şu hürriyet ablanın kardeşliği adaleti, bütün dünyaya hâ-

kim yapar, kurtla koyunu bir arada gezdirir. Peygamber postunda oturan bu karaltı, Ebubekir gibi sadakate sahiptir, Ömer gibi adalete. Vesaire vesaire.

Vezirler, hep Âsaf'tır, hani şu Süleyman'ın veziri olan, hani şu Belkis'in tahtını göz yumup açıncıya kadar Seba'dan Kudüs'e getiriveren Âsaf. Hepsi de Aristo gibi akıllı, Eflâtun gibi kâmildir bu adamların. Rüstem gibi yeğit, Kahramanı kaatil gibi yaman olan bu adamların dünya, hükmündedir. Avuçları denizdir, inciler saçar; kıllı kılçıklı yüzleri güneştir, nur gibi parlar. Bahtları yaver, talihleri kutludur, tabiî hepsi de boğulunciya kadar. İşte bu da hep böyle gider!

Şeyhülislâmlara gelince: Bunların hepsi de cihanın allâmesidir, şer'in pirayesi. Ümmet, onlara sığınır. Aklı evvel, köleleridir, kendileri de zaten on birinci akıl! İçleri, Ebuhanife'nin bilgileriyle doludur. Zamanenin fetvasını bunlar verirler. Ahlâkları pek yücedir. İbnihacib kapıcılarıdır, geçmiş âlimler ve meselâ İbni Sina perdecileri. Her sözleri, şeriatın aslı, emrü işaretleri Kuran'ın tefsiri, hem de ne gariptir ki fetva makamı, hep bu adamların varlığiyle ziynetlenir durur!

Öbür medihler de hep bunlara benzer. Cem, Dârâ, İskender, Feridun, Nuşirvan. Yahut yedi yıldız, oniki burç, dokuz kat gök. Rüstem, Efrasyap, Tehemten, Peşenk, Hûşenk, Âsaf, Süleyman. Aklıkül, Aklı fa'äl, Aklı evvel. Aristo, Eflatun, falan filan. Şahnamedeki adlar, Kitabı mukaddesteki hikâyeler, Batlamyos mesleği, Aristo mantığı. Evet, medihler, hep bu mihver etrafında böylece döner gider. O kadar birbirinin aynıdır bu medihler ki şeyhülislâm methinde

de Cem, Dârâ, Nuşirvan geçer, defterdar medhinde de. Şair söylemese padişah mı övülüyor, şeyhülislâm mı, vezir mi, defterdar mı? Anlıyamazsınız. Yukardaki tasnifimiz de tam değildir, çünkü medihlerde şair coştu mu, tedahül başlayıverir! Eline gürz değil, çakı almamış, pamuklar içinde sevile sevile büyümüş pelte Kazesker Rüstem olur, şarap içeni öldürmiye diş bileyen şeyhülislâmın meclisinde Cem sofrası kurulur, gölgesinden ürken vezir, aslanlara galip gelir, Efrasyab'ı titretir, eliyle adam öldürmekten zevk alan padişah, adalet timsali kesilir. Üslup hususiyeti bertaraf, bütün bu medihler birbirinin aynıdır. Bâki de aynı suretle över, Nef'i de. Yahya da aynı tarzda medheder, Nedim ve Galip de. Sultan Ahmet nasıl övülmüşse Sultan Mehmet de öyle övülür. Veli paşa nasıl medhedilirse deli paşa öyle medhedilir. Ebüsuud'a yazılan medih, Ebülfutuh'a sunulsa hiç birşey çıkmaz. Sonra dikkat edin; gökler basamak, yıldızlar hizmetçi. Ölüp çürüyenler haset ediyorlar, geçip gidenler hizmete geliyorlar. İsmi var, cismi yok zümrüdüanka başının üstünde uçuyor, vehimden doğan aklıkül el pençe huzurunda divan duruyor. Şehname'de adı geçenlerin hepsi, sahifelerden fırlamış, misal âleminde birer hayalî cesede bürünmüş, medhedenle medhedilenin gözlerinin önüne dikilmiş. Bu, bir medih mi, alay mı? Hasta mı bu adamlar, yoksa eğleniyorlar mı?

Sözü uzatmıyalım, divan edebiyatı bir medih edebiyatıdır, fakat alay gibi, uydurma ve yapmacık bir medih edebiyatı!

Not: Örnek için hangi şairin hangi kasidesine bakarsanız bakın!

VIII

Tenkit, Hiciv ve Divan Edebiyatı

Divan edebiyatında insanî ve ahlâki, zekâya müstenit ve hakikî hiciv ve tenkit arasak, bu maksatla bu edebiyatı baştan başa tarasak elimize noksan, eksik ve çok küçük bir mecmuacık geçer mi dersiniz? Umumyorum. Bu edebiyatta hiciv, tahkir ve terzilden başka birşey değildir. Buluş yok değildir. Bu vadide çok, pek çok yeni, yakası açılmadık buluşları vardır şairlerimizin. Vezin ve kafiyeli sövmenin daniskasını bilir onlar. Fakat buluşların hepsi de birbirinden bayağıdır. Bu çeşit buluşlarda adeta ibda kudretini gösterirler.

Aynı zamanda bu hakaretler, şahsidir de. Şair, en faziletli bir adamı, her hangi bir vesileyle rezil rüsvay eder. Bu hususta nasıl örnek verelim, şaşırdık doğrusu. Hicvettiğini, hıristiyan patriğinin donmuş ve tecessüm etmiş zartasına benzeten şair,

Dehân-u gabgab-u enfîne nisbet pâktir kat kat

diye başlıyor. İkinci mısraını yazamıyacağız; bilmiyenler bilenlere sorsunlar!

Divan edebiyatında alay (mizah) da böyledir. Şair, söylenmez bir uzvunun rezilce marifetlerini sa-

yıp döker ve bununla alay etmiş olur. Bir cemiyetin zevki, bunlarla terbiye edilirse elbette nükteleri, belden yukarıya çıkamaz ve şakaları yüz kızartır. Böyle nükteler sarfını âdet edinen bu çeşit şakaları kanıksayan bir topluluk da elbette menfaatine yardım edeni över, kızınca söver ve âciz kalınca da döver!

Bu bahsi fazla eşelemiyelim. Sözün kısası öyle över divan şairi, böyle eğlenir ve böyle söver işte.

IX

Divan Edebiyatında hikâye ve kıt'alar

Bir muayyen mevzuu, bir başlangıcı ve sonu olması ve bir macerayı hikâye etmesi bakımından divan edebiyatının en canlı ve bize en yakın yazıları hamseler olmalıdır. Akıl, böyle olmasını ister ve böyle dir sananlar da çok değildir. Fakat ne fayda? Aklın kanunları, makulât âleminde yürür, akılları hayretlere düşüren şeyler bile yine akılla takdir edilir. Divan edebiyatıysa akıl sınırına yanaşmamıştır bile.

Bu edebiyatın hamsede, yani beş hikâye yazmada, daha düzcesi hikâyede iki yolu vardır:

Yusuf'la Züleyha, Hüsrev'le Şirin, Leylâ ile Mecnun, Vamık ile Azra gibi defalarca yazılmış, umumileşmiş, işlenmiş mevzuları hazırca kullanmak ve hikâyeleri bir kere daha yazmak, bu suretle önce yazanlardan üste çıkmağa, daha güzel yazmağa çabalamak. Mevzuu tayin edilmiş tahrir vazifesi gibi birşey!

Yepyeni bir mevzu bulup onu işlemek. Bu ikincisi sahiden böylemidir? Divan edebiyatında yeni mevzu bulmak, inanılır şey değil bu. Anlatmak için böyle demek zorundayız. Fakat bu edebiyatta yeni mevzu olamaz. Bu edebiyat, kullanılmış eşya satılan bir pazardır. Burada yeni bir şey görülse bile mutlaka eskidir. Silinmiştir, süpürülmüştür; örülmüştür; boyanmıştır, ütülenmiştir de yeni diye yutturulmıya getirilmiştir. Hüsnü Aşk yıllarca yeni sanılmıştır ama günün birinde bu mevzu, Fuzûlinin «Sıhhatü

Maraz»ında çıkıverir. Bir müddet sonra bir de bakarsınız, bir İran şairinin de Hüsnü Aşk» diye bir hikâyesi var! Nev'i'nin hamsesiyle Galib'in Hüsnü Aşk'ı, tamamiyle muhayyeldir. Hakiki hayatla zerre kadar alâkalı değildir. Bu edebiyatın mecazlarının haşir neşir olduğu bir kafa, bu masalları dinler, mest olur. Fakat bu masallarda hakikî bir değer aranamaz. Aşk, kızıl atına binmiştir, ah kılıcını çekmiştir, sürüp gelirken bir de bakar ki önünde ateşten bir nehir var, kıyısında da mumdan kayıklar. Bu kayıklardan birine binilip karşıya geçilecek. Fakat aşk, gayretli delikanlıdır. Söz, onun kılavuzudur, gayret lalası. Beyzademiz, atını mahmızlar ve bir alev gibi o ateş ırmağının üstünden geçer. Karşı yakaya çıkar! Ejderhalarla uğraşır, cadılarla savaşır, kuyulara düşer, bir gölge olur, bir sesten ibaret kalır. Güneşin, ayın ışığı bile delikanlıya ağır gelir! Sonunda bir hadisten alınma Zâtüssuver şehrine varır, kalb kalesine girer, bir de bakar ki hocası Mollâ-yı cünun - delilik mollası, küçükken kenarında eğlendikleri feyiz havuzu, beraber okudukları edep mektebi, Hüsn'ün dadısı İsmet, kendi lalası Gayret, kılavuzu Söz, hepsi hepsi orada. Tılsımlı aynayı getirirler, Hüsn'ü görmek için bakar, kendisini görür. Anlar ki Hüsün, Aşkın ta kendisiymiş. Bu hikâye, tasavvufun bir masalından başka birşeymidir?

Galip, önce söylenmiş, başkaları tarafından çiğnenmiş edaya el sunmamayı başkalarına tavsiye ediyor amma kendi tavsiyesini kendisi tutmayor. Taşbeali Yahya, Fuzûli'yi, bir kadın aşkını anlattığından kınar

ve kendisi sevgilisi Şah Bey namına «Şahu Geda» diye bir hikâye yazar. Fakat İran şairlerinden birisinin de «Şahu Geda» sı vardır ve ne garip, Şah Beyin adı allahtan Şah Bey olmuştur da bu ad, bir de bizim edebiyatımızda duyulmuştur! Fuzûli'yi kınayan bu âşık şairi, diğer bir âşık şair, utanmadan sevgilisini ellere duyurdu, dillere düşürdü diye ayıplar. Bu ayıplayanı da Galip, «Hüsnü Aşk» ında başka bir bakımdan hoş görmez. İşte böyle gelmiş, böyle gider bu!

Kendisini hamse üstadı olarak takdim eden ve öyle de tanınan Atâyi de «Heft Hân» ında aynı tasavvufî masalı bir başka tarzda tekrarlar. Perişan bir âşıkın aklı başından gitmiştir. Bir viranede kendisinden geçmiştir bu zavallı. Dostları öğüt vermek için yanına giderler. Akşamleyin Siyâhî, ay çıkınça Bedrî Mollâ, geceleyin Sebzî, sabahleyin, Suphî fecir atarken Lâ'lî, gök gürleyip hava bulanınca Sehâbî adlı dostları hikâyeler anlatırlar. Nihayet âşık kendisine gelir. Birde bakar ki oturduğu virane, sevgilinin sarayına karşıymış. Sevgili de hali anlamıştır, kapıyı açar, zavallı âşıkı içeriye alır!

Aynı şâirin «Nefhatül ezhâr» ında da yeni bir şey bulamazsınız. Bir hıristiyan kızını sevip dininden dönen ve ölen âşıkla, kızın sonradan müslüman oluşu, Dehlevî'nin Nizâmî'yi rüyada görüşü, her şeyde tanrı kudretini görmenin lüzumu, Anadoluhisarında şairin, Peygamberi rüyada görmesi, dedesinin Gülşenî ile görüşmesi, Sarı Saltık tekkesini soyan eşkiyanın perişan olması, meyhanede yatıp kalkan bir meczu-

bun kerameti, Hâtem'in cömertliği ve nihâyet kadına ve oğlana düşkünlük bahisleri ve bunlara ait, maalesef olmuşa benzer hikâyeler, ağza alınmaz lâflar. «Nefhatül ezhâr» ın bu son kısmı, ancak manevî düşkünlüğü gösterme bakımından pek değerlidir!

Nevîzade'nin «Sohbetül ebkâr» ında da Yezdcürd'e, Nuşirvan'a, Hüsrev'e, Leysoğlu Yakub'a, Timürleng'e ait tarihten alınma hikâyeler var. Alimlere tavazuun lüzumundan, rüşvetin kötülüğünden... bahsediyor ve nihayet bir genci sarhoş edip berbat ettiklerini, Ferdî adlı bir adamın, âşık olduğu genç tarafından öldürüldüğünü, sonra gencin de kederinden ölüp yanına gömüldüğünü, mezarının ziyaretgâh olduğunu, kendisinin de ziyaret ettiğini anlatıyor. Bu kitaptaki hikâyeleri, bu hikâyelerden birini şuracığa yazıversek darhal müstehcenlik davası yenilenir, hem bu sefer müstehcen değildir diyen bir kişi bile çıkmaz. «Sohbet-i bistü yeküm zen, âr-ı merdân olduğun bildirir» yani yirmi birinci konuşma, kadının, erkeğe ayıp ve âr olduğunu bildirir bahsi, bütün öbür bahisleri tamamlamada, hepsinin üstüne tüy dikmededir!

Bu zat, «Sâki-nâme» senin başında Anadoluhisarını, Göksuyu, Yuşa tepesini, Gümüş Selviyi, Alemdağını, Akbabayı övmede. Bunları duyan, hani divan edebiyatında İstanbul bile yoktu demesin! Bu sözlerimiz, V inci yazımızı tamamlıyacak. Bakın, Atayi, boğazı ne güzel anlatıyor:

Birînin seherden hevâsı güzel
Ki feyz-î sabâhı sabûha bedel

Birînin dem-î şâmı mahmûrdur
Ki cennet gibî zılli memdûddur
. . . . . .

Bu ağzı bırakalım da kendi dilimizce anlatalım; Boğaz'ı, Mısır'ın Halic'ine benzettikten sonra diyor ki: «Anadoluhisarı ile Rumelihisarı ve iki kıyı.. Birinin seher çağı havası güzel; sabahı, sabahleyin içilen şaraba bedel. Birinin akşamı mahmur, cennet gibi gölgesi uzanıp gitmede. Biri Göksu ırmağının yanına çekilmiş, öbürü denizi ayağına akıtmış. Onun, Göksudan bir kılıcı var; bu, arkasını dağa dayamış, dağı siper edinmiş!»

Ne güzel değil mi? İşte Boğaz. O, bir anı bir anından güzel, sisli havalarda, berrak yahut kapalı havalarda bambaşka görünen, o sabahı, akşamı, gündüzü, gecesi başka bir âlem olan; mehtabına doyulmıyan, yıldızlı gecelerine kanılmıyan; üstünde hayatla pençe pençeye hayatını kazanmıya çalışan balıkçılara geçim yeri, balık avına çıkan kıranta miras yedilere bir eğlence yurdu olan; Kanlıca körfeziyle, bebek, ve İstinye koylariyle, Beykoz kıyılariyle ayrı ayrı güzellikler gösteren; Yunan efsanelerini besliyen, halk masallarına mevzu olan Boğaz, sade bu sözlerle anlatılmada. Bari sefaleti görmemek için gözlerini maziden ayırmıyan, bugünkü kömür depolarını bile görmiyen ve yalnız duyduğu Boğaziçi mehtaplarını yazan, Çamlıca âlemlerini sayıklıyan hikâyeci kadar

olsun devrini anlatabilseydi. Hayır, Atai'ye göre Boğaziçi, Mısır'ın halicini andırmada. Birinin sabahı sabahleyin içilen şarap, öbürünün akşamı mahmur ve bu kadar.' Göksu da şöyle anlatılmada: «Âlemin tavaf ettiği, Mekke'de hacıların Merve'yle Safa arasında koştukları gibi cihanın gezip tozduğu, koşup eğlendiği yer. Deresi, üç günlük yoldan ileride ne olduğunu gören gök gözlü Arap karısı! Kıyısı, padişahın yurdu. Sahiden de şaşılacak derecede padişaha lâyık, gönüller çeken bir yer. Çayırlıklarına hamel, yani koyun burcu bile imrenmede. Orası bir gök, çiçekler de yıldızları Lâle sofaları, yeşilliğe parıltılar saçmada, sanki denize yanar mumlar dikilmiş!' Alemdağını da nasıl anlatıyor, okuyalım: «Alemdağı, padişahın yeşil bir otağı. Otağın üstündeki altın alem de ayla güneş. O yeşil otağın çevresini erenler almış, orası bir dua harmanı olmuş. Feleki atlasa ziynet, mukaddes yerin eteği. Üstündeki kaynak Hızır'ın abıhayatı, her derde şifa. Gece kuzgunu, bir yan vursa hani, seher çağının ak doğanı bile ona haset eder. Yüzü nurlu, fakat şaşılacak ne var bunda? Her seher, güneş, yüzünü orada yıkamada!»

Beğendiniz mi? Ve sonra Sâki-nâme. Bu, belki ömründe ağzına şarap koymamış, fakat muhakkak olarak her vesile ile hikâyelerinde içkiyi yermiş olan kadı efendi sâkiye getir şarabı demede. Şarabı, küpü, üzüm çotuğunu, kadehi, sürahiyi, pirimuganı, meyhaneyi, sazları, gece işretini, mumu, sabahı, rakıyı övmede. Afyonu, esrarı, hatta kahveyi ve bunlara müptelâ olanları kınamada. Baharı, güzü, yazı, kışı,

gönlü ve aşkı anlatmada. Sonlarında kendisini överken «Canlar veren şarabı, sahifede satırların doğru gitmesi için iplerin izinden meydana gelen satır yerlerinden akıttık. İçen, ebedî bir neşe bulur. Bu şaraptan feyz alan ârife afiyetler olsun!» diyerek şarabının da ne hayalî, ne düzme bir şarap olduğunu söylüyor ve uzunca bir dua ile sözünü kesiyor.

Görülüyor ya, divan edebiyatındaki hikâyeler, bize ancak o edebiyatın manevi sefaletini ve o pek uzun süren devirlerin ahlâkî düşkünlüğünü gösterebiliyor, işte bu kadar. Fakat biz, bu kadarını zaten yine pek basma kalıp yazılmış olan tarihlerden de öğrenmiyor muyuz? Romandan vaz geçtik, hikâyeden beklenen bu mudur?

Bu edebiyatın kıt'alarında da bulduğumuz şeyler aynı. Yalnız son devirlerde. Eşref ve bilhassa kabına sığamıyan bir zekâ olan Neyzen Tevfik ve rahmetli üstat Ferid Kam'ın kıt'alarını bu kısma idhal edemeyiz. Bunlar, aynı teknikle ve aynı dille söylemekle beraber devirlerini apaçık görmüşler. ilériyi sezmişler, beşerî görgüye sahip olmuşlar, hayattan ve ruhlarından ilham almışlardır. Bunların kıt'aları, dil bakımından eskise bile ruh bakımından yeni kalacaktır, Hophopname sahibi Sabir'in şiirleri gibi. Belki son devirlerde böyle bir kaç tane şair daha vardır. Yalnız Neyzen Tevfik'le rahmetli Ferid Kam, bunların en kuvvetlileridir. Eskilerin kıt'alarına gelince:

Küflü felsefe, mistik görüş, miskin tevekkül, bazı kimseleri kınama, sövme, bazılarını ve kendilerini öv-

me, talihten şikâyet, kadére rıza ve arada bir gevelenmiş hikmetlerle meselâ padişahtan bir kürk, bir ihsan, bir birşey dilenme. İşte bu kıt'aların mevzuları.

X

Divan şairlerinde hususiyet var mıdır?

Bilgi aynı, görgü aynı, duygu aynı. Bütün divan şairleri, bir meyhanenin içinde. Şarapları bir, sâkileri bir, kadehleri bir. Seyrettikleri aynı kâinat, gördükleri aynı yüz, işittikleri aynı söz. Bir nağmeden zevk alıyorlar, bir tondan ah ediyorlar, bir güzele âşıklar. Ayni «müdam» ile mest oluyorlar, aynı «sabuh» ile mahmurluk söküyorlar, aynı meclisin sarhoşu bunlar. Altının sallığına inanıyorlar, gümüşün berraklığına kanıyorlar, civanın oynaklığiyle eğleniyorlar, laale, yakuta vurgun bunlar, inciye, mücevhere meftun! İstanbul'da oturanları, Bedahşan'ı sayıklamada, Sâdâbâdda gezenleri, Aden diyarını hayâl etmede! Sövenleri sövüyor, övenleri övüyor. Söverlerse aynı çeşit sövüyorlar, överlerse aynı tarzda övüyorlar. Hepsinin gözleri buğulu. Hayâl içinde yaşıyorlar, hicranla ömür sürüyorlar, visâl için ölüyorlar. Bu yokluk sarhoşları, bu varlık ölüleri, bu hayâl adamları, bu hayranlar, bu gününü gün eden, dünü, hep dünü yaşıyan, yarını düşünmiyenler... Bu, zamanlarını bile görmiyenler, bu halkı düşünmiye bile tenezzül etmiyenler, bu, görseler bile gözlerini yumanlar... Bu aynı dili kullanan, aynı neşeyle taşan, aynı mecazlarla söz söyliyen adamlar... Bu şairler, bu divan şairleri. Umarmısınız artık bunlar, birbirlerinden farklı olsunlar, ay-

rı görüşleri bulunsun, ayrı duyuşlar beslesinler ve her hususta ayrılık göstersinler de birini öbüründen ayırd edelim.

Bunlar, aynı sahneye, aynı dekor içinde ve aynı şarabın sarhoşluğiyle çıkan adamlardır. Yalnız yüzlerine ayrı maske takar bunlar ve tanımıyanlar, tanıyamıyanlar derler ki bu filândır, ondan önce çıkan da feşmandı. Fakat onlar diyorlar ki :

Ağla ey gözlerim ağla; ne gelen var, ne giden !

Divan şairlerinin de bariz karakterleri vardır, meşrep ve mezhep sahibidir bu adamlar. Fakat zavallılar, son zamanlarda divan edebiyatını sürükliyenlerden bir merhumun dediği gibidirler :

Birer bedbaht esîriz cümlemiz âzâd şeklinde !

Ne çare; bunlar, aynı dile, aynı görüşe, aynı sezişe, aynı duyuş ve anlayışa, hatta aynı heyecana ve mecazlar saltanatına esir olmuş zekâlardır. Evet, inkâra mecal yok; çok zekileri var ve esir zekâlardır bunlar. Fakat dehalar mı? Haşa... Eğer deha olsalardı bu esaret zincirini derhal kırarlardı, kıramamışlardır işte. Ve bu yüzden divan edebiyatında yalnız üslûp hususiyeti, yalnız anlatış tarzıdır ki yüksek şairi, yüksek şairden ayırd eder. Kullandıkları kelimeler bile aynı olan şairler, yalnız anlatış tarzlariyle, biraz karakterleri, mezhep ve meşrebleri, bir de asırlarca süren bu edebiyat içinde devir devir, yer yer beliren lehce ve şiveleriyle ayrılabilirler. Yoksa hepsi «kerem, hancer, gül, hatem» redifli kasideler yazmıştır. Hepsi

birbirine eski dilce cevap, yeni dilce nazire düzmüştür. Hepsi aynı mecazlarla aynı mazmunları kullanmıştır. Necati, onbeşinci asırda

Ol mâh-ı dil-fürûza şebîh olduğuyiçün
Baktıkça mihr yüzüne gözüm dolâ gelür

der. Onaltıncı asırda Bâki, meşhur yedi bentlik mersiyesine

Hurşîde baksa gözleri halkın dolâ gelür
Zîra görünce hâtıra ol meh-likâ gelür

beyitini sıkıştırıverir!

Necati, bir gazelinde

Yüz bin belâsı vâr ola aşkın belâ budur
Kim her belâsının nice bin müptelâsı var

demiştir. İki asır sonra Nedim, aynı gazele yazdığı nazireye şu beyitle başlar:

Her turrasında bin şiken-î dil-rübâsı var
Her bir şikenc-i turrada bin müptelâsı var

Ve Galip yine naziresinde

Bak zülf-i pür-şikenc ile sad-berk-i rûyına
Gör hâl-i ehl-i derdi ki yüz bin cefâsı var

der, Necati'den yüz küsur yıl önce şehit edilen Nesimi de

Gerçek hadîs imiş bu ki hûbun vefâsı yok
Kim sevdi hûbı vu didi hûbun cefâsı yok

demişti. Var diyen de aynı şeyi söylüyor, yok diyen del

Beni ağlan beni kim üstüme gelmez ölicek
Bir avuç toprak atar bâd-ı sabâdan gayrı

beytiyle Fuzûli'nin

Ne yanar kimse banâ âteş-i dilden özge
Ne açar kimse kapum bâd-ı sabâdan gayrı

beyti, yahut yine aynı şairlerin

Derd ilê çâk-i grîbân eyleyen eller bu gün
Rûz-ı mahşerdê senin ser cümle dâmânındadır

§

Çekme dâmen nâz idüp üştâdelerden vehm kıl
Göklerê âçılmasun eller ki dâmânınddır

beyitleriyle Nedim'in

Dûr olur mu hîç ey pîr-i mugan dâimı senin
Bûy-ı sahbâ-veş dil-î hun-keşte dâmânındadır

beyti aynı fabrikanın malı, aynı kaynağın suyudur.

İçlerinde daha ileri gidenler de vardır. Meselâ Tanzimatçılarla çağdaş ve Namık Kemâle bir aralık şiir üstadı olan Osman Şems, Necati'nin

Ayağı yer mi basar zülfüne ber-dâr olanın
Zevk-u şevk île verir cân-ü serî döne döne

beytini bir şiirine aynen almış ve Necati'nin olduğunu söylemiye lüzum bile görmemiştir.

Hasılı Fuzûli'le Bâki'yi, Nef'î ile Nedim'i, yahut «Bir âlem-i mâna» söylediği söylenen Nailî'yi, benden duyulan Neşatî ile daha ne olduğu anlaşılmıyan Galib'i ancak şiveleri, lehceleri ve biraz da karakterlerinden doğan üslup hususiyetleriyle fark edebiliriz. Fuzûli,

Ben gedâ sen şâha kul olmak yok amnıâ neyliyem
Ârzû ser-geşte-î fikr-î muhâl eyler beni

yani, benim gibi bir yoksul, senin gibi bir padişaha kul bile olamaz. Ama ne yapayım ki istek, olmıyacak şeylerle başı döndürmede der, melankolisini bildirir; Nedim de

Gerdişin gördükce şâkî-î mülâyim-meşrebin
Ârzû ser-geşte-î fikr-î muhâl eyler beni

yani mülâyim meşrepli, herşeyi hoş gören ve herşeye razı olacağı umulan sâkinin salına salına gezişini gördükçe istek, olmıyacak şeylerle başımı döndürmede diyerek çapkınlığını anlatır. İşte bütün hususiyet buradadır ve divan şairinde ferdiyet, karakterin şive ve lehçenin meydana getirdiği, hatta ancak yine bu teknik ve estetik içinde pek yüksek olan şairlerde nasılsa meydana getirebildiği bir şeydir. Fikirde, görüş ve anlayışta hiç bir hususiyet yoktur. Bu kadar sefildir işte bu edebiyat.

IX

Divan Edebiyatında Divan Edebiyatına isyan.

Yunan ve İran âlimleri, dünyayı yedi iklime ayırmışlar, bizim divan edebiyatı da bunu aynen kabul eder, eder amma bu yedi iklim içindeki ülkelerden yalnız bir ülke tanır: İran, divan şairleri, Firdevsî'den Senaî, Attar ve Mevlâna'ya, Nizamî, Selman ve Hafız'dan Hakanî, Saip, Örfî ve Şevket'e kadar zaman zaman hep İran şiirinin ve şairlerinin tesiri altındadırlar. Bu teessür, onların görüşlerine, duyuş ve anlayışlarına, hatta üslûplarına kadar işlemiştir. Üsluplarına, vezin ve kafiyelerine kadar, evet. Hafız:

Dûş reftem be der-î meykede hâb-âlûde
Hırka ter dâmen-u seccâde şerâb-âlûde

Der, değil mi? Nedim, ayni üslûbu, ayni vezin ve kafiye ile şöyle kopya eder:

Tâ kemergâhına dek gamzesi hâb-âlûde
Tâ girîbânına dek çeşmi şerâb-âlûde

Şairlerin içinde Şeyhî gibi Hafız'dan adetâ tercümeler yapıp türkçe şiir yazan ve şair geçinenler, Nef'î gibi Mevlânâ'dan bol bol mazmun alanlar, Galip gibi:

Netîce hizmet-i Hünkâr-ı ışkdır Galip
Libâs-i fakrimize tavr-ı Şevketânemize...

Diyerek «Şevketâne» bir tavır kullananlar vardır. Divan şairleri, teker teker birbirlerinin tesiri altında olmakla beraber toptan da İran şiirinin ve İran şairlerinin tesirine kapılmışlardır. Bu bakımdan bu edebiyat, İran edebiyatının biraz mahallileşmiş sönük bir kopyasıdır. Bu şairlerin hemen hepsi övünür ve kendisini İran şairlerinden yüksek ve üstün görür. Nef'î gibi kendisini Hakanî sayan, Nedim gibi kendisini cihan şairi sanan üstadlar bile kasidede filânın tavrını, gazelde fişmanın edasını benimsemiştir. Bu edebiyat, kurulduğu asırdan ve ülkeden batıya doğru yayılmış, XIII üncü asırda Anadolu'da Oğuz lehçesile mahsüller vermiye başlamış, başlar başlamaz, doğuda olduğu gibi «Şehname» yi örnek almış ve Attar'ı Sermeşk edinmiş, Mesnevi'yi yağmaya başlamıştır.

Halbuki tam bu çağda, Anadoluda yaşan bir insan şair var, İran'ın dev şairleri kadar büyük ve insan bir şair: Yunus.

Katiyyen ümmî olmıyan, halâ onu ümmî sanan okur yazar edebiyat hocalarının rağmine zamanının bütün bilgilerine derin bir vukufu bulunan, halk şairi olmadığı halde halkın şairi olan, halktan ayrılmıyan, tabiatten bahsederse olduğu gibi bahseden, maddî aşkı anlatırsa olduğu gibi anlatan, dindarlığını şiddetle, taassupla bildiren, şüphesini kudretle, samimiyetle itiraf ve ifade eden, ölüm korkusile kıvranan, daha doğrusu ölümden sonraki âkibetin meçhul oluşundan ürken, bu suretle de hayata candan ve bütün varlığiyle bağlılığını gösteren, bazan öleceğine bile inanmıyan,

mistik bir ihatayla her şeyi kendisinde bulan, tanrılığını apaçık söyliyen, beşerî zaâfını gördükçe yanan, ağlayıp sızıldıyan, tasavvufu miskince kabul etmeyip onu içtimaî bir nizam şekline sokan ve meselâ:

Duruş, kazan, ye, yedir, bir gönül ele getir,
Bin Kâbe'den yeğrektir bir gönül imâreti

diyen, kulken tanrı olup artık kulluğa tenezzül etmiyen, şeriatın ibadetlerini mühümsemiyen, duyduğu derin aşka karşı cenneti bile hiçe sayan, büyük bir müsamaha ile bütün dinleri, bütün mezhepleri bir gören ve hepsinden de hür olan, hatta nihayet yana yana ulaştığı şeyin bile kendisini doyurmadığını açıkça söyleyen bu insan şair, bütün halkı ve sofileri tesiri altına almıştı. O da bazan aruzla yazmış, fakat aruzdan ziyade heceyi, halk veznini kullanmıştı. İtiraf etmek lâzımdır ki aruzlarında, çağdaşları kadar muvaffak olmakla beraber hecelerine nispetle samimiliğinden kaybetmektedir. O, halktan ve hilkattan aldığı ilhamı halka ve hilkate halkın dilile ve duyduğu dille söyleyip duyurmayı tercih etmişti. Yaşadığı müddetçe kendi kendisini imal eden Yunus, yaşadığı asırdan itibaren Âşık Paşa'ya, Sait Emre'ye, diğer Yunuslara, Âşık adlı bir diğer şaire, Hacı Bayram'a, Eşref oğlu, Kaygusuz Abdal, Nizam oğlu gibi ta onyedinci asıra kadar süregelen sofi şairlere tesir etmişti ve bütün bu şairlerde heceyle aruzu kaynaşmış görmekteyiz. Bunlar, hecede Yunus tarzını benimsemişler ve şüphe yok ki daha muvaffak olmuşlardır. Divan şairlerinden tasavvufu, kendilerine meslek

ve imam edinenler de arada bir heceyle şiirler söylüyorlar ki bu da yine ancak Yunus'un tesirinden meydana gelen birşey. Meselâ onaltıncı asır sofi şairlerinden Usulî, kendisinden sonra gelen halk şairi Karacaoğlan'ın bir şiirine belki de örnek olan şu güzel şiiri yazabiliyor:

Yarenler ecel gelmeden gözümüz toprak dolmadan
Felek bizden öc almadan hele bir demdir sürelim

Döğünüp hasret yaşile bağrımız dolu baş ile
Ah ile kanlı yaş ile hele birdemdir sürelim

Kara toprak döşenmeden ten kafesi uşanmadan
Nefis kuşa boşanmadan hele bir demdir sürelim

Dünya kimseye mi kalır başa hod yazılan gelir
Ötesini Allah bilir hele bir demdir sürelim

Bir acayip devran ancak cümle âlem hayran ancak
Bu da bir hoş seyran ancak hele bir demdir sürelim

Usûli terketti varın komadı ah ile zarın
Kim bilir nicolur yarın hele bir demdir sürelim

Fakat bir de asıl divan şairleri var. Onlar, şatafata kapılmış zavallılardır. Onlar, Yunus'a ehemmiyet bile vermezler. Bu adamların düşünüşlerini gösterdiği için şu vak'ayı kaydediverelim: Onaltıncı asır başlarında Vahidî adlı bir şair, zamanındaki tarikatları anlatan ve yer yer manzum parçaları da olan mensur bir kitap yazar: Menâkıb-ı Hace-i cihan ve Netîce-i can. Kitap, tamamiyle sade ve açık bir türkçeyle yazılmamıştır. Fakat zaman geçtikçe dil değa-

laşıyor ve onyedinci asır münşilerinden Karaçelebi Zade Abdülaziz, bu kitabı pek sade türkçe ve avam dilinde buluyor. Birbirine ulanmış terkipler, satırlarca süren cümlelerle yeni baştan yazıyor, ön sözünde de utanmadan ve Vahidî ile kitabının adını bile anmadan «Bir dostumda bulunan ve bayağı bir dille yazılmış olan bir kitabı şu hale getirdim» diyor. İşte meşhur «Nûrülhüdâ limenihtedâ» bu düzme, bu çırpma kitaptır. Ondokuzuncu asır başlarında Sünbülzade'nin Yunus'u nasıl bayağı gördüğü de malûmdur.

Onbeşinci asırda Alişîr Nevayî, Türkçenin Farsça'dan daha geniş ve zengin olduğuna dair bir kitap yazar, fakat şiirlerinde terkipli, ağdalı bir dille İran şiirini taklit eder, İran şairlerinin tesirine kapılır, halk veznine aldırış bile etmez, mecazlar saltanatına miskince boyun eğer; Fuzûli de onun yolunda gider. Bu suretle doğuda Nevai ve Fuzûli, batıda Şeyhi ve Necati ile başlıyan bu kopya edebiyat, asırlarca onlar anlamaz, tek bir zümrenin uydurma görüşünü, yalancı duyuşunu yapmacık bir dille ve yine ayni tek ve azlık zümreye tekrarlar durur!

Hastadır bu adamlar, hepsi şatafat hastası. Hummalı bir hastanın hezeyanları arasında doğru ve güzel söz de bulunabilir. Bunlar da zaman zaman doğru ve bir söz söylüyorlar. Edirneli Nazmi isminde pek duygusuz bir şairle Tatavlalı Mahremî adlı ne idüğü belirsiz bir diğeri, Arapça ve Farsca kelime ve terkip kullanmadan, fakat aruzla şiir yazmayı deniyorlar. Bu tarza derhal «Türkii basit» adı veriliyor, beğenilmiyor. Maamafih bunun izini tâ Galip'te buluyoruz.

Onaltıncı asırdan onsekizinci asra bir atlayış, yahut aynı ihtiyaçla aynı şeyi buluş. Galiba bu ikinci ihtimal daha doğru. Nabi, gazelin lûgat kitabı olmadığını, şiirde herkesin bilmediği kelimelerin kullanılmamasını söyler. Galip de «Hüsnü Aşk»ında aynı fikirde.

Manzûme-i Fârisî-veş ebyât
Bilcümle tetâbu-ı izâfât

Yani «Farsça şiir gibi beyitler. Tamamiyle birbirine ulanmış izafet terkipleri» diye bu çeşit şiiri beğenmiyor, ama yukarıdaki dille; bir beyitte bir tek türkçe kelime bulunmıyan «Fârisî-veş» beyitle! Galip, bu şevketane tavır kullanan şair, yine ayni kitabında, Fuzûli'den ilham alarak, biraz da Mesnevi'den çalarak yazdığı «Hüsnü Aşk»ında

Tarz-ı selefe tekaddüm ettim
Bir başka lûgat tekellüm ettim

yani, geçmişlerin tarzını geçtim ve ben, bir başka dil kullandım diyor, hatta

Gördün mü bu vâdi-î nevîni
Dîvan yolu sanma bu zemîni

yani, bu yepyeni vâdiyi gördün mü? Bu yeri Divan yolu sanma, beytiyle Divan yolundan ayrıldığını sanıyor. Fakat «Divan yolu» sözünde de yine bir îham yaparak divan yolunda gitmediğini (!) divan yoluyle anlatmış oluyor. Nedim, nasılsa ve belki de başkalık olsun diye heceyle bir şiir yazıyor, ondokuzuncu asırda da bazan heceyle söyliyenler türüyor

Görülüyor ki divan edebiyatında, divan edebiyatına karşı için için ve içten içe bir isyan yok değil, var, fakat bu isyanda şuur yok. Olsaydı heceyi deniyenler, heceyle divan şiiri yazarlar, aynı klişeleri bir de bu kalıba tatbik ederlermiydi? Şinasi, sırf türkçe olarak yazdığı beyitin «Lisân-ı avâm» üzere olduğunu kaydedermiydi? Bu birkaç örneği alarak hamlenin enerjisini o uzak maziye götürmeye imkân varmıdır dersiniz?

XII

Nesir ve Divan Edebiyatı

Divan edebiyatında «Bahri tavîl» derler, bir tuhaflığın tuhaflığı vardır. Bu edebiyatı bilen, seven ve hatta bir de basılmamış divaniyle basılmış divançesi bulunan birisi bile, buna «Vezinle sayıklama» demişti. Lâf olsun diye şairler, bu bahirden de çok defa dört mısralık bir şiir yazarlar. Meselâ Galip, bu bahre şöyle başlar:

«Ey gülistân-ı letâfette hezâr işve vü nâz ile yetişmiş gül-i ra'nâ sana gûyâ ki edüp müşki sehab-u mey-i gülgûn-ü gülâbı dahi bârân edüp enfâs-ı Mesîhâ'yı nesîm eyleyüp envâ'-ı nezâketle tarâvetle verüp perveriş etmişler o ruhsâreyi yüz reng-i behârârn ile bin gonce-i handanı muattar kılıp elhak..» Boyuna gidiyor. Feilâtün feilâtün feilâtün feilâtün fei lâtün feilâtün..... Tam bir mısrada yetmiş dört tane feilâtün!

İşte divan edebiyatının nesiri, kafiyeli, yani secil'i ve fakat vezinsiz bahrı tavîlden ibarettir. Veysi, birisine yazdığı mektuba şöyle başlar;

«Mâdâm ki şemârîh-i gusûn-ı eşcâr, mahall-i bûrûz-ı küleh-gûşe-i ezhar ve vukü-ı tıycân-i mirvârîdrîz-i behâr, sebeb-i zuhûr-ı rüûs-ı esmâr ola ve sabbâg-ı bâg, amâyim-î şâhidân-ı destâzib-i esmârı elvân-ı dil-firîb ile müzeyyen kıla, hazret-i mâlik-

ül mülk-i alel ıtlâk celle celâlühu dergâhına zemzeme-i cân-ı nâ-tüvan peyvastedir bu terennüm ile ki.... »

Ne diyor ki, anladınız mı? Diyor ki: Ağaç dallarının budaklarında çiçeklerin külâh uçları çıktıkça; inciler döken bahar taçlarının düşmesi, meyvaların başlarının çıkmasına sebep oldukça; bağ boyacısı bezenmiş güzelim meyve mahbuplarının sarıklarını, gönüller alan boyalarla süsledikçe kayıdsız, şartsız mülk ve saltanata sahip olan ulular ulusu tanrı tapısına kudretsiz can bülbülünün nağmeleri, bu ırlamayla ulaşmadadır ki ..» yani, «Bahar rüzgarları esip çiyler düştükçe, yağmurlar yağdıkça, bu yüzden de çiçekler açılıp bahçeler bezendikçe, meyvalar oldukça » ve sonu şu: «Tanrı seni şundan bundan korusun! » İşte mektuba böyle başlanır divan nesrinde!

Yine Veysî, « Herifler hasetçi, hakkımızda kötü söylüyorlar, faziletimizi çekemiyorlar» diyecek yerde «*Ol hasededen bir bölük hasede, zâtımıza lâzım-ı gayr-i müfârık olan ni'met-i fazîlet zevâlâtın temennî edüp mahz-ı daraban-ı ırk-ı hasetten hakkımızda her bed-gûy olan âciz-i ayb-gûy, kâr-bend-i maksûd olur kuyâs etmekle dâimâ bâd-peymâ-yı sahrâ-yı muhâlât olurlar!* »

Nerkisizade, hamsesinde mahbubu İstanbul'a giden bir âşıkın, onu geçirme bahanesiyle ta İstanbula gelip şehirdeki şaşılacak şeyleri görmeden dönüşünü hikâye eder ve hikâyesine şöyle başlar:

«El'an gülgeşt-i pehn-deşt-i hayât ile nâzende-i meydân-ı mübâhât olan yârân-ı sahih-ul-kelimât rivâyeti ile hocce-i sihhat-i vukûu mukayyed-i sicill-i isbât olmuştur ki bilâd-ı Rûm'un birinde kadî-zâdelikle şöhret-yâfte bir mahdûm-ı sâhib-cemâlin hüsn-i bâ-kemâline ba'z-ı âşüfte-dilân âvâregân âşık-ı zâr meftûn-ü bî-karâr olup münâsebet-i taleb-i ilm-ü müzâkere ile ekser-i ezminede mütâlaa-i tal'atından behre-mend olmuşlar idi» Yani diyor ki: Halâ ucu bucağı olmıyan hayat gül bahçesini gezmekte ve övünme meydanında nazlanarak salınmada olan sözleri doğru dostların rivayetleriyle doğruluk hocceti, ispat sicilline kaydedilmiştir ki Anadolu şehirlerinden birinde bir kadın'ın pek güzel bir oğlu vardı. Bu güzel oğlanın noksansız güzelliğine bazı gönlü perişan avareler ağlayıp inliyecek derecede meftun ve kararsız bir halde âşık olup bilgi öğrenme ve müzakerede bulunma bahanesiyle çok zaman onun yüzünü mütalâadan hisse alırlardı», yani bu hikâyeyi doğru sözlülerden duydum, onlar da hâlâ sağdır. Anadolu'da bir kadın'ın pek güzel bir oğlu varmış. Bazı kimseler bu çocuğa vurulmuş. Tahsil ediyoruz diye yanına giderler, yüzünü görürlermiş. İşte anlattığı bu münasebetsiz şey ve divan edebiyatında hikâye mevzuu budur ve böyle anlatılır hikâyel

Koçu Bey'in sade cümlelerle yazdığı lâyıhası, sonradan ancak bu yüzden şöhret bulmuştur, başka yüzden değil.

Kâni, divan nesriyle lâlîle yapıyor :

«*Ol tarafta ne kadar dellâl, hammâl, bakkal, dellâk, allâk, mellâh, fellâh, sellâh, nemmâm, zemmam, mudrib, mugzıb, muhmil, müfsid, mülhid, kehhan, remmâl, nahham, haccam, alcı, falcı gözaçıcı, kül saçıcı, aynacı, yaymacı, hokkabaz, taklabaz, hîlebaz, sîşebaz, nerbaz....*» Böyle gidiyor ve bunların hepisine selâm yolluyor, sonunda da yine o acayip dille «Bu ayrı bir yol, sırrını sonra anlarsın» diyor. Güldiyseniz lâtifeye değil, acayipliğe güldünüz muhakkak. Aynı nesircinin başa ait tâbirlerle dolu yazısı ve pamuk kedi câriyeleri ağzından yazdığı «Hirre-nâme» si de meşhurdur, hep kedilere ait sözlerle yazılmış bir sanat nümunesi! Tanzimatta eskiler yenilenirken Namık Kemâl bile buna benzer bir şey yazmış da gûya hiciv yapmış, yahut lâtife etmiş!

Bu nesir, Tanzimatçılar tarafından da yürütülmüştür, yalnız zaman bakımından oldukça sadeleşerek. Meselâ Reşit Paşa «Encümen-i dânış» de okunan nutkunda «Halkın bu gördüğümüz refah ve intizamı münevverlerle bayağı halkın hoş geçinmesi, hep hünerle, bilgiyle meydana gelmemiş midir? Gördüğümüz bunca güzel işlerle sağ esen yaşayış, ibretle bakılacak, gerçeği anlıyan dikkat terazisiyle tartılacak olursa hep bu yüzden değil midir, başka bir sebebi var mıdır bunun?» gibi esasen âcayip benzetişlerle süslenmiş garip bir fikri, yani «huzur, refah, düzen, iyi iş ve güzel yaşayış, nihayet münevverle aşağı tabakanın hoş geçinmesi, hep bilgiyledir» fikrini daha tuhaf ve daha âcayip olarak şöyle söylüyor:

«*Bu gördüğümüz sâmân-üntizâm-ı ahvâl-i enâm ve hüsn-i muâşeret-i havvas-ı avâm, hep hüner-ü ma'rifetle husûle gelmiş bir eser değil midir ve meşhûdumuz olan bunca mehâsin-i umûr ve sûret-i âsâyiş-ü huzûrun nazar-ı im'an ile bakılup mîzân-ı dikkat-şınâsîye uruldukta dânîş-ü maârifden başka bir sebebi* var mıdır?»

Şinasi de «Medeniyetin esas yapısı, halkın birbirine yardımıdır. Şu halde ferdlerin geçimlerini temininden âciz kalmamalarına himmet etmek, cemiyetin birinci vazifelerindendir» sözünü «*Mebnâ-yi temeddün, mâdde-i teâvün olmasiyle efrâdın kifâf-ı nefs tedârükünden âciz kalmamasına himmet etmek, hey'et-i ictimâiyyenin birinci vezâifindendir*» tarzında söylüyor. Reşid Paşa'daki intizâm, enâm, avâm; hüner, eser; umur, huzur; im'ân, mizân secileriyle Şinasi'dedeki temeddün, taâvün secilerine ve cümle teşekkülüne bakın. Urulunca değil uruldukta, olduğundan değil olmasıyle! Bunların birincisi bir nutuktur, ikincisiyse bir makale, gazete makalesi.

Ziya Paşa'da «Şiir ve inşa» makalesinde bir yandan Necati, Bâki, Nef'î gibi şairleri osmanlı şairi saymaz, halk şairlerine özenirken öbür yandan eskileri takdir eder, yenileri hoş görmez, yazılarını manasız bulur. Hangi yeniler? Kendisi ve arkadaşları mı?

Kemal bile Londra'yı kendi gözlükleriyle görür ve «Nehir altında muntazam çarşıları, hava yüzünde mükemmel köprüleri var» derken birdenbire «Âyîne-serây namında bir mesireleri mevcuttur, uzaktan bakılırsa in'itâf-ı şu'leden hevâyî mâî hasıl olan bir ze-

min üzerinde cevvâl olan alâim-ı semâ parçaları nazar-ı hayâl önüne bir müceff kûh-ı elmâs getirir» der. Halit Ziya Uşaklıgil'in «Bârân-ı dürr-ü elmâs»ı bundan farklı mı? Ve hepsi de inşa bakımından asırlarca sürüp gelen bir nesir değil mi? «İnsan, tanrı vergisi olarak yaratılıştan hürdür. Bu sebeple şu tanrı vergisinden faydalanmağa mecburdur» demek için «*İnsan ki kudretten hürriyetle meftûrdur, bittabi o atâ-yı ilâhîden istifâdeye mecburdur*» diyen Kemal'in şu sözüne ve şu sözündeki meftur, mecbur, kudret, hürriyet secileriyle Farsça inşasiyle Türkçe cümle kuruşuna ve bilhassa hürriyetle mecbur tezadına dikkat edersek bu tanrı vergisinin ne kadar külfetli ve tezatlarla dolu olduğunu anlamakta güçlük çekmeyiz.

Hasılı divan nesri, konuşma diliyle değildir. Bu nesirde dıştan Hacıyvat Çelebi'nin mustalah sözlerini, içten halkın alayını duymadayız. Kestirme söz şu: Şiirine nispetle divan edebiyatının nesri yoktur. Halk nesrini, Dede Korkut hikâyeleriyle Evliya Çelebi'de ve halk sofilerinin resimleriyle mektuplarında gördükten ve şiirini de saz şairlerinde duyduktan sonra sözün daha kestirmesini söyliyeceğiz: Divan edebiyatının dili yoktur!

XIII

Türkçe ve Divan Edebiyatı

Dikkat edilmiştir, yazılarımızda verdiğimiz örneklerin çoğunu nesirle ve bugünkü konuşma dilimizle verdik, asıllarını yazılardan sonra sıraladık. O çetrefil beyitleri yazıp geçseydik eminiz ki bugünün nesli, hiç, ama hiç birşey anlamazdı. Yine eminiz ki yazılarımızı okuyanların çoğu, verdiğimiz örneklerin asıllarına ancak bakıp geçmişlerdir. Okuyup anlıyamazlar da ondan denmesin, bunları okumak, okumaya çalışma, öğrenmek ve bilmek zaten lüzumsuzdur. Her dil değişir, Türkçe de değişmiştir. Yunus,

Daşdun yine deli göğül sular gibi çoğlar mısın
Akdun yine kanlu yaşum yollarımı bağlar mısın

der. Bu dil, zamanla değişmiş, bugün

Taştın yine deli gönül sular gibi çağlar mısın
Aktın yine kanlı yaşım yollarımı bağlar mısın

haline gelmiştir. Yani asıl değişmemiştir, konuşma tarzı değişmiştir. Dünkü «göngül», bugün «gönül» olmuştur. Dünkü «geldüm, oldı, bizüm» bugün «geldim, oldum, bizim» diye söylenmektedir. Keleci, sayru, esrimek, kayıkmak, gibi bazı Türkçe kelimeler de unutulmuştur; bugün bunların yerine kelime, söz, hasta, sarhoş olmak, aldırış etmek ve kaygılanmak kelimelerini kullanıyoruz. «Benven, alısar, gelüben,

gidevüz» gibi bazı sigalar da bugün «benim, olacaktır, gelerek, gideceğiz ve gidiyoruz» diye kullanılıyor. Hatta dile giren yabancı kelimelerin bir kısmı, halkın ve köylünün konuşmasına kadar yapılmış, halk ve köylü tarafından değiştirilmiştir. Hasılı Türkçe de her dil gibi bir oluş geçirmiştir ve geçirecektir de. Bu, Türkçenin yaşayışına ve hayatiyetine delâlet eder. O da, kendi bünyesi dahilinde zamanla değişmektedir. Biz, Türkçe olmak şartiyle dünün, evvelki günün, daha evvelki günün dilini anlarız. Anlıyamadığımız unutulmuş kelimelerle zamanla değişen sigaları da küçük bir lügat ve izah, bize derhal anlatır.

Divan edebiyatının dili böyle değildir. Bu edebiyatın dili, Arapça ve Farsça kelime ve kaidelerle Türkçenin kaynaşmasından meydana gelmiştir. Bu dili anlamak için Arapça ve Farsça bilmek zaruridir, fakat kâfi değildir. Konuşma Türkçesini gayet iyi bilen ve bu iki dile de hakkıla vakıf olan birisi bile divan edebiyatının dilini adam akıllı anlıyamaz. Çünkü bu dil, Arapça da değildir, Farsça da değildir, ayrı bir dildir. Arapça ve Farsça bilen bile bu dili anlıyamazsa artık halk, nasıl anlar? Divan şairi bir şey anlatmaz, şerheder. Anlamaz fehim veya derk eyler. Bu adamlar, herhangi bir kokuyu koklamazlar, ya şemmederler, ya istişmam. Bakmazlar, nigâh veya nazar ederler. Güşetmek, bunların dilinde işitmek ve duymaktır. Bunlara birşey görünmez, büyü, yahut bedidâr olur; birşey meydana çıkmaz, zuhur eder, yahut aşikâr olur. Öyle beyitleri vardır bu edebiyatın ki içinde yalnız dır, yahut olur gibi bir tek

Türkçe söz bulunur, öyle beyitleri vardır ki o da bulunmaz, bütün kelimeler, Arapça ve Farsçadır, fakat beyit ne Arapçadır, ne de Farsça! Öyle beyitleri vardır ki hâlâ halledilmemiştir, tevcih ve tevil edilir, öyle beyitler vardır ki tevcih ve tevili de başka bir tevcihe, başka bir tevile muhtaçtır!

Divan dilinin inşası böyledir. Kelimelerine gelince; Mecazlar saltanatının kapı kullarıdır bunlar. Bu saltanat, ancak kelimelerle korunur. Şairler, yazdıkları beyitlerin Türkçe söylenirse pek acayip, hatta gülünç olacağını anlamışlarmıdır, nedir? Hep Arapça ve bilhassa Farsça kelimeler kullanırlar. Bu kelimelerle terkip yapar, bu terkiplerle bir ahenk meydana getirirler. Bu edebiyatın bülbülü bazan andelip, çok defa bin manâsına da gelen hezardır. Bu edebiyatta yüz ve görüşme didardır, koçmak kinara çekmektir. Sevgili dilrüba, dilber, nigâr, yar ve dildardır; darılmak, azarlamak, eziyet etmek itab veya âzâr. Bu dilde buluşma visâl ve vuslattır, ayrılma hicran ve firkat. Gök aşmandır, yer zemin. Güneş denirse bayağı olur, fakat aftap, hurşit, şems, hatta yuh, yerinde sözlerdir. Deniz, ya ummandır ya bahir ya derya. Coşkunluk cuş ve huruştur, sarhoş mest, mesti evkâr. Ağlayış giryedir, naledir, ağlıyan âşık, aşıkızar. Gonca, serv, nerkis, sünbül, çenar (çınar değil), sanevber, narven, ergavan, nihal, har, gülşen, gül, lâle, çemen (bu da çimen değil). Leb, laal, kad, kamet, kıyamet, çeşm, dide, zülf, giysu, perçem, ham, şikenç, çin, dest, dâmen, sîne, dil, sâk, sürin, gabgab, gamze, müjgân, ebru, nâf, engüşt, nâhun, pây. Âs-

mân, mihr, meh ve mâh, hurşid, bedr, hilâl, aftap, encüm, derya, kenar, ıztırap, mevç, gavta, mevce, katre, reşha, lücce, sahil, bârân, berf, bâd, sabâ, şimal, nefha, peyk, hızane, hazine, genç, künç, mâr, nakt, sîm, zer, yakut, elmas, firuze, dür, lü'lü', dürrüyetim, şahdane, ışk, ülfet, üns, vuslât, visâl, firkat, hicrân, girye, hande, rumâl, hâkipay, pabus, rakıyp, renk, hile, âl, tegafül, yâlübâl, hıram, hûnî, zâlim, kaatil, gaddar, hunrîz, sinan, nize, hancer, seyf, şemşir, tıyg, tîr, keman, kavs, navek, hedef. Ve nihayet pîrimugan, harabât, kadeh, sâgar, piyâle, mey, mahbup, muğbeçe, sâki, mestiharab, kaza ve kader, takdir, hükmü ezeli, tecelli, talih, baht, hâb, merk.

İşte divan edebiyatının kelimelerinden belli başlı örnekler. Bunlardan mutlaka üçü beşi, ikili üçlü terkipler halinde divan edebiyatının her şiirinde geçer ve arada bir de «olur, bulur, gelir, gider, dır» gibi serpiştirme ve eklenti Türkçe kelimeler.

Bu dilde hâce gibi hem hoca, hem tacir ve bezirgân, cenâp gibi hem eşik, hem hazret, çîn gibi hem Çin ülkesi, hem kıvrım, tâb gibi hem ziya, hem parlaklık, hem kudret, hem ıztırap mânalarına gelen kelimelerle de hayli oyuncaklar yapılır. Farsça ve Arapça kelimenin son harfi "n,, harfinden başka bir harf oldu ve kendisinden sonra eklenecek bir türkçe kelime de bulunmadı mı derhal çekilerek okunur. Mamafih şairler, sonu "n,, harfi olan yabancı kelimelerde de bazan bu çekişi yaparlar, vezne sokmak için :

Edrene şehrîmi bû yâ cennet-î me'vâ mıdır

yahut :

Âğzını gôrelî varlığım oldû güman

mısralarında olduğu gibi Türkçe kelimeleri de çeker, uzatırlar. Bu imâlelerin hakkı, tamamiyle verilerek okundumu bu dil, tam Haciyvat Çelebi'nin dili olur. Bu âcayip dili, ilk olarak hatırımda kaldığına göre Falih Rıfkı, güzel bir yazısında, Haciyvad'ın diline benzetmişti. O vakitten beri meselâ :

Ey pây-bend-i dâmgeh-î kayd-ı nâm-u neng
Tâ key hevâ-yi meşgale-î dehr-i bî-direng

yahut :

Bû şehr-i Sitanbûl ki bî-misl-ü behâdır
Bir sengine yekpâre Acem mülkü fedâdır

yahut'da :

Bîgâne-meşrebâ bize tâ key tegâfülün
Ey nahl-i nâz yok mu bu yânâ temâyülün

gibi her hangi bir divan beytini okudum mu bunu hatırlarım. Derhal kulaklarıma Haciyvad'ın «Hây Hak» sesiyle mustallah ibareleri ve Falih Rıfkı'nın tam yerinde olarak halk zekâsının alaycı mümessili saydığı Karagöz'ün nükteleri gelir.

Bilmem şüpheye mahal var mıdır? Bu âcayip dil, kelimeleri ve kuruluşiyle artık ölmüş, çürümüş gitmiştir, müstehassası bile kalmamıştır.

Not : Bu yazıda geçen lûgatları yazmıya, beyitleri anlatmıya hiçbir lûzum yok.

XIV

Divan Edebiyatı ölü bilgilere dayanır.

Araplar, yayılma sınırlarını genişlettikçe Roma - Yunan, İran - Hint medeniyetlerinin ve bu medeniyetler vasıtasiyle diğer eski medeniyetlerin tesirine kapılmışlar, eski Yunan kitapları Arapçaya çevrilmiş, incelenmiş, şerhedilmiş, dinde siyasî ve aklî mezhepler, düşüncede felsefî meslekler meydana gelmiye başlanmış, Yunan felsefesine dayanan bir din felsefesi, Kelâm kurulmuş, Hind ve Yunan felsefesi, müslümanlaşarak Hükema mesleğini doğurmuştu. İslâm medeniyeti, düşünce sisteminden edebiyat ve müsikisine kadar eski medeniyetlerin mirâsına konmuş bir ümmet medeniyetiydi. Bütün manâsiyle bir çöl ve göçebe edebiyatı olan ve bu hayatı, realiteye tamamiyle uygun bir surette yaşatan Cahiliyye devri, bu medenî taazzi neticesinde kapanmış, Arap olmıyanların yardımiyle kurulan Abbasoğulları devrinde ve bu sıralarda kurulan islâm hükûmetleri zamanında İran dili, edebî bir dil olmıya başlamıştı. Nihayet İran edebiyatında Firdevsî, «Şehnâme» siyle Yunan felsefesi sistemine dayanarak İran destanını yenilemiş, kendisinden sonra gelen bütün şairlere tükenmez bir hazine bırakmıştı. Bünye bakımından İran diline tamamiyle uyan ve Araplardaki düşüklüklerden, düzensizliklerden tamamiyle arınan âruz, artık bir Arap vezni değildi. Bu

vezinle ve İran diliyle meydana gelen edebiyat da ruh bakımından İranî bir edebiyat olmuştu. Netekim müslümanlık da artık Arap müslümanlığı olmaktan büsbütün çıkmıştı. Unsuri, Ferruhi, Enverî ve Nizami, kaside de, hamse de birer kudret olmuşlar, Sadi, hikemiyat vâdisinde teferrüt etmiş, Senaî ve Attar, nihayet Mevlâna, bilhassa halka, halk hikâyelerine, halk düşünüşüne, halk duyuşuna ve halk görüşüne dayanarak halkın anlıyacağı bir mantıkla sofî inanışın şiirini meydana getirmişler, sonuncusu, tasavvuf edebiyatında haklı olarak bir Kur'an talâkki edilen ve Şehnâme gibi bütün şairlere bir ilham kaynağı kesilen "Mesnevi,, şiini yazmış, Hayyam septik bir rubaî üstadı olmuş, Hafız reel bir görüşle rindâne gazellerini ibdâğ etmişti. İşte Türk divan edebiyatı, böyle bir çağda ve doğrudan doğruya önce Şehnâme'nin, sonra Mesnevî'nin ve nihayet bütün bu şairlerin tesiriyle belirdi. İran edebiyatının bu ilk klâsik devrinden sonra Cami'yle başlıyan ikinci devir şairleri de teker teker, divan şairlerine üstâd oldular. İran edebiyatının bu ikinci devresindeki şairler, birinci devreye nispetle sönüktür. Bir Firdevsî, bir Hayyâm, bir Attar, bir Mevlâna yoktur ki artık. Bu dev şairler, vazifelerini yapmışlar ve tamamlamışlardır. Sonrakilere, bunların yolunda yürümekten başka bir şey kalmamıştır. Bu da aynı görüşün, aynı düşüncenin, aynı inanışın, aynı sözlerle ve aynı teknikle tekrarını icap ettirmiştir. Vakit vakit Kelim gibi bedîî, yahut Muhteşem gibi dinî yükselişler yok değildir, fakat bu ikinci devre şairleri, ancak Hint'ten feyiz almak sure-

tiyle nisbî bir yenilik yapabilmişlerdir ki bu da sırf İran için bir kazançtır. Fakat şu nisbî yenilikle bu şairler, ilk devre şairleri gibi bütün dünyanın malı olamazlardı. Sebep, meydandadır. Çünkü şark, her şeyden önce din ve bu münasebetle dil bakımından garba karşı fikir kapılarını kapamış, fakat garp mallarına sınırlarını açarak garbın bir alışveriş pazarı olmuştu.

Bize gelince: İstanbulu aldık. Fakat Fatih, yalnız madalyada bir Roma arabasına bindi, başına o madalyada bir güneş doğdu ve yalnız o madalyada Kayzer kesildi; fakat Rönesans Avrupa'da başladı. Kanuni devrinde bir lûtuf olarak verilen ve sonra başımıza bir musibet olan kapitülâsyonlar, ülkeyi açık bir pazar haline soktu. Gün geçtikçe tezgâh söndü, fabrika kurulmadı. Sarktan gelen skolâstik düşünce eskidi, küflendi. Avrupa'da hayat şartlarından doğan müsbet düşünce ilerlerken biz, Avrupa'yı hâlâ bir darülcihat saydık ve müsbet bilgiden haberi bile olmıyan medrese, sekizinci kat göğün arş, dokuzuncu kat göğün kürsi olduğuna inanmıya ve inandırmıya çalıştı, o arşın çürüdüğünü, o kürsinin yıkıldığını duymadı ve Sofestailerle Meşşaun ve Ruvakiyyundan bahsetti durdu!

Bu mukaddimeden sonra asıl maksada geliyoruz: Divan edebiyatı, müsbet bilgiye değil, ölü bilgilere dayanır. Müsbet bilgi meydana gelir, gelişir, maddecilik doğar ve her tarafta hayatî bir dünya edebiyatı

kurulurken divan edebiyatı, hâlâ ölü bilgilere, zaman geçtikçe de daha ziyade ölen, çürüyen, kokan ve dağılan fikirlere sahiptir. Asırlarca süren bu edebiyatın ilk devrini bilmek için de tefsir, hadis, kelâm, tasavvuf gibi bilgileri, Aristo mantığını, Batlamyus mesleğini, Hükema felsefesini, kimya[1], simya[2], remil[3], gibi âcayip ve aslı yok bilgilerin hiç olmazsa mevzu ve ıstılâhlarını, bütün bu lüzumsuz ve mânasız şeyleri bilmemiz lâzımdır; son devrini anlamak için de. Ali Şir Nevaî ve Fuzûlî de bu bilgilerle anlaşılabilir, Ziya paşa ve Yenişehirli Avni de. Şehnâme okunmadıkça bu edebiyat anlaşılmaz, efsaneler bilinmedikçe bu muamma çözülmez.

Bu edebiyatta iklim yediye ayrılır, gökler dokuzdur. Bu göklerde yer yüzünden itibaren ay, utarit, zühre, güneş, mirrih, müşteri ve zühal vardır. Bu yıldızların tabiatleri, mizaçları, renkleri, tesirleri ve efsaneleri, hatta dostları, düşmanları, yer yüzüne hakim oldukları zamanlar ve vazifeleri tespit edilmiştir. Mirrih kılıç çeker, zühal baş keser, zühre saz çalar, müşteri hüküm verir. Utarit kâtiptir, ay muhasip. Güneş de âleme feyiz akıtan bir çeşmedir. Bu yedi göğü on iki burcun bulunduğu sâbiteler, burçlar göğü kaplar, bu göğü de dokuzuncu kat gök kaplapmıştır ki bu göğe «Atlâs» denir ve şair, bazan bunu öğdüğü kişiye giydirmiye kalkar da bu gök yetişmez, kısa yahut dar gelir; bazan da bu geniş göğün, padişahın çadırına döşendiği, öbür göklerin de padişah kullarına benekli bir libas olduğu vâkidir! Maddé âlemi, dört

unsurdan, toprak, su, hava ve ateşten meydana gelmiştir. Bu dokuz kat gökle dört unsur baba ve anadır. Dokuz yüce babayla dört aşağılık anadan her an üç çocuk meydana gelmektedir: cemât, nebat ve hayvan.

Bu edebiyatta Havva, Âdem'i aldatır, yılan miyancılık eder. Nuh tufana uğrar, İdris göğe ağar. İbrahim cömerttir, oğlunu keser. İsmail babasının bıçağına boyun verir, gökten koç iner. Yakup «Beytül hazen», yahut «Külbe-i ahzan» da ağlar, gözlerine ak düşer. Yusuf kuyuya atılır; Zeliha onu sever, zindana attırır; sonra Mısır'a *sultan olur güzel Yusuf*. Musa Hızırla konuşur, yaptığı işlere sabredemez. Hızır'la İskender buluşurlar, karanlıklar diyarına giderler. Hızır, âbıhayat içer, İskender mahrum kalır. Musa, asâsiyle denizi yarar, Firavun'u kahreder, asâ, ejderha olur, büyücüleri imana getirir. Süleyman'ın tahtını yel götürür, Âsaf Belkıs'ı tahtiyle getir. Kuş dilini bilir Süleyman, karınca da bu padişaha bir karınca budunu armağan sunar. İsâ beşikte konuşur, ölüleri diriltir, körlerin gözlerini açar..... Bu edebiyat, baştan başa bir tarihi mukaddestir.

Bu edebiyatta âhır zaman fitneleri kaynaşır. Sevgilinin zülfü, kıyametten önce çıkacak, âlemi kaplıyacak dumandır, boyu kıyamet, yüzü mağribden doğan güneş! Harut'la Marut zühreyi severler, Bâbil kuyusuna baş aşağı asılırlar, zühre çarpılır, yıldız olur, göğe çıkar. Kamış kaleminin içindeki ince kıl, Harut'un saçındandır, şair de sihirbaz. Bu edebiya-

tın göğünde melekler şeytanlara şihap atarlar, yerinde cinler cirid oynarlar. Cennetler, Şeddad'ın İrem bağiyle haşir neşir olur. Kulaklara gaipten elest[4] sesi gelir, gözlere tecelli nuru görünür. Dilberin ayağının tozu tutyadır[5], vuslâtı yaraları onartan mumya[6], bakışı toprağı bile altın yapan kimya. Güneşi, taşı laal yapar, süheyl yıldızı Yemen'deki çakılları akik haline getirir. Ovalarında ahular gezer, sevgilinin zülüflerini Çin'e benzetmek Hatadır, fakat zülüfleri de misktir, sakalları, bıyıkları da! Bu diyarın mağaraları tılsımlıdır, bu vuslat mağaralarındaki hazineleri zülüf yılanları korur, bekler!

Bu edebiyatta Kanûn-ı Şifâ[7] hükümleri revaçtadır, remile inanılır, usturlaba[8] bakılır, eşrefi sâât[9] gözetilir, mushaftan fal açılır, yağmurlu havalarda uyunur, ikindi üstü uyunursa adama ağırlık gelir. Yarlığlar fermanlar gelir gider, mührü Süleymanlarla âlemlere hükmedilir, billûr köşklerdeki aynaların önlerinde dudular söz söylemeyi öğrenirler, Hindistan şekeri yerler!

Bu edebiyatta bilgiç şair, sevgilinin saçlarındaki teselsüle[10] düşer, yüzünü görünce devre[11] inanır, yahut vuslatını düşünüp de yüzünü göremeyince teselsülün batıl ve muhâl, devrin mümteniğ bir ihtimal olduğunu anlar. Bu muhkem kaziyelere[12], cedele[13] düşmeden hükmeder!

Bu edebiyatta devri kamerden bahsedilir, şerefi aftap beklenir, mirrihle zuhalin nuhusetinden korku-

lur,müşteriyle zührenin saadetine inanılır, kıranı sa'deyn umulur, sahipkıran öğülür.

Bu edebiyatta mahbubun kaşları celî[14] hattır, sakalları gubar[15]. Zülüfleri tâliktir[16], sakalı, güzelliğini nesh[17] edemez. Boy elife benzer, ağız mime, zülüf dala, yahut eime, kaş raya Hatta ne yazık, âşıkın «ah» ı bile bir elifle bir sıfırdan[18] ibarettir!

Bu edebiyatın nağmelerinden saba ahengi, nevruz zemzemesi, hicaz havası, şehnâz makamı, Irak yeli, ferehnâk terennümü, rast peşrevi, süzinâk semâisi, evc şarkısı, buselik fısıltısı, mahur sadası, muhayyer edası ve nihayet uşşakın yegâhtan, dügâhtan, segâhtan ve çargâhtan mırıltıları duyulur!

Bu edebiyatta Hatem cömerdlik eder, Üveys deve güder, İbrahim Edhem saltanatından geçer, Ferhat Bisutün dağını deler, Mecnun'un başında leylekler yuva kurar. Cemşit kadehini düzer, İskender aynasını cilâlar, Gâve Dahhâk'i öldürür, Feridun âdaletini âleme yayar, Dârâ dünyayı zapteder, Rüstem pehlivanlıklar gösterir, Zâl'in doğmadan saçı ağarır, Behramı gûr yaban eşeği avlar, mezara avlanır. Efrasyaplar, İsfendiyarlar, Tehemtenler top ve çevgân oynarlar. Kafileler konar göçer, çan sesleri gelir, meşaleler görünür. Mızraklar, kılıçlar parlar, kalkanlara inen gürz sesleri kulakları çınlatır, yaylar yasılır, oklar atılır, temrenler değer, kanlar saçılır ve yalnız Mânî ile Bihzat, bütün bunları resmeder!

Bu edebiyatta dervişler, baş açık yalın ayak abdal olmuşlar, teslim kemerini kuşanmışlar, rıza palhengini takınmışlar, kulluk mengûşunu kulaklarına takmışlardır. Mecazî aşktan geçmişler, hakikî aşka ulaşmışlar, erbainlerde diz çökmüşler, halvetlerde göz yaşı dökmüşler, yokluk mülküne ordusuz, tab'asız bir sultan kesilmişlerdir!

Bu edebiyatta şairler, aynı muhayyel göğün altında aynı hayalî yere doğmuşlar, aynı hayâlleri görmüşler, aynı çengi, aynı rebabı çalmışlar, aynı uydurma dili söylemişler, aynı isimsiz havayı ılamışlar, aynı yola gitmişlerdir. Gelmişler, konmuşlar, yokluk diyarına göçmüşler, bize seslerini bile bırakamamışlardır! Bu masalların masalı âlemin son yolcuları gözden kaybolurken bizim için söyliyecek ancak bir söz var!

Onlar kapılmış hayaline, biz erelim hakikatına!

Bu yazıda geçen bazı sözlerin açılması :

1 — Kimya : Bakır, gümüş ve cıvayı bazı muamelelerle altın yapmak. 2 — Simya : olmıyan şeyleri göstermek. 3 — Remil, taş tahtaya, yahut kâğıda dökülen noktalarla geleceği anlamak. 4 — Elest : Tanrı, önce ruhları yaratmış, elestü-rabbiniz değilmiyim demiş. 5 — Tutya : göze sürme gibi çekilen, yaşartıp parlatan maden. 6 — Kırıkları bitiştiren bir mevhum ilâç. 7 — İbni Sina'nın bir kitabı. 8 — Güneşin derecesini ve yıldızların bulundukları yerleri belli eden alet. 9 — Yıldızların duruşuna göre işlere başlanmak için en uygun ve hayırlı saat. 10 — Bir şeyi, başka bir şey meydana getirir, onu bir başka şey, onu da başka bir şey. Bu, böyle devam edemez. Kendiliğinden var olan bir varlık gerektir ki bunların hepsini meydana getirsin. O da tanrıdır. 11 — Bir şeyin varlığı, bir başka şeyin varlığına bağlıdır. O da ya buna bağlıdır, ya başka şeye. Başka şeye bağlıysa onun varlığı düşünülür, değil de buna bağlıysa ikisi de var olamaz vesaire, 12 — Mantık kıyası. 13 — Kıyas neticesini kabul etmeyip kıyasdan kıyasa, sözden söze geçerek boş yere çene çalmak gibi birşey. 14 — Eski yazının güzel ve iri yazılanı. 15 — Bu yazının her çesidinin gayet ince, adeta perteveizle okunacak derecede küçük yazılmış şekli. 16 — Eğri ve münhanili bir yazı şekli, şiir yazısı adeta. 17 — Bozmak mânasına geldiği gibi celinin küçük ve bir başka şekli. 18 — Eski yaziyle ah «ol» şeklinde yazılır, ilk harfine elif denir. Sıfırı eskiden böyle içi boş bir yuvarlakla gösterirlerdi. Bu yuvarlak, sonradan nokta oldu, silindi ! İşte hepsi buna benzer şeyler.

XV

Tanzimat edebiyatı

Şimdiye kadar dikkat edilmiştir, münasebet düştükçe Tanzimat edebiyatını hep divan edebiyatiyle beraber andım. Ne yapayım? Divan edebiyatı pek uzun süren bir uykuysa tanzimat edebiyatı, bir uykuya doymadan uyanış, bir esneme, gerinme devresi. Divan edebiyatı, sürekli bir şarhoşluk, uzun bir sızışsa Tanzimat edebiyatı, dünyayı kanlı ve şiş gözlerle süzen, başı zonklıyan, baktığını iyi göremiyen, hattâ arada bir çivi çiviyi söker diye yine şaraba, rakıya sarılan bir mahmurluk. Zaten tanzimatın nasıl bir hareket olduğuna aklı erenlerin akılları ermiştir. Tanzimatçılardaki hususiyet, tamamiyle zamana tabiğ bir hususiyet, bu da pek tabiî. Medrese yıkılmak üzere, Avrupa görülmüş, mektep açılmış. Elbette şairin fikrinde de bir şeyler olacak, işte olmuş da. Fakat ne teknik, ne düşünce, ne de ifade bakımından bu adamlar, divan edebiyatından zerre kadar ayrılamamışlardır. Şinasi:

Bildirir haddini sultâna senin kanûnun

diye Reşit Paşa'yı öğüyor amma bu söz, sırf büyük lâf etme illetinden doğan büyük bir söz ve işte o kadar. Bütün tanzimatçılar, Avrupa'ya hayran ve bu yüzden hürriyete meftun. Padişah değişince, yahut

sadrâzam ortadan kalkınca bütün hayat şartları değişiverecek, hürriyet ilân edilince Avrupa'daki imran, siyasî rüşt, maddî ve mânevî yükseklik yerden biter gibi bitip oluverecek sanıyorlar. Üçüncü Selim ve Alemdar Mustafa Paşa ile Beşinci Murad'ın ve Namık Kemal'le arkadaşlarının düşünceleri arasındaki fark, pek az. Eskiler, Avrupa'yı elçilerde görüyorlardı diyelim. Bu yeniler de Avrupa'ya ancak elçi gibi gidiyorlar. Eskiler, elçileri nasıl görüyorlarsa bunlar da Avrupa'yı, âdetleri, görenekleri ve her şeyleri ayrı herşeyden habersiz bir elçi gibi görüyorlar. Maddeye bağlı bilginin ne olduğunu bilen bile yok. Göremiyorlar ki Avrupa'da maddî refahın verdiği rehâvetle Allahı ancak dinî günlerde âdet olduğu için ve lûtfen düşünebilen bir zümre var. Göremiyorlar ki Avrupa'da maddeye bağlanan ve hayatı kazanmak için onun mânası var mı diye düşünmiye bile vakit bulamıyan başka bir zümre mevcut. Göremiyorlar ki Avrupa'da el tezgâhı devri kapanmış, büyük sanayi ve geniş istihsal devri başlamış, refah içinde yaşıyan zümrenin hırsına karşı, onların refahını temin eden zümre içten içe bir savaşa girişmiş ve bu maddî yaşayış, maddî düşünüşü meydana getirmiş, ilim, dinle çarpışmış ve galebe etmiş, filozof, artık maddî ve müsbet bir felsefe yaratmak zorunda kalmış. Hattâ göremiyorlar ki orada halk, «tab'a-i şâhane» değil ve «reâyâ» yok. Hattâ göremiyorlar ki orada hakkını tanıyan ve nisbeten tanıtan bir halk, o hakka baş eğmek zorunda kalan bir zümre var ve bizim ülkemiz, ancak Avrupa'nın yüksek sanayiiyle geniş istihsa-

linin bir satım çarşısı, bir istihlâk pazarıdır, oradaki iktisadî şerait, bizde yoktur, oradaki cemiyetin bünyesiyle cemiyetimizin bünyesinin aynı şartlara uymasına imkân bile düşünülemez. Onlar, bunların hiç birini göremiyorlar ve ancak İstanbul'da görmedikleri asma köprüleri, fabrikaları, parkları, kulüpleri, bağları ve bahçeleri dıştan görüyorlar. Bunları Aristo mantığıyle düşünüyor, kıyamete yakın güneşin mağripten doğacağı hakkındaki rivayetle tevil ediyor, daha da ileri gidip Avrupa'nın bu halini, Endelüs medeniyetine kadar çıkarıyor, bizden alınmış da biz iflâs etmişiz sanıyor ve :

Sendendir ilâhî yine bu mekr-ü bu fitne

diyorlar. Kapitülâsyonların kurulduğu devri, tarihimizin en yüksek bir devri sanıyorlar, hemen hepsi, o devre, o geçmiş güne bağlı. Fakat bundan daha tabiî bir şey de olamazdı. Çünkü maddî ve müsbet düşüncenin doğması için aziz bir dostumun dediği gibi Namık Kemâl'le Mustafa Kemâl arasındaki merhalenin aşılması gerekti, zaten çürüyüp kokan eskilikleri toptan silip süpürmek, garplı bir cemiyet kurmak lâzımdı ve bu enerji ve görüş de Namık Kemâl'de olamazdı.

Tanzimatçılar devrindeyse henüz Kafesî, yahut Kâtibî destar, kavuklukta. Harem, selâmlık bâki. Yine cuma namazı, hiç olmazsa görünmek için olsun kaçırılmamakta. Ramazanlarda elde mâvert tespih, camiler dolaşılmada. Yalnız namaz, bazan aptestsiz kılınabiliyor. İftarlara oruçsuz gidilebiliyor. Oruç gizli yenir-

se pek zararı yok. haremde yine kalfalar, halayıklar, kethüda beyler ve harem ağaları. Başta Azizî fes, üstte İstanbul'un, ayakta kaloş kundura. Dilde Fuzûli'den, Bâki'den, Nef'i veya Nedim'den beyitlerle bir kaç frenkçe mısrağ. Mütenebbî ile Hügo'yu aynı zamanda okumıya çalışıyorlar ve Beyoğlunda, İstinyede, Bebekte, artık gûya Avrupalılaşan yerlerde oturuyor, başı açık ve bazan mütefekkir bir vaziyette resim çektiriyor, Paris ve Londra'da divan okuyorlar.

Tanzimatçıların iki mümessili Namık Kemâl'le Ziya Paşa'nın birer divanı, Kemâl'i yetiştiren Şinasi'nin bir divançesi var. Namık Kemâl'in 268 parça tamamlanmış şiirinden 166 sının aynı mazmunlarla şuna buna, eski ve yeni şairlere nazîre olduğunu anlayınca geri kalan şiirlerinin kimlere nazire olduğunu bulamadığımdan dolayı kusuru kendime verdim (yüzüncü doğum yılı münasabetiyle Dil ve tarih - coğrafya fakültesinin yayınladığı «Namık Kemâl hakkında» adlı kitabtaki «Namık Kemâl'in şiirleri» adl yazıma bakınız, 1942 İstanbul, S. 11 — 77 ve bilhassa 32—64). Aynı divan edebiyatı mazmunlarını kullanan, özenmece tasavvuf yapan, Sâkiname yazan Kemâl'in yine tesir altında yazdığı bir iki yeniye benzer parçayla vatanî şiirlerinde bu gün ciddi bir yenilik, hakiki bir heyecan ve hele açık bir istek görülmezse şaşmamak gerektir. Dünyada ne değerler sarsılıyor, ne imanlar yıkılıyor. Divan şairi bile

Buna kim âlem-i imkân derler
Olmaz olmaz, deme olmaz olmaz

demiş. Hüküm zamanın, neden hayıflanalım ?

Görüp ahkâm (yahut hukkâm)-ı asrı münharif sıdk-û selâmetten
Çekildik izzet-ü ikbâl ilê bâb-ı hükûmetten

deyip mutasarrıflığa çekilerek yan gelen Kemal'in hakkında da bugün değilse bile yarın, zaman, kat'i hükmünü verecek, bundan kaçınmağa çare yok!

Ziya Paşa'ya gelince: Bu zatı, nasılsa arada bir, bir modaya kapılmış görmekteyiz. Böyle olmasaydı aleyhinde bulunduğu padişaha, kasidelerle ihlasını bildirir,

Üstümüzden eksik etme sâye-î şâhânesin
Zâtınâ her hâldê her kârdâ sen ol muîn

diye tanrıya yalvarırmıydı? Hiç olmazsa Adanalı Ziya gibi

Ben öyle minnete gelmem Ziyâ, bu sâye nedir
Biraz da gün göreyim sâye-bânı kaldırınız

demezmiydi? Padişaha dört tane kaside söylermiydi? Hem de bir tanesini Paris'te söylüyor. Ziya Paşa, tam eskiler gibi. Hayır, onlardan da açık göz. Hiç bir fırsatı kaçırmıyor. Cülus için müseddes bir terkibibent yazıyor, beğenilsin diye murassa bir mesnevî düzüyor, askere, Saliha sultan'la Emine sultan'ın ve Şehzade Selim'le Mahmut Celâleddin'in doğumlarına, kışlalara, hükûmet konaklarına, çeşmelere, hatta hatta padişahın resmine tarih söylüyor ve hepsinde de adaletinin misli olmıyan o güzelim pehlivan padişahı öğüyor. Bunlarla da kanmıyor da padişahın turasını ve kadir donanmasını kıt'alarla kutluyor. Hele şarkıları ... Padişah İstanbul'dan gider, haydi bir hasret

şarkısı; gelir, haydi bir geliş şarkısı. Kendisi Amasya'dan gelip padişahın mübarek yüzünü görünce al bir şarkı daha. Görülmemiş birşey; kendisine verilen ihsana ve askere giydirilen yeni elbiseye bile şarkı ile şükranlarını sunmada. Eskilerin bile pek akıllarına gelmeyen seyler yapıyor, Reşit Paşa'ya upuzun noktasız kasideler yazıyor. Böyle bir adamın hürriyet severliğindeki ciddiyete inanamıyoruz. Acaba sadrâzam olsaydı hürriyeti yine sevecek miydi dersiniz? Ziya Paşa'nın yaptığı yenilik, eğer yenilik demek câizse, yeni coğrafî bilgilerle kozmografya bilgisini şiire sokmak ve tanrının hikmetlerine şaşıp kalmaktan ibarettir. III üncü yazımızın son kısmını, isterseniz bir kere daha okuyunuz.

Şinasi'de fazla israr etmiye lüzum yok. Ne kadar kötü manzumeler yazdığını divançesi göstermekte. Nesirlerinde Türkçe cümle inşası bile kusurlu.

Tanzimatçılar, nesirde de divan edebiyatının tesirinden kurtulamamışlardır. XII inci yazımızın son kısımlarında bu hususta kâfi derecede söz döyledik. Hatta tanzimatçıların tam alafranga bir devamı olan ve müseddeslerden serbest vezne kadar her tarzda yazı yazan ve her çeşit yazısında birinin tesirine kapılan Abdülhak Hâmit bile şiirde ve nesirde divan tesirinden kurtulamamıştır. Cenâp Şahabeddin, Makber mukaddimesini «Edebiyatımızda ilk nesir» sayadursun, bu mukaddime, hatta ikinci mukaddime ve Fatma Hanım'ın mezar taşı, divan nesrinin simokinli bir görünüşüdür, o kadar.

Kemâl'den Hâmid'e kadar bütün, bu devir, yeniyi istiyor, fakat maziye bağlı ve hayran. Nevruz Bey, Fatih, Selim. Yahut İlhan, Turhan, Timürlenk Abdurrahmanı salis ve daha bilmem kim. Ve bunlar bir asırda ve bir kafada divan diliyle konuşmaktadırlar. Hâmid'in gezdiği yerleri düşünün: Londra - Hindistan, Avrupanın en mühim merkezleri. Fakat Kemâl, Londra'yı nasıl parkları, köprüleri ve bilmem neleriyle gördüyse Hâmit de Hindistan'ı Davalacirosuyla, Londrayı Finteniyle görüyor. Bir de Hindistan'a gitmeden yazdığı «Duhteri Hindu» su var, unutmıyalım!

Dedik ya, tanzimat ve onun devamı, bir esneme, bir gerinme, bir mahmurluk sökme devresi. Amma uyanmak için bunlar lâzımdı. İnkâr etmiyoruz; orta oyuniyle Moliyer karışığı tiyatroyu onlar yazdı, hatta hâlâ, gözleri iyi görmediği için olacak, bellediği yoldan bir parmak bile sapmıyan bir muakkıpleri var: Musahipzade Celâl. Evet, tiyatroyu onlar yazdı, masala benzer roman karaladılar, kavga eder gibi tenkitler yaptılar, tercümeleri var, bir çok şeylerde ön ayak oldular. Hakklarını inkâr etmemekle beraber şunu da söylemek gerek ki onlar, eskiden ayrılamamış, yeniye ayak uydurmaya çabalar sakallı bebeklerdir. Haklarını inkâr etmiyelim, fakat çok da şişirmiyelim onları.

XVI

Tanzimattan sonra

Hâmit, dilimize giren «gayri kâfi» sözü yetmezmiş gibi bir de «nâ kâfi» yi icat ederek:

Evet, tarz-ı kadîm-i şi'ri bozduk, herc-ü merc ettik
Nedir şi'r-î hakikî safha-î âfâka derc ettik
Bu yolda nakd-i vaktî sarf-ı gayret birle harc ettik
Bizê gelmişti zîrâ meslek-î ecdâd nâ-kâfî

diye öğünüyor, «birle, san, kim» gibi artık unutulmuş eklerlerle ta on dördüncü asra dönüyor,

Gûyâ ki verüp hiddet-i bî-câ
Gülşen-geh-i ruhsârına buhran

gibi eskilerce afedilmez kaidesizlikler yapıyor, bunlarla ve şekilde de kafiyeleri ve bentlerin mısra sayılarını değiştirmekle yep yeni bir edebiyat kurduğuna inanıyordu. Bu kaidesizlikleri gören, hayata yüksekten bakan ve büyük lâflarla dolu olan bu şiirlerden eskiyi tahkir ve alafranganlık kokusu alan gençler, hep Hâmid'e vurulmuştu. Artık « Edîb-i a'zam » ın yerini, «Şâir-i a'zam» tutmuştu.

Tam bu sıralarda bu günkü harflerimizle bahsedilmesi bile abes olan bir «Abes-muktebes» meselesi ortaya çıkıyor. Arap alfabesinde bu iki kelimenin biri peltek «S» ile yazılır, öbürü «Sin» le. Binaenaleyh eskilerce kafiye olamaz. İşte bu abes bahsi, edebiyat âlemine yeni üstat atıyor: Recaizade Ekrem.

Edebiyat kitapları, Vaniköyündeki yalıda doğan, Büyükada ve İstinyede oturan, Beyoğlunda gezip Yakacıkta eğlenen, alafranga yazan ve Şişlide ölüp Göksuya gömülen bu Üstat hiş ve hayâl şairi sayarlar. Kendisini üstat hayâl etmişler, kendisi de kendisini böyle hissetmiş de her halde ondan. Hâmit tesirine kapılan Üstat, şiirde pek yayadır. Lisanı, daha doğrusu vezni, bir türlü emrine râm edemez. Kelimeleri çeker, ezer, büzer. Sıkıştı mı Farsça fiille yapılmış bir mefulü alır, söze katıverir. Âhenk tamam olsun diye aruzun en acayip ve fazla oynak olduğu için eskiler tarafından bile merdane edaya yakıştırılamamış da unutulmuş gitmiş vezinlerini kullanır ve hayatında çok, fakat hep ferdî felâket çektiğinden hemen her şiirinde ölümden, mezarlıktan, mezardan ve yaşayışın hiçliğinden bahseder, ağlar ve bizi de ağlatmıya çalışır. Yakacıktaki eski mezarlığı bir gece ziyaret ettiğini anlatan ve

Bir şepti köyde âzim-i geşt-ü güzâr idim
Ahyâya dûr-keşte-vü emvâta câr idim

yani «bir geceydi, köyde gezmiye çıkmıştım. Dirilerden uzak kalmış, ölülere komşu olmuştum» beytiyle başlıyan terciibendinin ilk parçasında :

Giryân idim fakat gözüm âzâde-î dümû'
Yoktû lebimde nâle fakat nâle-kâr idim

yani «ağlıyordum amma gözümde hiç de gözyaşı yoktu. Dudağımda feryat yoktu amma feryat ediyordum işte» der. Recaîzade, bu beyitte kendi kendisini iyi anlatmada. Evet, Üstat budur bizce. Ekrem

Bey, nazımda nasıl divan şiirini Hâmit'vâri yürütmüş ve bazan heceyle de yazmışsa nesirde de divan inşası kullanmış, bazan alafranga ve «ovh» lu bir Türkçeyle oldukça açık yazılar yazmış, fakat hiç bir vakit sevmediği, fakat gazelini tahmis ettiği Muallim Naci kadar bile halk türkçesine yanaşamamıştır.

Ekrem Bey'in «abes - muktebes» le girdiği Serveti Fünun'da, başına bir alay genç toplanmıştı. Geçireceğimiz inkilâbı, bunlardan birisi duymuş, yaşayışımızı bunlardan birisi görmüş, dünü bunların birisi yıkmış, yarını bunların birisi hazırlamıştır: Tevfik Fikret. Önce eski tarzda şiirler yazan, zaman geçtikçe Hâmid'in tesirine kapılan, nihayet kendi kendisini imâl ederek «Rübap» şairi olan Fikret, bize hem ruh, hem şekil bakımından ilk Avrupa şiirini verdi.

Hasılı tanzimat ve Kemâl - Hâmit, divan edebiyatiyle Serveti Fünun arasında bir köprüdür; mecazdan hakikata bir köprü. Divan bir uyku, Tanzimat bir uyanış bir esneyiş ve gerініş, fakat Serveti Fünun, bir ayağa kalkış, hayata adım atıştır ve Serveti Fünunla yalnız Fikret'i kastediyoruz. Çünkü bu devre, onunla başlamış ve onunla bitmiştir. Cenap, «Yakazat-ı leyliye»yi dinliyen, «Sâât-ı semen-fâm»a vurulan, karların uçuşundan zevk alan ve karlı bir havada karlar altına gömülen, gününün ve bu günün şairi olamıyan bir şair, fakat bir şairdi. Öbürlerine gelince: Gelmişler, yazmışlar, söylemişler, susmuşlardır. Edebiyat kitaplarında ancak Fikret'le çalıştıkları için adları anılacak.

Fikret'te ilk olarak beşerî ve ileri görüşe rastlıyoruz. O, bu dünyayı ve dünyadakileri görüyor. Tahlil edemiyor, henüz âşiyanındadır ve âlemi âşiyanından görüyor, fakat âlemi görmekte, kendi âlemini değil. Fikret anılınca Âkif'i hatırlamamaya imkân yok. Bu iki kutup hakkında neler söylenmedi? Fakat bilmem ki Âkif'ın tamamiyle eskiye bağlı, kurulduğu günden itibaren ayrılan, parça parça olan ve hiç bir vakit tahakkuk etmiyen islâm vahdetini meydana getirmiye çalışır, Çanakkale savaşında bile Bedir gazasını görür bir Fikret'ten, yalnız bizi gören, mahalleler arasında dolaşan, yarını değil, hep dünü düşünen bir Fikret'ten başka bir şey olmadığını inkâra mahal var mı? Tevfik Fikret, yaşıyan bir Fikret, Âkif'se sesi tarihten, hakikî tarihten önceki devirlerden gelen gölge bir Fikret.

Ne yazık ki Tevfik Fikret, şiirin ruh ve şeklinde gösterdiği yeniliği dilde görteremedi. Fakat ne olursa olsun o, tekâmül tarihimizde bir başlangıçtır ve şiirin hakikî hayata açılan kapısında yüzü hakikata bakan bir heykel gibi daima durucaktır.

XVII

Peki, ne yapalım?

Evet, ne yapalım? Divan edebiyatında tabiat, bildiğimiz, gördüğümüz tabiat değil, aşk tabii aşk değil. Bu edebiyatta hayata bağlılık yok, miskin bir tevekkül, bir kaza ve kader inanışı var. Muayyen mecazlardan meydana gelen kopya bir edebiyat. Gelişme merkezi olan İstanbul'un bir yanında boğaz, bir yanında Marmara ve Haliç varken denizi bile göremiyoruz bu edebiyatta. Öğmesi muayyen kalıplarla bir dalkavukluk, söğmesi yeni yakası açılmadık vezinli, kâfiyeli küfürlerle bir tahkir. Hikâyesi düzme, kıt'ası uydurma. Şairlerinin hususiyeti, ancak lehçe ve şiveden, ancak meşrep ve mezhepten meydana gelme, görüş ye duyuştan değil. Ne halk var bu edebiyatta; ne şehir. Ne köy görünüyor, ne kasaba. Ne yeri belli, ne göğü. Ne yapalım? Bu, böyle ve bu edebiyattan, bu edebiyatı yürüten, sürükliyen şairler bile bezmişler, birşeyler yapmak istiyorlar da yapamıyorlar. Nazımları yapmacık, nesirleri uydurma. Fikirlerine kaynak olan bilgiler, dirilmiyecek olan ve dirilmelerine de imkân ve lüzum bulunmıyan ölü bilgiler. Hele dili, artık kat'iyen anlayamıyacağımız bir dil. Hele ölçüsü, artık bellememizde hiç bir fayda olmıyan bir ölçü. Tanzimat da bu edebiyatın biraz Avrupalılaşan bir devamı. Peki, ne yapalım? Atalım mı bu edebiyatı, okutmıyalım mı? İyi amma edebiyat hocaları ne okutacaklar sonra?

Latife bertaraf, doğru düşünme ve kat'i karar verme zamanı gelip çatmıştır artık. Mekteplerde çocuklar, anlıyamadıkları, okuyamadıkları beyitlerin vezinlerini bulmağa mecbur. Görmedikleri ve göremiyecekleri kitapların adlarını, hatta mânalarını bilmeden, doğru ve yanlış ezberlemiye mahkûm. Sevmedikleri ve sevemiyecekleri şairlerin hal tercümelerini bilmezlerse, ölüm yıllarını ezberlemezlerse, Nedim'in damdan dama atlarken düşüp öldüğünü, yahut Patrona isyanından sonra biraz yaşadığını söyliyemezlerse, Şinasi'nin sakalını niye kestiğini kestiremezlerse koca bir yılları mahvoluyor. Hoca, çocuğa onbeşinci asır şairi Ahmet Paşa'nın hayatına ve şiirlerine dair bir konferans vermesini söylüyor, Baki ile Nef'î arasında bir mukayese yaptırıyor. Zaten bir hayal olan divan edebiyatı da ancak böyle hayalî bir tarzda okutulur yal Yeter artık; çocukları bu mânasız zulümden, hocayı bu lüzumsuz zalimlikten kurtarmak lâzım. Düşünce değişmiş, duyuş ve görüş değişmiş, zevk ve yaşayış değişmiş. Yirminci asrın çocuğunu yirmi birinci asır için yetiştirmek lâzımken nasıl olur da onaltıncı, onbeşinci asra sevk edebiliriz, imkân mı var?

Peki amma, ne yapalım? Hiç mi okutmıyalım bu edebiyatı? Hayır. Bence yapılacak çok şey var. Divan edebiyatı, bilenler bilirler ki bir beyit edebiyatıdır. Hikâye ve kıt'alar müstesna, kaside ve gazellerde bir beyitle öbür beyit arasında hiç bir bağlılık yoktur. Hatta mâna da bir beyit içindedir, o beyitle başlar, o beytle biter. Mânanın bir beyitte bitmeyip öbür beyte bağlandığı pek nadirdir. Onun için hat-

ta herhangi bir şeye örnek olarak bir mısra alamayız. Bir beyitten fazlasına da lüzum yoktur. Beş beyitlik bir gazelin ilk beytinde şair, meselâ bir son bahardan bahseder, ikinci beytinde şarabı över, sâkiden şarap ister. Üçüncü beyitte bir hikmet savurur, dördüncü beytinde zahide çatar, son beytinde bahtından şikâyet eder ve gazel biter. Bazı gazeller vardır ki bütün beyitleriyle bir mevzua dairdir denebilir. Eskiler, pek nadir buldukları için bu çeşit gazellere «yeknesak gazel» diye bir ad takmışlardır. Eğer gazeller, hep böyle olsaydı da beyitleri birbirine yan bakan gazeller az olsaydı onlara bir ad bulur, takarlardı. Bu beyitçi edebiyatın cidden çok güzel beyitleri vardır. Mâna ve söyleniş bakımından birbirine uygun kelime yığınları, bir vezin içinde, hatta zoraki kafiyelerle birbirlerine eklenir dururken birdenbire bir beyit, şimşek gibi çakar. Karanlıkta şimşek ziyasiyle yol almağa imkân yoktur amma bir an için olsun muhayyilemizde bir ufuk açılır. Meselâ Necati'nin

Ayağı yer mi basar zülfüne ber-dâr olanın
Zevk-u şevkîle verir cân-u serî dône döne,

Usulî'nin

Âvâreler felek-zedeler, bî-nevâlarız
Âlemde bir mahabbete kalmış gedâlarız,

Fuzûli'nin

Sînemî çâk eyle gör dil ıztırâbın âşkdan
Revzen aç bâd-ı hevâdan mevc uran deryâya bak,

Tıflî'nin

Rahş-î emelim aldı inân-ı dili elden
Âhır sürerek vâdi-i hicrâna düşürdü

Ey âşık-ı âvâre yetiş kûy-ı nigâre
Agyâr o meh-pâreyi mestâne düşürdü,

Nedim'in

Çekesin sîneye ol şûhu koşâ-keşler ilê
Alasın bûsesin ammâ ki itâb-âlûde

beyitleri gibi cidden güzel beyitler var. Hatta Usulî'nin

Dürülür çün kamu defterleri tûmâr gibi
Dehr sultanlarının defter-ü dîvânına yuf

beyti gibi serkeş, Adanalı Ziya'nın

Hâk üzre düşen ziyâ-yi mihre
Bir züll ise âsman utansın

beyti gibi mağrur ve müstağni, Reşit Âkif Paşa'nın

Çıkarma âh-ı dili kurb-ı arş-gâha dahi
Uzatma dest-i temennâyı padşâha dahi

Bilirse kendi bilir yoksa bildirir mi gönül
Dilin dileklerini hazret-î ilâha dahi

Çatılmasın bana karşı o ebruvân-ı gazap
Tahammül eylimem öyle bir nigâha dahi

. . . . . .

Bu izz-i nefs Reşîdâ hudâ emânetidir
Anı fedâ edemem en büyük penâha dahi

beyitleri gibi isyankâr beyitler bile var.

Edebiyatçılarımızın çoğu, maalesef perakendecidir. Divan şairleri, nasıl ilhamlarını divanlardan alır-

larsa onlar da bilgilerini kitaplardan alırlır. İlk kitap ne yazarsa son kitap onu yazar ve ilk kitapta hangi şiir varsa son nâkil, onu okur. Halbuki adı anılmıyan şairlerin bile, istersek tesadüf diyelim, güzel beyitleri bulunabilir. Nurullah Ataç, bir gün Sâkip Dede'nin şu beytini okudu :

Külâh-u hırka mey-âlûd çâr-pâre be-dest
Verâ-yı perde-i nâmus-u âra dek gideriz

başta külâh, sırtta hırka şaraplara bulanmış, elde çalpara. Namus ve ar perdesinin ardına gidiş. Pek rintçe ve lâübalice gidiş amma beyit güzel.

Sonra Bâki'nin, Kanunî Süleyman'a, Taşlıcalı Yahya'nın Mustafa Sultan'a yazdığı mersiyeler, Ruhi'nin terkibibendi ve bazı gazeller gibi müphem olsa bile zamanlarını tenkit eden, ruhlarını, ruhi hallerini gösteren, sathi olsa bile insanı ve insanlığı tahlil eyleyen parçalar var. Her şeyden önce bir beyit antolojisiyle böyle değerli parçaları toplıyan bir külliyat lâzımdır.

Bazı beyitler de vardır ki bir mısraiyle pek güzeldir. Meselâ Bâki'nin

Görelim âyîne-i devran ne sûret gösterir

mısraını okuyunca insan, kendisini felsefî bir düşünceyle karşı karşıya sanır. Devran aynası, bakalım neler gösterecek? Neler oldu, daha neler olacak? Güzel bir mısrağ. Fakat beyti ilk mısraiyle beraber okuyalım :

Îyd-gâhâ vâralım dûlâba dilber seyrine
Görelim âyîne-i devran ne sûret gösterir

mısraın imâleleri, hele «dûlâb» la «vâralım» kelimeleri şöyle dursun; adam diyor ki: «Bayram yerine, dönme dolaba, güzel seyrine gidelim. Bakalım, devran aynası yani dönüp duran dönme dolap, bize ne güzel yüzler gösterecek?»

Beğendiniz mi? İkinci mısrağ da yıkıldı gitti, muhayyelemizde doğan düşünce de. Fakat bu beyiti bütün olarak almıya ne zaruret var, ne mecburiyet. Bâki darılmaz, belki de hoşlanır. Beytin ikinci mısraını alıveririz. Zaten mısrada mânada tamam. Şu halde bir de güzel mısralar antolojisi lâzım. Fakat bu beyit ve mısrağ antolojisiyle güzel şiirler külliyatı, bir kişinin yapacağı iş değildir. Yapabilir amma uzun sürer, zaman ve fırsat ister. Fakat bir enstitü, bu işi hem kolay yapabilir, hem de meydana gelen eser, daha tam, daha mükemmel olur. Sonra bu enstitünün hazırladığı parçalar, yalnız bilgisine değil, çünkü bilgi, tek başına miyar olamaz, hem bilgisine, hem de zevkine ve görgüsüne inanılır adamlara sunulmalı, eksikleri tamamlanıp lüzumsuzları atılarak kat'î bir şekil almalıdır. Fakat bundan ne çıkacak? Örnek olarak verdiğimiz beyitleri, bu günün çocuğu okuyabilir, anlıyabilir, hele bunlardaki mistik duyuştan zevk alabilir mi? Tekrar edelim ki buna imkân yok. Yalnız iş bununla kalmaz, edebiyat tarihi de değişirse o vakit, bir tefekkür tarihi elde etmiş oluruz. Edebiyat tarihi, artık divan edebiyatını ancak bir gi-

riş olarak almak zaruretindedir. Fakat bu tarih, hal tercümelerinin etrafında dönmemeli. Meselâ on üçüncü asırda yetişen şairler, on üçüncü asır anlaşılmadan nasıl olur da izah edilir? Çocuk, bu birbirine eklenmemiş, mecburiyet olduğu için ezberlenmiş bilgiyi derhal unutmaz mı? Önce on üçüncü asrın iktisadî şartları, bu şartların doğurduğu cemiyet, bu cemiyetin meydana getirdiği siyasi birlik, halkın yaşayış tarzı, duygusu, isteği, ümidi, tevekkülü, inanışı ve isyanı, bu bünyeyi yoğuran amiller anlatılırsa o vakit Mevlâna ve Yunus'un, neden on yedinci asırda yetişmedikleri meydana çıkar. Bu usulle yazılan edebiyat tarihinde dilin nasıl bozulduğu, münevver bir zümrenin ne suretle meydana geldiği, bu sınıfın halktan neler aldığı, halka neler verdiği, o karışık divan dilinin ne sebeplerle kurulduğu anlaşılır; şairler, zaman ve mekân çerçevesi içine yerleşir. Böyle bir edebiyat tarihinde divan edebiyatından vereceğimiz metinler, yalnız aslı göstermiş olmak için alınmalı, izahları çocuğun, metni anlamasına yardım etmeli, hal tercümeleriyse gayet kısa notlardan ibaret bulunmalıdır. Öyle notlar ki fazla bilgi edinmek istiyenler okusun! Asır asır yürüyen bu giriş, Tanzimatın etraflıca bir izahiyle tamamlanmalı ve kitap, ondan sonra başlamalıdır.

Kıtapta asıl yeri, halk edebiyatımızla son zamanlardaki şiirimiz ve bu şiirin kudretli mümessilleri ve bilhassa son zamanki nesrimizle dünya edebiyatı almalı bence. Halk edebiyatımız pek zengindir ve bugünkü genç şairlerimiz, hiç te küçümsiyeceğimiz şa-

irlerler değil. Bize neler vermiyorlar? Fakat kuru bir iddianın, köklü bir alışmanın ve eski bir görüşün tesiriyle hocalarımız, hoş göremiyor bunları. Hoş göremiyor diyorum, başka türlü de söylenebilir bu söz. Evet, onlar hoş göremiyorlar amma gençler bu şiirleri okuyorlar, seviyorlar. Bu, bir vakıa. Burada Hüseyin Rahmi ile Ahmet Rasim'i saygiyle anmamız gerek. Hüseyin Rahmi, romanlarını yerli ve sosyal unsurlarla meydana getirmiş tek romancımızdır. Ahmet Rasim'e gelince: onda ne yok ki? Devir devir bütün hususiyetlerimizi, çeşitli konuşmalarımızı, bütün halkı ve münevveri onda buluyoruz. Son nesircilerimizden ne güzel örnekler alabiliriz. Bugünün genci, dünyadan ve dünya edebiyatından niçin haberdar olmasın? Bir genç, halk edebiyatını bilmezse dünümüzü, ve bu günkü değerleri okumazsa bu günümüzü anlamaz, dünya edebiyatına ait fikri olmazsa dünyadan başka bir yerde yaşar. Hür fikirli vekil Hasan Âli Yücel'in himmetiyle Maarif Vekilliğinin Şark, Garb.. bütün dünya edebiyatından verdiği ve vereceği tercümeler, bu işi tamamiyle kolaylamıştır. Kütüphanelere bile bir hız gelmiştir, onlar bile bize değerli tercümeler sunuyorlar. Artık Ahmet Paşa'ya ait konferans verdirmenin ne lüzumu var? Bu eserlerden birini okutmak ve çocuğun ne anladığını, iktifa ederse münakaşalı bir şekilde sormak yetmiyor mu ve bu, daha faydalı demiyeceğim, çünkü öbürü faydalı değil, zararın ta kendisi; hakikaten lâzım değil mi? Ne anlar Ahmet Paşa'dan çocuk, divanını nasıl okur, böyle bir fikri olabilir mi o gencin? Bu Ahmet Paşa

vazifesi, bir misal değil, bir vak'adır. Gazete okuyamıyan, ajans dinlemiyen, mektup ve dilekçe yazamıyan çocuklar var ve ne garip, bunlar, Fuzûli'nin ölüm tarihiyle eserlerinin adını ezberliyor, Nailî'nin şiilerini okuyorlar!

Üniversitede de edebiyat tarihi, tabiî daha etraflı olarak bu usulle okutulmalı ve Edebiyat fakültesi, ölü bilgiler veren bir yer olmaktan çıkıp hayatileşmelidir. Divan edebiyatı, artık bir bilgi ve ihtisas işidir. Şu halde bütün teşkilâtiyle kurulacak bir divan edebiyatı enstitüsü, çalışmağa başlamalı, yukarıda yapılmasını dilediğimiz beyit ve mısra antolojilerini, şiir müntehabatını yapmalı, metinleri incelemeli, bilhassa şairlerimizi, İran şairleriyle karşılaştırmalıdır. Bir kere daha söyliyeyim: İnkâra ne lüzum var, ne de mecal; divan edebiyatı, kopya bir edebiyattır. Şu halde bütün şairleri, İran şairleriyle karşılaştırmak, bunlardaki şiir malzemesini ve düşünce bünyesini usulleriyle bulmak, şayet yerlileri varsa meydana çıkarmak lâzımdır. «Nef'î, Enverî tesiri altındadır, Mesnevî'nin tesiri uzun sürmüştür, Mevlâna, Muhiddini Arabî mesleğinin şiirini yapmış ve yaymıştır» gibi sözden ibaret, müphem ve bazan da birbirine tamamiyle aykırı ve zıt olan Muhiddin'le Mevlâna'yı uzlaştıracak derecede mucizeli, hasılı sudan, yahut yanlış hükümlerin zamanı geçmiştir artık. Söz değil, madde istiyoruz. İşte bize bu maddeyi, böyle bir enstitü imal edebilir. Divan şairleri, halk şairlerine tesir etmiştir, zaman zaman divan edebiyatında halk

tesirleri seziyoruz. Bütün bunları müşahhas bir halde belirtmek, bu enstitünün vazifelerindendir. Daha çok işi vardır bu enstitünün. Müsbet düşünceyle ne işler görmez? Bu yüzden, bu müstakil enstitüye isteğiyle ayrılan talebe, liselere muallim olmamalı, oradan çıkanlar, orada kalmalı ve kendilerini bu bilgiye vermeli, yarının ihtisas sahipleri olmalıdır.

Hasılı divan edebiyatı, yaşayışiyle nasıl tarihe mal olduysa okunuşuyla da artık tarihe devredilmelidir. Bir bilgi ve ihtisas mevzuu olan divan edebiyatını, bu bilgide ihtisas yapanlara ve yapacaklara bırakmanın zamanı çoktan gelmiştir.

XVIII

Halk edebiyatı

Mogol istilâsiyle Selçuk imparatorluğu yıkılmıştı. Anadolu'da yer yer beylikler kuruluyor, yeni bir saray hayatı başlıyor, sarayları, yeniden üstün bir zümre çerçeveliyordu. Eski unsurlarla yerli unsurların birleşmesinden canlanmıya başlıyan bu yeni medeniyetin temeli de İran ve orta Asyada kurulan ümmet medeniyetiydi. Çok önce bu medeniyete dayanarak millî — beşerî bir ruhla meydana gelen İran şiiri en büyük şairlerini yetiştirmiş, en mühim eserlerini vermiş, orta Asyadaki Türk devletleriyle Anadolu Selçukluların dillerine bile tesir etmişti. Anadolu'da Selçuk devrinde resmî dil Farsçaydı. Okur yazarlar, Farsça biliyorlar, İran şairlerini okuyorlar, onlardan zevk alıyorlardı. Fakat bu kültürü benimsemiş olan saray yıkılmıştı. Yerine kurulan saraylardaki hükümdarlar, Farsça değil, Farsçayla karışık Türkçeyi bile lâyikiyle anlıyamıyorlardı. Germiyan beğini

A benim devletlü sultanım âkıbetin hâyır ola
Yediğin bal ile yoğurt gezdiğin yer çayır ola

beytiyle öğen halk şairini bey, pek beğenmiş, Şeyhî'nin kasidelerinden bir şey anlamadığını açıkça söylemişti. Karaman beyi Mehmet beyin, türkçeyi resmî dil yapmasındaki amil, tevehhüm edilen millî gayret-

ten ziyade meydanda olan bu hakikî zaruretti. Fakat eskiden beri medreseden feyiz alan ve iskolastik bilgilerle yoğrulmuş, İran şiiriyle beslenmiş bulunan âlim zümre, yeni saraylarda yer alırken halka inemiyorlar, maddeten yükselenlere, kendi zevklerini aşılıyorlardı. Beyzadelerle şehzadeler, yine medreseden yetişiyorlar, yine eski kültür diriliyordu. Yalnız aradaki bocalama zamanı, şiirde Farsçanın yerine Türkçeyi getirmişti. Bu sefer şair, doğuda olduğu gibi yalnız «Şehname» yi örnek edinmiyordu. Firdevsi'den beri yetişen bütün İran şairlerinin divanlariyle Çağatay sahasında meydana gelen Türkçe divan şiiri, yeni şairin gözünün önündeydi. Hele yazıldığı tarihten beri gün geçtikçe şöhret ve ehemmiyeti artan ve tasavvufî edebiyatın bir kurarı olan «Mesnevî» nin tesirinden kurtulmak pek güçtü. Bu suretle batı Türkçesiyle meydana gelen divan edebiyatının aslî unsurları, yine İran şiirinin mecazları ve mezmunlarıydı. Bunlarla beraber Mesnevî tesiriyle tasavvuf da bir şiir unsuru oldu. Bu mecazlarla mazmunlar ve bunlara verilen tasavvufî mânalar, derhal kalıplaştı. Aslî unsurlarla beraber pek tâlî olarak yerli örf ve âdetlerden meydana gelen mecaz ve mazmunlar da şiire karıştı. İşte batıdaki divan edebiyatı böyle kuruldu.

Bu çağlarda henüz halkla münevver, kat'î olarak ayrılmamış bulunduğundan halkın şiiriyle münevverin şiiri de kat'i bir surette ayrı değildir. Halk edebiyatının en açık vasfı, hece vezninin kullanılmasıdır. Netekim aruz da divan edebiyatının veznidir. İlk

şairlerde, bu iki veznin de kullanıldığını görüyoruz. Fakat bu ayrılık, henüz tahakkuk etmemekle beraber başlamıştır da. Meselâ zamanının bütün bilgilerini iyiden iyiye bilen, Mesnevi'yi okuduğu, Mevlâna ile görüştüğü, onun «Sefanazar»ını almakla övündüğü kat'i surette anlaşılan, Sadi'nin bir gazelini nazmen Türkçeye çeviren, mesnevi tarzında bir risale yazan Yunus Emre'nin şimdiye kadar Farsça bir şiirine raslamadık. Mevlâna'nın Belih Türkçesini Anadolu halkı anlıyamazdı. Fakat Yunus'un anadili, batı Oğuz Türkçesiydi. O da Mevlâna gibi yetmiş iki milleti bir görmektedir. O da şeriat ve mezhep kayıtlarının üstündedir. Bu müsamahalı felsefeyi, bu geniş ve insanî inanışı yaymakta, bütün insanları, insanî bir sevgiyle sevdiği ve bir gördüğü için halktan ayrılmamakta, halktan aldığı duyguları,halka halk diliyle ve halk vezniyle sunmaktadır. Halbuki altı ay padişahlık eden bir babanın oğlu olan ve Kırşehrinde adeta bir sultan gibi yaşıyan Âşık Paşa, ayni felsefeyi yapmıya çalışırken hiç bir vakit Yunus gibi şeriat kayıtlarını kıramıyor, inanıp ulaştığı şeyi istihfaf edemiyor, daha doğrusu henüz ulaşmıya çalışıyor ve halktan ziyade münevver zümreye hitap ediyor, heceyi kullanmakla beraber Mesnevî'nin tesiri altında kalarak yazdığı koca «Garibname» de aruz veznini tercih ediyordu. Görülüyor ki halkla kaynaşan demiyeceğim, halktan henüz tamamiyle ayrılamıyan münevver, ayrılmıya hazırlanmaktadır ve hece ile beraber kullanılan aruz, yavaş yavaş kendisine ayrı bir saha hazırlamaktadır. On dördüncü asırda bu ayrılık tamamlandı. Gülşehri, «Attar»ın «Mantı-

kuttayr» ını esas tutarak onun gibi, fakat ondan tamamiyle ayrı, türkçe bir «Mantıkuttayr» yazdı. Şeyhî, Hafız'dan ve diğer İran şairlerinden mazmunlar alarak, bazan da adeta tercümeler yaparak bir divan tertip etti, bir İran şairi gibi Husrev ü Şirin» yazdı, diğer İran şairinden «Harname» sinin mevzuunu aldı ve «Şeyhuşşuara» oldu! On beşinci asırda Şeyh Elvanı Şirazi, Mahmudı Şebüsterî'nin «Gülşeni Raz» ını nazmen Türkçeye çevirdi. Necati, İran edebiyatından aynen intikal eden mazmunlara yerli mazmunlar da ilâve ederek «Husrevi Rum» lakabını kazandı. Bu asırda doğuda yetişen Alişir Nevaî'nin açtığı çığır, on altıncı asırda Azeri sahasında Füzûli gibi kudretli bir mümessil buldu. Ayni asırda Bâki, Türkçede gazel tarzını tam olarak kurdu. On yedinci asırda Nef'i, on sekizinci asırda Nabi, Nedim ve Galip gibi teferrüt eden şairler yetişti. Bu suretle gittikçe halktan ayrılan ve Şeyhî'den itibaren tamamiyle ayrı bir dil, münevverlerin konuştukları, konuşmağa çabaladıkları düzme bir dil kullanan, devir devir İran şairlerini taklitten bir türlü kurtulamıyan, yüzde doksan yağma mazmunları tekrarlıyan, belki yüzde on da yerli ve bilhassa ata sözleriyle yine münevverlerin örf ve âdetlerinden meydana gelen mazmunları işleyip bu esas mayaya katan kopya bir edebiyat, sürüklendi durdu. Heceyi, yalnız son zamanlara kadar sofi divan şairlerinde aruzla beraber görüyoruz. Bu da sofilerin, halka hitap edecek kadar halkçı olmaları ve bundan üstün olarak da Yunus tesiri altında kalmalariyle izah edilir. On dördüncü asırda Hacı Bayram, on beşinci asırda

Eşrefoğlu, on altıncı asırda Duakinzade Ahmet Bey ve Usulî, on yedinci asırda Niyazi gibi sofi şairler, arada bir heceyi kullanmışlar, hiçbir vakit bu vezni unutmamışlar, hatta bu vezinde daha fazla muvaffak olmuşlardır. Halbuki asıl divan edebiyatında Şeyhî'den Nedim'e kadar hece yoktur. Nedim'in heceyle yazdığı tek şarkısı da, münevver zümredeki halkçılıktan ziyade o asırdaki gezintilerde daima duyulan halk türkülerine özenmeyi ve Nedim'deki serbestligi gösterir. Gazel ve şarkılarında daima Nedim yolunda giden ve ona birçok nazireler yazan Şeyh Galip'te hiç de böyle birşey yoktur. On dokuzuncu asırdaki heceyle yazılmış şiirlerse Nedim'i taklitten ve yine türküye özenmeden başka bir şeyle izah edilemez. Tanzimatta halkçı bir cereyan tasavvur etmek, hayalden başka birşey değildir. Hasılı hecenin halkçı bir tezahür şeklinde değil de sadece aruz düşmanlığı hiziyle ve millî vezin olarak ortaya atılması, dünkü bir vakıadır.

On dördüncü asırda tam olarak düzme bir dil ve bu dille kopya bir divan edebiyatı meydana geldi. Fakat o asırdan itibaren halk, dilsiz kalmadı. Onların da duygularını sazla, sözle söyleyen şairleri vardı. Bu şairler içinde ta on üçüncü asırdan itibaren unutulmıyan ve gün geçtikçe yenileşen, bilgisiyle hiçbir vakit halk şairi olmadığı halde halkı da ihmal etmiyen beşerî duygusuyla ve öz diliyle halkın şairi olan Yunus'la bütün Anadolu'nun, bütün aşiretlerle köylülerin duygularını taşıdığından bir yere

mal olmayıp ülkeye yayılan Karacaoğlan, nihayet bir zümre şairi olduğu halde yine beşerî duygusuyla o zümreyi taşan Pir Sultan Abdal, divan şairlerinin en büyüklerinden daha mükemmel şairlerdir dersek bu sözümüzde hiç de mubalâğa yoktur.

Divan şairleri, halk şairlerinin adlarını bile anmazlar. Yalnız son asırlarda bazıları, halk şairinden, hattâ Yunus'tan münasebet düştüğü için aşağılayarak bahsetmiştir. Fakat halk şairleri, gâh aşiretlerde, gâh köylerde, gâh gezip dolaşarak, gâh oturup yerleşerek, bazan orduda, bazen Cezayir yalılarında halkın ve devletin bütün dertleriyle dertlenmişler, bir kalenin düşmesine en içten onlar ağlamışlar, bir savaşı en güzel onlar anlatmışlar, Tuna'nın sesini en samimi onlar duyurmuşlar, bir bozgunu en doğru onlar duymuşlar, zamanı en kuvvetli onlar iğnelemişler, kötüye en serkeş onlar isyan etmişlerdir. Meselâ Damat İbrahim Paşa'nın felâketini bile Nedim duymamıştır da yine onlardan biri duymuş, bu acı vak'ayı, İbrahim Paşa'nın ağzından düzdüğü bir destanla tesbit etmiş, bu veziri halkın sevdiğini anlatmıştır. Hadi Nedim, bu felâkette öldü, yahut akhnı kaçırdı, bir müddet sonra da hayata gözlerini yumdu, onun için birşey yazamadı diyelim; o devrin başka bir şairi yokmuydu? Seyyit Vehbi'nin «Vekâletname» sinde adı geçen şairlerin hepsi birden mi ölmüştü yoksa?

Halk şairleri içinde yer depremlerine, yangınlara, zübgürtlüğe, pireye, baskına dair destan düzenler de

vardır. Halbuki Anadolu'da «Anadolu'nun salgını, İstanbul'un yangını» diye bir atalar süzü almış yürümüşken koca divan edebiyatında bir yangın bile yoktur. İçin için yanar bu edebiyat mı diyeceksiniz?

Halk edebiyatında divan edebiyatının tesiri yok değildir. Divan kılişeleri, halk edebiyatına da girmiştir. Hattâ halk şairi, mânasını tam bilmeden aldığı bir kılişenin nerde kullanılacağını bilir, fakat kullanırken meselâ «Badı saba yeli» deyiverir; halkın «Aymehtabı, Leyleikadir gecesi» dediği gibi. Aruza özenip bazan bu vezni, tabii pek acemice kullananları da vardır. Fakat okuma yazma bilmiyen, yahut pek az bilen, şair ruhuna mâlik olup kendisini, münteşir terbiyeyle yetiştiren bazıları, mümkün olduğu kadar bu tesirden kurtulmuşlardır ki en ziyade muvaffak olan halk şairleri de bu zümredendir.

Halk edebiyatında divan mecazlariyle beraber halk mecazları da vardır. Bu edebiyat da mecazlar saltanatından tamamiyle kurtulmuş, tabiatı ve duyguyu, olduğu gibi göstermiş değildir. Fakat şu muhakkak ki divan edebiyatı gibi bu saltanata esir olmamıştır, içtimai bakımdan divan edebiyatiyle mukayese edersek çok yüksektir. Halk edebiyatında da, ortaçağ zihniyeti ve idealizm vardır, Fakat divan edebiyatına nisbetle realiteye çok, pek çok uygundur. Halk şairinin sevdiği kızı gözlerimizle seçebilir, bahsettiği yaylayı ayaklarımızın altına serebiliriz. Bu edebiyatın köyü köydür, dağı dağ. Pınarı, ırmağı, hakiki pı-

nardır, hakiki ırmak. Sevgisi, saygısı; candan kopar sövmesi, taşlaması içten gelir. Zevk ve duygu bakımından da divan edebiyatından aşağı değildir. Hele ifadesi tamamiyle candandır ve canlıdır. Bir şiiri, bir divan değer Yunus'tan örnek vermiyeceğim, yalnız taklidi ahenk hususunda Nedim'in aklıma gelen şu beyitini yazıyorum:

Pür etti kûçeyi sıyt-î feşâfiş-î dâmân
Erişti zirve-i nâhîde çın çın-ı halhâl

Feşafiş» kelimesiyle bir eteğin çıkardığı sesi duyuyoruz. Halhaldan, yani ayağa takılan bilezikten çıkan ses, çınçın mı eder? Çınçınlı hamam, Pınpınlı hamam, bir gelin aldım, babası imam!.. Bu, saatin bilmecesidir. Her neyse, yalnız âruz, kelimelerin dizilişi ve bir az değil bir hayli de okunuş kudreti, bize bu beyti sevdirebilir, şairin «etek fışırtısının ünü, sokağı doldurdu, ayağa takılan bileziklerin çınçını da ta zührenin üst ucuna vardı» dediğini düşünmeyiz bile. aklımızda yalnız etek fışırtısı ve halhal sesleri vardır. Fakat bir de Yunus'un şu güzelim beytini okuyalım:

Karlı dağların başında salkım saklım olan bulut
Saçın çözüp benim için yaşın yaşın ağlar mısın

Ne dersiniz? Bu beyitteki teşhis, bu beyitteki tasvir, bu beyitteki içlilik ve bu beyitte tekrirden meydana gelen ahenk hakkında ne dersiniz? İşte bu, böyledir.

Halk edebiyatının ruhu samimliktir. Tamamiyle halka mal olan ve kimin olduğu bilinmiyen şu türküye bakın!

Bulut gelir sekiz pare
Dördü beyaz dördü kare
Selâm söyle nazlı yare
Bulut yayıl dağ üstüne
Bulut allahı seversen
İnme bir tanem üstüne

Bulut gelir koşa koşa
Karlı dağlar aşa aşa
Yar ile baş koşa koşa
Bulut yayıl dağ üstüne
Bulut allahı seversen
İnme bir tanem üstüne

Sevgilisini buluttan bile kıskanmada, bulutun bile inciteceğini düşünmede.

Halk şairi gurbete düşer, sılasını arzular; arada dağlar vardır. Sevgilisi gider. Kendi kalır; arasını dağlar ayırır. Yola çıkar, dumanlı dağlar yol vermez. Yürüyüp gitmek ister, karlı dağlar bel vermez. «Bu derde dağ olsa dayanmaz.» «Dağ dağa kavuşmaz, insan insana kavuşur» ama çok koç yiğitler de dağda, belde, karda, kışta can verir giderler. Yolsuz ülkede halk şairi, pek tabii olarak yazın çiçeklerle bezenen

ve yârine yol olan, kışın dumanlanıp puslanan, karlar altında yolu, izi belli olmayan dağlardan bahsedecektir. Karacaoğlan, bakın, dağları kendisine ne kadar yakın görmede, onlarla nasıl konuşmada:

Çukurova bayramlığın giyerken
Çıplaklığın üzerinden soyarken
Şubat ayı kış yelini kovarken
Cennet demek sana yakışır dağlar

Ağacınız yapraklarla donanır
Taşlarınız hak birliğe inanır
Hep çiçekler bağrımızda gönenir
Pınarınız çağlar akışır dağlar

Rüzgâr eser dallarınız atışır
Kuşlarınız birbiriyle ötüşür
Ören yerler bu bayramdan pek üşür
Sümbül niçin yaslı bakışır dağlar

Karac'oğlan size bakar sevinir
Sevinirken kalbi yanar göyünür
Kımıldanır hep dertlerim devinir
Yas ile sevincim yakışır dağlar

Âşık adlı bir halk şairiyse

Ulu ulu kervan geçmiş
Yollar gibi inilerim
Karlı karlı dağlar aşan
Seller gibi inilerim

Yücesinde er haykırmaz
Sığın geyiği böğürmez
Kuş uçmaz kervan yürümez
Dağlar gibi inilerim

dörtlükleriyle kenarları sarp dağlarla kaplı upuzun yollarda, geçip giden ulu kervanların halâ aksetmekte olan iniltilerini duyurmada, kuş uçmaz, kervan geçmez yüce dağlarla o dağların heybetli iniltisini kendi iniltisine benzetmededir. Halk edebiyatında dağlardan pek çok bahs edilir ve bu şiirlerin hepsi de birbirinden güzeldir. Bakın, şair, bu zalim dağlara inelenirken bile ne güzel ve ne tabiî ilenmede, ilenirken dönüp sevgilisini orandan, kıştan saklamaları için nasıl yalvarmada, sonra sevgili ile arasını onlar ayırdığından yine nasıl beddua etmede :

Yüce dağlar ne kararıp pusarsın
Aştı derler nazlı yari başından
Oturmuş derdime dert mi katarsın
Âlem sele gitti gözüm yaşından

Balta değsin ormanların kurusun
Gazel olsun yaprakların çürüsün
Top top olsun geyiklerin yürüsün
Avcıların avın alsın peşinden

Sarp kayalarını taşçılar delsin
Tomurcuk güllerin yad eller dersin
Yarin emaneti var senin olsun
Sakla dağlar boranından kışından

Fenasın da Karac'oğlan fenasın
Od düşe de döne döne yanasın
Yüce dağlar sen de bana dönesin
Ayrılasın yareninden eşinden

Dağlara hitap eden halk şiirlerinde bir şey daha dikkat ettim : Şair, dağlar dediği halde onlara sen diyor, hitaplarında hep müfret sigası kullanıyor. Çünkü onca bütün dağlar birdir, bütün dağların derdi bir.

Divan edebiyatında gözden bahs edilirken ahu hatırlanır, ahu dendi mi ta Hıta ve Huten'e gidilir. Fakat halk edebiyatının geyiği hakiki geyiktir. Hatayi, kendisinden kaçan bir geyik yavrusuna avcı olmadığını ne güzel söylemede, ona ne hoş tatlı diller dökmede. «geyik erenler» diyerek takdis ettiği mutlak varlığı, vahşi bir hayvanda bile nasıl görmede:

İçmişim bir dolu olmuşum ayık
Düşmüşüm dağlara olmuşum geyik
Sana derim sana sürmeli geyik
Kaçma benden kaçma avcı değilim.

Avcı değilim ki düşem izine
Kaça kaça kanlar indi dizine
Sürmeler mi çektin kömür gözüne
Kaçma benden kaçma avcı değilim.

Sana derim sana geyik erenler
Bize sevda sana dalga verenler
Dilerim mevlâdan onmaz yaranlar
Kaçma benden kaçma avcı değilim

Aydır Şah Hatayi'm uçan kaçandan
Zerrece korkmazız bu tatlı candan
Gidip dâvaç' olma atana benden
Kaçma benden kaçma avcı değilim.

Bu şiirdeki «keyik erenler» sözündeki içlilik, bu sözdeki ilâhi sonu ne üstün, ne derin birşey.

Dadaloğlu'nun şu parçası, göçebe yaşayışını ne hoş anlatır, yerleşme emrine ne efece kafa tutar..

Kalktı göç eyledi Avşar illeri
Ağır ağır giden iller bizimdir
Arap atlar yakın eyler ırağı
Yüce dağdan aşan yollar bizimdir.

Belimizde kılıcımız kirmanı
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padışahın dağlar bizimdir.

Dadaloğlu yarın kavga kurulur
Öter tüfek davulbazlar dövülür
Nice koç yiğitler yere serilir
Ölen ölür kalan sağlar bizimdir

Pir Sultan Abdal, uğradığı bozgunu ve düştüğü hali bakın, nasıl anlatıyor:

Bu yıl bu dağların karı erimez
Eser bâdı saba yel bozuk bozuk
Türkmen kalkıp yaylasına yürümez
Yıkılmış aşiret il bozuk bozuk

Kızılırmak gibi çağladım aktım
El vurdum göğsümün bendini yıktım
Gül yüzlü ceranın bağına çıktım
Girdim bahçesine gül bozuk bozuk

Elim tutmaz güllerimi dermeye
Dilim tutmaz hasta halin sormaya
Dört cevabın mânasını vermeye
Sazım düzen tutmaz tel bozuk bozuk

Pir sultan'ım yaratıldım kul deyü
Zalim paşa elinden mi öl deyü
Dostum beni ısmarladı gel deyü
Gideceğim ama yol bozuk bozuk

Yine aynı şaiirin şu tavsifine bakın:

Eğer göğerübcn bostan olursam
Şu halkın diline destan olursam
Kara toprak senden üstün olursam
Ben de bu yayladan şaha giderim

. . . . . .

Dost elinden dolu içmiş deliyim
Üstü kan köpüklü meşe seliyim
Ben bir yol oğluyum yol sefiliyim
Ben de bu yayladan şaha giderim

Şu iki dörtlüğün ilkindeki «kara toprak senden üstün olursam» Hitabiyle ikincisindeki «üstü kan köpüklü meşe seliyim» tavsifi, acaba hangi divan şairine nasip olmuştur?

Bana gül diyorlar neme güleyim
Ağlamak şanıma düştü neyleyin
İlin gülü açmış al ile yeşil
Şu benim güllerim soldu neyleyim

dörtlüğiyle başlıyan bir şiirinde

Gök ekin misali âdem
Anı eken biçer bir gün

diyerek ölümü ne küdretli bir dille anlatmaktadır. Aynı şiirdeki

Ağaçlarda yeşil yaprak
Bastığımız kara toprak
Yer altında kefen yırtmak
Başımızdan geçer bir gün

Pir Sultan'ım döşümüzde
Uzak değil karşımızda
Baykuş mezar taşımızda
Dertli dertli öter bir gün

Dörtlüklerinde realiteye nekadar sadıktır. Seyrani de aynı tarzda yazdığı bir şiirde ölümü, öyle bir anlatır ki insan okurken titrer adeta:

Can ipini ten yününden
Saran kirman ular bir gün
Sulu yalçınlar önünden
Açılan gül solar bir gün

Gül dalında diken yarar
Diken güle vermez zarar
Türap saçın baştan tarar
Saçaklarını yolar bir gün

Dünya olur bir gün harap
Ne bülbül kalır ne gurap
Rızka sebep olan türap
Gözlerine dolar bir gün

Kudret koçunu koynuna
Katmış seyreder oynuna
Ecel kolların boynuna
Habersizce dolar bir gün

Karacaoğlan'ın şu şiirindeki sevgiyi, sevgideki içliliği ve doğruluğu, ayrılığı ve sevgiyi hatırlattığı için ayrılığa bile meftun oluşu, hangi divan şairi, bu derece duymuş ve anlatabilmiştir:

Nedendir de kömür gözlüm nedendir
Şu geceki benim uyumadığım
Çetin derler ayrılığın derdini
Ayrılık derdine doyamadığım

Dostun bahçesine yad eller dolmuş
Gülünü toplarken fidanın kırmış
Şurda bir kötünün koynuna girmiş
Şu benim sevmeye kıyamadığım

Kömür gözlüm seni sevdim sakındım
İndim has bahçene güller takındım
Bilmiyorum nerelerne dokundum
Bir belli haberin alamadığım

Karac'oğlan der ki yandım da öldüm
Her bir deliliği kendimde buldum
Dolanıp da kavil yerine geldim
Kavil yerlerinde bulamadığım

Seyranî, o kudretli şair,

Sevdiğim değildin böylece ezel
Aşkımın bağına düşürdün gazel
İbrişimden nazik sandığım güzel
Meğer polat gibi bükülmez imiş

diye sevgisindeki hüsranı anlatır,

Aslanın mekânı olmuş meşeler
Ateşle Seyrani çiğler pişeler
Elmaslı kadehler billûr şişeler
İçinde büyümüş bir ak koğusun

dörtlüğiyle sevgilisini över,

Haddeden çekilmiş demir tel gibi
Çek beni bağrına çal kara gözlüm

diye yalvarırken

Vali hakim dahi doğmuş anadan
Kısmet toplamaya gezer ey nadan
Bir susuz deredc bir fırtınadan
Uğrayıp geçici selden sayılır

der ve bu serkeş isyandan sonra

Torunuyuz bir dedenin
Tohumuyuz bir bedenin
Münkir ile cengedenin
Silâh olsam bellerine,

yahut

İnsan dedikleri hep bir soy imiş
Kudret ölçüsünde hep bir boy imiş

hükümlerini vererek tamamiyle beşerileşir. İnsan, bu sözleri okurken Sadi'nin

Benî-Âdem a'zâ-yi yekdigerend
Ki der âfirîniş zi yek gevherend

beytini hatırlıyor. Bu ne kudrettir!

Halk edebiyatının kınaması da pek samimidir, pek içtendir. Bozuk divancılar gibi sızıldamaz bu erler. Yine Seyranî, bahtına

Nice defterlerden ismim sildirdin
Gelmedi hiç senden ses kara bahtım
Bahtın gemisinde yelken yok bildin
Durma lodos gibi es kara bahtım

Âlem yıkıcıdır yoktur yapıcı
Kimi cellâd olmuş kimi kapıcı
Ezel giymez idik mesti pabıcı
Verdirdin çarığa mes kara bahtım

Ağır meclislerde sıkılmaz iken
Mengeneye versen bükülmez iken
Seyranî aslana yıkılmaz iken
Dedirdin tilkiye bes kara bahtım

sözleriyle hitap ederken ne kadar filozoflaşıyor.

Karısı ölen Celâlî Baba, tanrıya ne kudretle çatmakta, ne yaman siparişlerde bulunmada, ne acı sözler söylemede, ne yollanacak hediyeler yollamada:

Ev bark etmek için tenli[1] mereği[2]
Düzüp koşmuş idim tepir[3] eleği
Şu kavdan[4] yaptığın tecirtereği[5]
Divan-ı bâriye yadigâr götür

Elinle ördüğün çöpür[6] ağını
Kâhan[7] eylediğin kelem[8] bağını
Şu kabal[9] biçtiğin sap orağını
Al ulu Tanrıya ber-güzar götür

Yetim köyneğini[10] diken iğneyi
Her gün yal[11] verdiğin topal ineği
Ayran topladığın şu ak üleği[12]
Mahşar yığnağına sakla sar götür

Üç kot[13] arpa üç kot çavdar ekerdik
Kesmik[14] ekmeğine hasret çekerdik
Namertlere ağı merde şekerdik
Sözünü tekrar et iftihar götür

İle kısmet balsa bize pay taştı
Yoklukla derdimiz deryayı aştı
Açlıkla uğraşmak hayli savaştı
Çektiğin mihnetten ah-u zar götür

Yetim kalmış idin emzik tağında[15]
Gamla kardeş idin gençlik çağında
Bir gül yeşertmedin gönül bağında
Gönül yaraların beraber götür

De ki kadir mevlâm bize ilişme
Dünyada sızlıyan yara[16] deşme

Celâli Baba'dan sorma söyleşme
Bu dertli çobandan bir selâm götür

Halk edebiyatının nesri de, ne divan nesrine benzer, ne Tanzimat ve Serveti Fünun nesrine. En eski metin olarak XV inci asırda, bilmediğimiz bir sanatkâr tarafından toplanmış olan Dede Korkut hikâyeleri, ne güzel ve ne canlıdır : «Hanum hey! Birgün Kamgan oğlu Han Bayındır yerinden kalkmıştı. Şami çadırını yer yüzüne diktirmişti. Hanlar hanı Han Bayındır yılda bir kere toy[16] eder, Oğuz beylerini konuklardı. Yine toy edip attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırmıştı. Bir yere ak otak, bir yere kızıl otak, bir yere kara otak kurdurmuştu...,.»

Şu cümlelere bakın; bu canım dil, divancıların elinde nasıl olmuş da o acayip hale gelmiş? İnsan şaşıyor doğrusu. Fakat yine bir halk sanatkârı olan Evliya Çelebi, bu dili hiç bozmamıştır. Meselâ Eşkiya Kara Haydaroğlu'nun yaralı olarak tutuluşunu, kendisiyle hukuku olduğundan gidip dolaşarak hal hatır sorduğunu ve Girid'e gönderilmesini padişahtan dilemesini söyleyince Kara Haydaroğlu'nun «Behey Evliya'm! Ölüm olduktan sonra sızlanmak ne boyuna borc ola. Ben bir can için minnet mi ederim» dediğini, sadrıâzamın meclisine götürüldüğü vakit de veziri Mevlevi 'külâhiyle görüp «Dede Efendi, kurtoğlu kurt idim. Kişi aldığına göre satar, baba ve atasından gördüğünü işler. Elhükmü lillâh» dediğini anlattıktan ve vezirin, malların yerlerini ve kimlerde olduğunu sorduğu zaman da hiç istifini bozmadan

söyliyemiyeceğini o tatlı diliyle anlatır. Sözü, Evliya Çelebi'ye bırakalım ; Koca Haydaroğlu. «Sultanım, bunun suali mahşerde olacaktır. Çıkası bir canım için bu kadar ibâdullâhı ele verip ateşe yakıp onlarda olan ve bellerde medfun olan malları hiç deyemem. Koca Vezir, gün akşamlıdır. Dün doğdum, bu gün ölürüm. Hemen işini gör dedi. Sadrıâzam, Nola, baş üstüne dedi ve Asesbaşıya, Varın, Parmakkapı'da salbedin diye ferman etti. Kara Haydarzade'yi bir hammal beygiri üzerine bindirdiler. Alây-ı azîm ile beygir üzerinde iki yanına aslan gibi alay alay nigeran olarak hakir dahi atıma süvar olup ağlıyaraktan beraber gittim. Oraya vardığında boğazına ipi geçirip habl-i metînin ucunu kayd-u bend edip altından hamal beygirini çektiler. Beygir bâr-ı girandan halâs olup Haydarzade teslîm-i ruh eyledi. Nice in'am ve ihsanlarını görüp birçok zaman birlikte taam yedik Benim tarafımdan rahmetullahi aleyh.» (İkdam basması, C 2, S 478 - 479)

Bu sade nesri, sofi mektuplarında da buluyoruz. Meselâ Ahmet Sarban, Ankaralı Hüsameddin Mükemmil'e yazdığı mektupta diyor ki : «Ben sâlûsluk bilmezem, aşka riya katmazam. Aşka riya katan kâfirdir. Azizim şöyle buyurmuştur: Lokması kursağımıza düşen yaradılmış, yabanda kalmıya. Gönlü, yaradan ululuğuna erişe deyü buyurdular. Biz dahi deriz. Sizlerin de bu muhibbiniz üzerinde hakkınız çoktur... Ata daima yerine oğul kaldığın istemez mi? Erde buhül yok, buhülde er yok. Meğer Allah onarmamış ola..... Biz keşf-ü hayalât bilme-

ziz. Bazarımız el elcedir. Ehlullah halin söyleriz. Kâmil, çok mükemmel halin söyleriz, cemî yaratılmışta bir kişinin halin söyleriz.»

İşte XV - XVII asır arasındaki halk nesri. XV inci asırda kaygusuz Abdal'ın «Dil-güşa» yahut «Budalânâme» adlı mensur risalesiyle diğer nesirleri de bunlar kadar güzel ve sadedir.

Artık sözü bağlıyalım. Halk edebiyatımız haylı zengindir ve rasgele, benim de bir kitabım olsun, yahut bu çığırda da adım geçsin diye değil de yoliyle, yordamiyle metinler aranır, bulunur, basılır, incelenir, asır asır ayrılır ve o asırlardaki halk yaşayışiyle bağlanarak izah edilirse kim bilir daha neler meydana çıkar? Bu işi, bu işin üstadı olan Pertev Naili Boratav, büyük bir ehliyetle başarmaktadır. Bize daha nice faydalı ve müsbet eserler verecektir. Bundan eminiz.

Yalnız burada şunu da ilâve etmek lâzım:

Halk edebiyatı zengindir, kudretlidir, şudur, budur. Fakat bugünün zihniyetiyle bizi doyuramaz. Onlarda halkın elemlerini, sitemlerini, isteklerini, ümitsizliklerini, isyanlarını... Hattâ muhitini ve yaşayışını görüyor, buluyoruz. Fakat bütün bunlar, geçmişe aittir. Geçmişi, bugün yaşıyamayız. Halk edebiyatı da XIII üncü asırdan XIX uncu asra kadar yürümüş, devrini bitirmiş, geçmişe karışmış gitmiştir. Onları bugüne tatbik edemeyiz artık.

Bugün sanatla cemiyeti birbirinden ayırmıya imkân yoktur. Sanatkâr, muayyen şartlar içinde gelişen cemiyetin muayyen gelişme devrindeki duyuşlarını,

sezişlerini, görüşlerini, ihtiras ve dileklerini, hasılı herşeyini tespit eden, bu suretle de geçmişi bugüne bağlıyan ve bugünü yarına devreden kudretin mümessilidir. Sanat, heyecanlarını cemiyetten alır. Cemiyetin ihtiyacını, ruhunda duyarak onu ileriye süren sanatkâr, zamanında geri fikirlerin lânetine uğrasa da geleceğe hâkim olmuş demektir. Şu da muhakkaktır ki kendisini bir zümreye veren, topluluğa taşamıyan, mânevi sınırları aşamıyan sanatkârı zaman, sanat kadrosundan pek çabuk atar ve asırlar, hudutsuz zamana göre bir hiçtir. Kendisini topluluğa veren ve topluluğun insan dileklerini söyliyen sanatkârın dili, bütün insanlığın dili demektir. Sanatkârın ihatası, ne kadar şümullü olursa zamana hâkimiyeti o kadar katileşir. Bu günün sanatkârı, bu günün halkından ve beşer tarihinin bu gününden, uzak yakın, yukarı aşağı, duvar ve sınır tanımıyan bugünden ilham alan sanatkârdır. Övünecek gördüğümüz bu günün Türk şiirini ve nesrini yaratan bugünün sanatkârları içinden, bütün insanlığı kendisinde duyan, kendisini bütün insanlığa veren ve halk şairi olmadığı halde halkın diliyle halkın ruhuna tercüman olarak halkın şairi, halkın sanatkârı olan bir Yunus'un, bir Dede Korkut'un doğacağı muhakkaktır. Hatta belki de bu sanatkâr, doğmuştur da kendi kendisini imal etmektedir.

NOT: Bu yazıdaki metinlerde geçen bazı lûgatler

1. ten: ıslaklık, 2. merek: dam, 3. tepir: kıl, 4. kav: çömlek yapılacak çamur, 5. tecir terek: kapkacak, 6. çöpür: yünün tarandıktan sonra kalan kaba ve kötü kısmı, 7. kâhan etmek: sürmek, nadazlamak, 8. kelem: lâhna, 9. Kabal : ortak, yahut ücretle, gündelikle, 10. köynek: gömlek, 11. yal: suyla karışık kepek, 12. külek: tahtadan yağ kabı, 13. kot: bir ölçü, 14. kesmik ekmeği: kılçıklı ve kabuklu buğdayla saman karışık undan yapılan ekmek, 15. tağ, tav: zaman, vakit, 16. toy : ziyafet.

XIX

Vezin ve Kafiye

Aruzu serkeş bulanlara, gemini zaptedemiyenlere, daima mânayı bu vezne feda edenlere, yahut bu vezni mânasız kullananlara sözüm yok. Bilenlere ve inananlara söylüyorum; aruz, hiç de sanıldığı kadar zor değildir ve insan, bu vezni emrine ram etti mi bu vezinle konuşur da, o kadar munisleşir ve o kadar kapı kuludur bu vezin!

Zaten aruzun bu munisliği değil midir ki eski şairlerimizin gazellerinde laf yığını beyitleri alabildiğine çoğaltmıştır. Yine bu munislik yüzünden değil mi, hiç de şair olmıyan nâzımlar yetişip durmuştur, öyle ki, insan, bir asırda yetişen bütün şairlerin adlarını kabil değil ezberliyemez; yirmi, otuz senede gelip geçen şairlerden koskoca bir şuara tezkiresi meydana gelir! Eski nesilden hürmet ettiğim bir zat anlattı, meşhur Hayret Efendi dermiş ki: «Eskiden mekteplerde Tuhfe-i Vehbi okunurdu. çocuklar, bu manzum lûgatı ezberlerler, bu suretle de vezne alışırlar, tabiatı şiiriyesi olanlar şiir söylemiye başlarlardı.» Çok doğru ve bu demektir ki aruzu belleyip bu vezne alışan bu vezinle laf edebilir!

Aruz bir sihirdir, bir ahenktir derler; değildir. Aruz yeknasaktır ve birteviye sürüp giden aynı ahenk insanı bıktırır, usandırır. Hatta eskiler, okuyan-

ları bu usançtan kurtarmak için bazan bir heceyi hazfedip «sekt-i melih» ler yapmışlar, hikâyelerde araya başka vezinden gazeller katmışlar, «müstezat» şeklini icat etmek zorunda kalmışlar; yeniler denen dünküler değil de evvelsi günküler de serbest nazmı kullanmışlar, bazı defa da bir manzumede vezinden vezne atlamışlardır. Aruz ahenginin saza tatbiki da evvelce yanlış olarak Türk musikisi, bu yakınlarda da nasılsa bazıları tarafından öz musikimiz denen ölü musikiyi meydana getirmiştir. Bu musiki, ne kadar söz musikisiyse aruz da o kadar söz veznidir. Zaten Fisagor'un, miraç ettiği zaman yıldızların dönüşündeki ahenkten aldığı yahut da yine bu filozofun Kaknus denen kuşun çıkardığı seslere dikkat edip icat ettiği için «ilm-i edvar» denen ve eskilerce değil, İranlılarca da Yunan menşeli olduğu kabul edilen Şark musikisinin devirleri, durakları, aruz esasına göredir. Onlar da birer efail ve tefalidir.

Kaknus dedik, bu kuşu anlatmak icap eder: Esatir buyurur ve esatire inanan divan şairleri naklederler ki: Kaknus bir nevi kuştur, gagasında bir hayli delik vardır. Dünyada tektir bu kuş. Öleceğini anladı mı çalı çırpı toplar, üstüne oturur, hazin hazin ötmeye ve kanatlarını şaiddetle çrpmaya başlar. Gagasındaki deliklerden binlerce nağmeler çıkar. Nihayet kanatlarını çarparken bir kıvılcımdır çakar, çalı çırpı tutuşur, kuş da onlarla beraber yanar, kül olur. Külünden yeni bir Kaknus peydahlanır, ölümü öyledir bu kuşun, doğumu da böyle!

Vezinden bahsediyorduk. Evet, aruzda insanı birden

aldatan, fakat dikkat edildi, yahut aruzla yazılmış şiir uzadı gittidi mi adamı usandıran bir ahenk, birteviye sürüp giden bir nağme vardır. Kelimeler, aruz kalıplarına sığacaktır, rastgele bir hece, bölünecektir. Uzun hecesi olmıyan dilimizin herhangi bir açık hecesi, aruzun uzun heceli kalıbına rastladı mı, yahut Farsça veya Arapça bir kelimenin kısa hecesi aruzun uzun hecesine tesadüf etti mi çekilecektir. Bu suretle dil, çekişlere ve ezintilere uğrıyacak, hele Türkçe, tamamiyle acayip bir hale gelecektir. Türkçe, yalnız kısa heceli kelimelerden meydana gelme bir dil değil, aynı zamanda kapalı ve açık hecelerden meydana gelme bir dildir. Kapalı heceler, aruzun uzun cüzüne, açık heceler kısa cüzüne tastamam denktir. Doğru; fakat, ya söyliyeceğim sözde demin dediğim gibi açık hece, aruzun uzun cüzüne raslarsa zoraki çekeceğim; ya kapalı hece, aruzun kısa cüzüne raslarsa o heceyi atlıyacağım, öyle mi? «Yeterartık - feilâtün, bıktık artık - fâilâtün, artık yeter - Müstef'ilün.» Güzel. Fakat «artık bıktık» sözünü fâilâtün'e nasıl uydurayım? «Artı bıktık» mı diyeyim? Diyemem, şu halde söyleyemem, dilsiz kalırım. Anadolu kelimesini yine aruzun bu cüzüne sokmıya kalkışırsam «Ânadôlî» gibi acayip bir şekle girer. «Bû şehr-i Sitanbûl-ki bîmisl-ü behâdır» mısraının ilk ve ikinci cüzünü «Mef'ûlü mefâîlü» cüzülerine uydurabilmek için «bu» kelimesiyle «bul» hecesini çekeceğim, çekmezsem vezne uymaz ve bu mısraı söyliyemem. İstanbul da «Sitanbûl» şekline giriyor, bu da caba! İşte aruz, dilimize bu kadar uymuştur bi

zim. Yani? Yani hiç uymamıştır. Bu vezinle imalesiz şiir yazmak için bir hayli ezilmek ve üzülmek lâzım. Amma diyeceksiniz ki sanat, bir cehit mahsulüdür. Doğru, doğru fakat cehdin sonunda meydana gelen eser, yine divan edebiyatının «Tuğay-Tuğra» kuşu gibi ayakları başında olmamalı! Buna razı oldun, fikri feda ettin, kelimeleri ezdin, yahut çektin mi alabildiğine kolaydır. Tekrar edeyim, bu vezinle konuşulur da, fakat sözler, nasıl ve ne çeşit olur? Orasını düşünmemek lâzım.

Ya hece? Dilimize göre şüphe yok ki o, aruzdan çok daha tabii. Fakat onda da aynı kolaylık ve aynı birleviye gidiş var. Hattâ bu yüzden de halk şairleri pek çok ve bu çokluk içinde değerlileri güç bulunuyor doğrusu. Zaten aruzla hecenin kardeşlikleri de muhakkak. Birisi kapalı ve açık heceye dayanan iptidai bir müzik; öbürü uzun hecesi olmıyan Türkçenin kısa hecelerine, hecelerin sayısına tabi daha iptidai bir müzik. Birindeki ahenk, uzun ve kısa hecelerin muayyen yerlerde birbirleri ardından gelmesinden doğuyor, öbüründeki ahenk, muayyen yerlerdeki duraklardan. Ve ikisi de fikri bir kayıt altına alıyor. Kayıtsız sanat olmaz denebilir. Fakat bu kayıt, önceden konmuş malûm bir kayıt olamaz. Onu sanatkâr ibda etmeli ve biz, o sanat eseriyle birleşmeliyiz, onu varlığımızda, varlığımızı onda bulmalıyız da ondan sonra derin bir dikkat neticesi olarak o kaydı âdeta keşfetmeliyiz. Sanatkâr, sanat kaydını kendisi ibda eder, evvelce hazırlanmış kayda

bağlanırsa eseri, muayyen bir kalıba uyar ve hiç de sanat eseri olmaz.

Kafiye de vezin kadar bayağı bir ahenktir. Muayyen mısraların sonlarında muayyen bir ses çıkacak. Veznin ahengine bu da katıldı mı bir ifade musikisi meydana gelecek? Ne saf iddia, uzasın gitsin bir şiir de bakalım kafiyeden bıkılır mı, bıkılmaz mı? Neden mesnevi tarzı icat edilmiş ve neden uzun hikâyeler bu tarzda yazılmış? Muayyen kafiyeye bağlı olan fikir, kafiye derdinden rasgele söz söylemez de ne yapar? Öyle kasideler vardır ki kafiyeyle redif birbirine hiç bağlanamamıştır. Öyle beyitler vardır ki sırf bir kafiye hatırı için yazılmıştır. Meselâ şair şöyle bir beyit bulmuştur:

Nâz olur dem-beste çeşm-î nîm-hâbından senin
Şermeder reng-î tebessüm la'l-i nâbından senin

Yani «Naz, senin yarı uykulu gözlerini görür de şaşırır, dudağını yumar, birşey söyliyemez olur Tebessümün rengi, halis ve berrak bir laale benziyen dudağına bakar da utanır kalır.» Fena değil. Bugün bize yabancı amma divan estetiğince güzel bir beyit. Fakat şair, hâb, nâb kelimelerine kafiye bulmak zorundadır. Sıralar: nikâb, kitâb, şitab camehâb, intihâb. Derken kitab kafiyeli beyit şöyle zuhur edebilir ancak :

Zâhidâ ma'zûr tut cildinde siklet var biraz
Cilentin fehm olunur hacm-ı kitâbından senin

Yani «Zahit, mazur tut. Cildinde (derinde) biraz ağırlık var. Kabalığın, kitabının hacmından anlaşılmada.» Peki; bu sanat mıdır demiyeceğim, laf mıdır? Zavallı şair, kitap kelimesiyle bir kafiye yapıp bir beyit yazabilmek için tabii cildi, hacmı, nihayet yine kitap münasebetiyle softayı ve kabalığı bu beyte sokmak mecburiyetinde kalmış. Naili, âh, sûrâh... falan filan derken bir de «Tabbah» kelimesini bulup güzel bir gazelini berbat bir beyitle çiğ çiğ kokutmuştur âdeta. Görülüyor ya, divan edebiyatında sade mecazlar saltanatı yok, bir de vezin saltanatı, bir de kafiye saltanatı var. Hangi padişaha kul olsun şair?

Divan edebiyatında, divan edebiyatına için için bir isyan vardır demiştik. Bu isyan, vezne ve kafiyeye karşıdır da. Hemen her şair, kasidelerde kafiyenin pek daraldığından, artık sözü kesmek mecburiyetinde bulunduğundan bahseder. Fakat asıl üstad şairler, vezne karşı da isyan etmişlerdir. Meselâ Mevlâna nazarında vezin ve kafiye nedir? Okuyalım:

«Ben kafiye düşünürüm; sevgilim bana der ki: Yüzümden başka hiç birşey düşünme! Ey benim kafiye düşünenim, rahatça otur, benim yanımda devlet kafiyesi sensin. Harf ne oluyor ki sen onu düşünesin! Harf nedir? Üzüm bağının çitten duvarı! Harfi, sesi, sözü birbirine vurup parçalıyayım da seninle bu üçü de olmaksızın konuşayım! Adem'den bile gizlediğim sırrı, ey cihanın esrarı olan sevgili, sana söyliyeyim Halil'e bile söylemediğim sırrı, Cebrail'in bile bilmediği gamı, Mesih'in bile dem vurmadığı, hatta tanrı-

nın bile kıskanıp biz olmadıkça kimseye açmadığı sırrı sana açayım.» (Mesnevi tercümesi, C. 1, beyit 1727—1733).

«Gülşen-i râz» sahibi Mahmûd-ı Şebüsterî de «Mâna, aruza, kafiyeye sığmaz. Mâna, öyle bir kaba sığışmaz. Mânalar, asla harfe girmez. Engin deniz bir kab içine sığamaz ki» diyor. (Gülşen-i râz tercümesi, beyit 53—54) Attar da ayni fikirdedir. Daha önce Senai'de de bu fikri buluyoruz. Üstadların hepsi, vezin ve kafiye kaydından şikâyetçi. Fakat vezinsiz ve kafiyesiz şiir olabilir mi? Onlar, bunu düşünmemişler. Mânanın, yani asıl şiirin vezne ve kafiyeye sığmıyacağını biliyorlar da, vezinsiz, kafiyesiz, bir şiir yazamıyorlar. Bundan tabiî birşey de yok. Çünkü onlar, divan tekniğine tabîdirler. Bu teknik, şiirde vezin ve kafiyeyi esas tutmuş, şiiri «Kasd ile mevzuun ve mukaffa söz söyleme ktir» diye tarif etmiştir. Fakat bugün divan tekniği, onu kuranlar ve ona uyanlarla maziye karışıp gitmiştir. Bu bir hakikattır amma ne fayda ki göremiyenler göremiyorlar.

Bizde hece, bundan önceki yazımda dediğim gibi millî bir vezin olarak aruz düşmanlığıyle ortaya atıldı. Tanzimatçıların hecelemesi, şuurlu birşey değildi. Onlardan yalnız Anadolu'da fazlaca gezen Ziya Paşa, koşma ve kayabaşı gibi halk şiirinin şekillerini duymuş, çocukken de lalasının himmetiyle Âşık Garib'i okumuştu ama yine de Osmanlıca diye üç dilden meydana gelen bir dilin varlığına inanıyordu.

Heceyi millî vezin diye kötü manzumelerle sunan Mehmet Emin, bu vezni o kadar berbat bir şekilde kullanıyordu ki. Bu sıralarda işe bir filozof karıştı. Hece vezniyle ve Farsça, Arapça kelime ve terkiplerle dolu şiirler yazmıya, adeta aruzla meydana getirdiği şiirleri bir kere de hece vezniyle karalamıya başladı. Tekke edebiyatına vakıf olan, Pir Sultan'ı Hatai'yi, Kul Himmet'i bilen bu filozof, heceyle yazdığı şiirlerde onların, yani halk edebiyatının tekniğini pürüzsüz olarak tatbik etti. Birden iş değişti, herkes hecenin ahengine hayran oldu. Divan kılişeleriyle Tanzimatın getirdiği romantik görüş, halk edebiyatı tekniğindeki ahenkle karışınca ortaya meselâ şöyle bir parça çıkıverdi :

Reng-i hüzn emerdi ay, ülker, çemen
Günün can çekişen solgun lebinden
O akşam herşeyi pembe gördüm ben
O yerin mehtabı gül-gûndur sandım

Filozofun ne derece, yahut da ne derecede şair olduğunu münakaşa edecek değiliz. Yalnız kendisi, şairi, şöyle tarif ediyor :

Şair tabiatın sihr-i hüsnüne
Tutulmuş sayıklar bir divanedir
Çılgın sevincine derin hüznüne
Suret vermek ister söz behanedir

Bugün, böyle yalnız tabiatın güzelliğindeki büyüye tutulmuş sayıklayıp duran, kâinatın mevhum sevinciyle hüznüne suret vermiye çalışan divane bir

şaiirin günü değildir. Fakat vaktiyle onun sazından nefesler bile dinlendi. Gâh takdir edildi, gâh Arapça ve Farsça kelime ve terkipler yüzünden kınandı. Fakat o vakit münevverin bilmediği ve Mehmet Emin'in duymadığı hece ahengini o bildirdi ve duyurdu. İşte bu kadar.

Balkan harbiyle ilk dünya harbi, ittihadı anasırla cihadı mukaddesi mağlûp etmişti. Bu mağlûbiyet, milli vezin taraftarlarını çoğalttı. Aruzla şark sultanlarını övenler, on birli âşık tarziyle ve yeniden yeniye işlenen yedi yedili ve daha başka duraklı hece vezinleriyle söylemeye başladılar. Üçler, beşler toplandı ve hece saltanatı, birdenbire kuruluverdi. Fakat ne gariptir ki birdenbire kurulan bu saltanat, pek az sürdü ve yine birdenbire tarihe karıştı.

XX

Bugün

Bugünün genç ve dinç sanatkârları, kelimelerin ve dilin ahengini bulmuşlar, şiirin söz söyleme sanatı olduğunu anlamışlar, hür bir eda ile vezin ve kafiye saltanatını yıkmışlardır.

Onlar, ilhamlarını hakikattan ve hakikiden alıyorlar. Şiirlerinde engin bir dünya görüşü, şaşmaz bir güzellik sevgisi, derin bir acıma ve esirgeme duygusu, yenilmez bir yaşama aşkı, serbest bir neşe, insani bir mertlik ve pürüzsüz bir halk ifadesi var. Onların, dünyayı gören gözlerinde ülkemizin her yanını görüyoruz. Öyle şiirleri var ki sıcak somun kokuyor. Öyle şiirleri var ki bize yağmurdan sonra duyduğumuz toprak kokusunu duyuruyor.

Edebiyatımız ruyasını gördü; esneme, gerinme ve kalkıp hayata adım atma çağlarını geçirdi. Hayata onlarla giriyor, ileriye onlarla gidiyor.

Bu hakikat sanatı ve hakiki sanatkârlar hakkında yazacağım şey bu kadar. Bırakalım, bu canlılık nasıl geldi, bu hayatı kimler getirdi, nasıl gelişti bu sanat ve nasıl olgunlaşıyor? Bunları onlar, kendileri tahlil etsinler ve yeni sanatın asıl yeni tenkitcileri de aralarından çıksın.

XXI

Biraz da musikiye dair

İstanbul Konservatuvarının Türk (?)
musikisi konserini dinlerken

Aşkın, bir vurulmak olduğunu hem bilenlerdenim, hem duyanlardan. Onun için bence kulaktan vurulmakla görerek âşık olmak arasında hiçbir fark yoktur; resmini görerek sevmekle, kendisini görüp vurulmak arasında bir fark olmadığı gibi. Ve hepsi de insanı, hakiki hayattan alır, bir masal âlemine sürükler. O âlemde bahar hayalidir, kışın da açabilir. Kışı gerçek değildir, yazın da gelebilir. Kar yazın da yağar o âlemde, bülbül güzün de öter. Ağaçları köksüzdür o âlemin, gülleri havada açar ve uçuşur. Yerine basmadan yürürsünüz, göğü yerlere döşenmiştir. Nağme, elem, hicran, gözyaşı... hatta infial ve kin; hatta vuslat ve fırkat bile âşıkın kendi icadıdır ve kendi icat ettiği âlemde âşık, sevgilisinin yüzüne bakar da gözlerinin rengini görmez. Gözlerine dalar da yüzünün mânasını anlamaz. Fakat günün birinde sevgilinin gözünün rengini görürse, fakat zamanın bir anında sevgilinin yüzündeki mânayı anlarsa o anda ayağının altındaki yer kaymış, başının üstündeki gök uçmuş, o âlem yok olmuştur. İşte, o an bu korkunç yoklukta başı dönen değil de, aklı başına gelen âşık, derhal sevgilinin boyunun bir parça kısa, vücudunun biraz hantal, yürüyüşünün çok kırıtkan, yüzünün pek sırıt-

kan olduğunu; hatta burnunun eğrice, saçlarının asi bulunduğunu görmüş, anlamıştır. Artık sevgi bitmiştir ve sevgilinin kusur defteri, âşıkın önünde açılmıştır. Pek az bir müddet sonra aşk kine, hiddet ve nefrete döner. Kısa bir zaman sonraysa acımak ve mâhimsememek, aşkın son demlerini, unutmaya teslim eder gider.

İşte geçen akşam senin sesini dinlerken ben bunları düşünüyordum sevgili. Bir zamanlar o seste ümitlerimin sesini duyar, hicranlarımın ağlayışını görür, elemlerimin coşuşunu sezer, bir zamanlar o sesi benim sesim sanır, ruhumun ufuklarını saran o ahengin, ruhumun derinlerinden, ta derinlerinden geldiğine inanırdım. Fakat geçen akşam, birden bir âlemin yıkıldığını gözlerimle gördüm. Ne kadar değişmişim ben, geçen akşam anladım. Düşüncenin duygusu, günden güne iyiye, güzele ve gerçeğe bağlanış, doğruya inanış, tek sözle muhakemenin, şuurun, şuursuz duyguya zaferi, güzelliğinin mağlubiyetiyle neticelendi sevgili. Senin sesinde insanın sarsılmaz imanı, senin sesinde insanlığın dileği yok. Sen, ne tabiatın sesisin, ne benim sesim. Gürleyen gökler, köpüren denizler, uğuldayan ormanlar; bağıran, haykıran, kıvranan insanlar, senin sesini duymuyorlar bile. Hatta durgun ve mehtaplı bir denizin çekişi, yıldızlı ve aysız bir gecenin daveti, sessiz bir ormanın içli sükûtu; bir insanın sakin gözyaşları, boynu bükük tevekkülü; gözlerde parlayan neşe, dudaklardan uçan saadet, vakur bir eda, temkinli bir

duruş, yahut çapkın ve şuh bir yürüyüş bile yok sende. Yere bir türlü inmiyorsun, fakat gökte de değilsin. Sen ancak huzuru hümayunda, yahut bir tekke ayininde dinlenebilirsin; fakat tarihin sesi de değilsin sen. Sen, divan edebiyatının nağmesisin; divancının ahengisin. Divan edebiyatında ne varsa sende var ve divan edebiyatında neler yoksa sende de yok. Taş kesilmiş yekpare bir deha olan Süleymaniyenin şiirini, senin nağmelerinde duymak isteyen, o insani dehanın şiirini Bâki'den duymak isteyen kadar biçaredirl Bütün tarih boyunca sen, hiçbir vakit halkın sesi olamadın, halktan yetişen dehaya nerden yükseleceksin ? Zaten halkı görmedin ki sen. Divan edebiyatı gibi sarayda ve konaklardaki bucağında fısıldadın, çerağan safalarında, mehtap gezintilerinde mırıldadın. Dimdik erlere değil, kırıtan dilberlere «Serv-i bülendim» dedin; elleri nasırlı, tunç yüzlülere değil, hanım elli güneş görmemiş çâr-ebrûlara «şâh-ı levendim» diye hitap ettin ve daima fırsat kaçırmadan hünkâra döndün, «sensin efendim» nağmesinde karar kıldın.

Hoş gör sevgili, belki nağmelerin gemiler geçmiyen bir ummanda çalınır, fakat orada da dinleyecek kimsecikler yok. Eğer arada bir senin nağmelerini dudaklarıma alırsam emin ol ki bu, bir zaman sevilen ve sonra terkedilenin adiyle bir müddet herkesi çağırmamıza benzer, alışkanlık. Sinelerinden sızdığın aletlerle beraber boynun büküldü artık zavallı görünmeyen, görülmeden sevilen eski sevgili!

Son

Bir varmış, bir yokmuş. Râviyân-ı ahbar ve nâkilân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzgâr şöyle rivayet ve böyle hikâyet ederler ki: Vaktü zamaniyle bir divan edebiyatı, bir de divan musikisi varmış. Bunlar, bir dervişin verdiği bir elmadan meydana gelmişler. Birbirlerine o kadar benzerlermiş ki, bir elmanın yarısı o, yarısı öbürü. Gün görmez yerde yetişmiş bu şehzadeler. Pek nazik nâzistan çelebilermiş. Kuş uçmaz, kervan geçmez, yılan barsağını sürümez güllük, gülüstanlık yerlerde zümrüdüanka eti yemişler, kuş südü içmişler. Bir tek sevgilileri varmış, görmeden âşık olmuşlar. Bir tek nağmeleri varmış, duyulmadan söylemişler. Pek bağdaşmış birbirine bu iki dilber. Ağlamışlar, gülmüşler, sararmışlar, solmuşlar, iğne ipliğe dönmüşler. Derken günün birinde güneş doğmuş, murat alıp murat veremeden erimiş gitmişler!

Yarım asır önce Divan Edebiyatına Sâbir

DİLBER

Şâirlerimizin yazdıkları gazellerin tasviri

Ay alnun ay yüzün güneş ay gaşlarun keman
Ciyran gözün garışga hatın kâkülün ılan

Almâ çinen çinende zenahdan derin guyu
Kirpiklerün gamış dudağun bal tenün ketan

Boynun surâhı bây buhun bir ucâ çenâr
Endâmun ağ gümüş yanağun gırmızı enâr

Hâlün yüzünde buğda başundâ saçun gurâb
Gah gah garîbe gülmelisin hânuman - herâb

Hop - hop - nâme, S. 152

Resim, S 152 nin ilâvesidir, aynen kopya edilmiştir.

ilk şuurlu isyan; Hop - hop - nâme:
(ölümü 1911)